

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

Пожаревачки лист „Грађанин“ (1918-1941)

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Урош Траиловић ИС 20/18

Београд, 2021. године

Садржај:

Предговор.....	2
1. Увод.....	5
1. 1. Пожаревац у међуратном периоду.....	5
1. 2. Лист „Грађанин.....	10
2. Култура и просвета.....	15
3. Привреда.....	21
4. Спорт.....	24
5. Здравство и здравље народа.....	29
6. Вести из иностранства.....	32
7. Политика.....	40
7. 1. Политичке прилике до 1929. године.....	40
7. 2. Политичке прилике 1929-1931.....	49
7. 3. Политичке прилике 1931-1935.....	52
7. 4. Политичке прилике 1935-1939.....	56
7. 5. Политичке прилике 1939-1941.....	67
Закључак.....	72
Извори и литература.....	74

Предговор

Историја југословенске државе између два светска рата привлачи својим садржајем велики број истраживача. Историчари се најчешће опредељују за политичке теме јер постоји изобиље материјала будући да је друштво међуратне Југославије било дубоко политички подељено и с обзиром на тековине ранијег политичког живота, прилично заинтересовано за политичке прилике. Наслеђен српски парламентаризам од пре Првог светског рата и политичка права која хрватски народ никада раније није уживао у толиком обиму, направили су арену за политичке обрачуне који нису окончани током целог периода постојања југословенске краљевине.

У првим годинама постојања југословенске државе најјаче политичке снаге су биле Народна радикална и Југословенска демократска странка, од којих је прва убрзо стекла примат и постала редовни чинилац сваке владе. Народна радикална странка је од свог образовања 1881. године захватала велики део становништва, више од свега сељачки слој који је представљао апсолутну већину у Србији. Својим напредним идејама за то доба, НРС је окупљала и интелектуалце жељне политичких промена.

Попут осталих делова Србије и у Пожаревцу су радикали имали велики број присталица. Пожаревачке радикале је предводио члан чувене трговачке и банкарске породице Јован С. Јовановић „Јошка“ који је основао лист „Грађанин“ 1887. године са циљем да служи као званични орган НРС за Пожаревац и околину али и да објављује текстове за унапређење привредног, културног и свеопштег живота народа. Лист „Грађанин“ је као орган НРС служио политичкој агитацији али је значајна и његова улога у критици свих друштвено-политичких појава које одступају од традиционалних врлина српског народа.

У периоду између два светска рата, када је НРС била подељена на више фракција, лист се свом снагом залагао за пут којим корача Никола Пашић чије име је коришћено за врлине које сваки државни службеник мора имати истовремено критикујући политичаре које гледају само приватне интересе на штету националних. „Грађанин“ се увек залагао за поштовање монархије и монарха против којих никад није објављена ни једна критика. Од почетка краљевог „личног режима“ па до почетка новог рата лист је чврсто стајао уз сваку власт док је опозицију нападао и најстрашнијим увредама.

Све претходно указује да странице „Грађанина“ могу допринети изучавању историје Народне радикалне странке али његов значај је далеко већи. Пре свега овај лист је веома добар историјски извор за сагледавање историје Пожаревца и околине за време његовог излажења. Његови текстови о спорту, култури, привреди, здравству, просвети дају одличну основу за проучавање свакодневног живота у граду. Иако је у Пожаревцу између

два рата излазило више листова, једино је „Грађанин“ доносио довољно вести на основу којих се може исписати квалитетна историја града. Данас је историја међуратног Пожаревца изузетно мало истражена, постоје малобројни радови о појединим темама попут моде, кафана, архитектуре или школа у Пожаревцу али се на основу њих веома мало може сазнати о животу који се одвијао у тим годинама. Једина монографија коју истраживачи могу обилно користити у свом раду је „Пожаревац у међуратном времену“ аутора Мирољуба Манојловића. У тренутку писања овог рада објављен је први део тротомне историје Пожаревца за период 1918-1941. који је коришћен као најзначајнија литература за употпуњавање слике у Пожаревцу коју ствара лист „Грађанин“. Аутор М. Манојловић је у писању књиге поред архивских извора обилно користио текстове „Грађанина“ што је изузетно важно ради поређења исказа које лист доноси и архивских података који то потврђују или оповргавају.

Што се тиче опште литературе за тај период од највеће важности за разумевање писања „Грађанина“ су дела Тодора Стојкова „Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935“ и „Влада Милана Стојадиновића 1935-1937“ као и дела Бранислава Глигоријевића „Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929“ и Предрага Вајагића „Банови Дунавске бановине“.

У уводу овог рада налазе се две целине, једна о дешавањима у Пожаревцу у међуратном периоду, и друга са најважнијим информацијама о листу „Грађанин“. Обе ове целине имају за циљ да изнесу најважније податке и створе почетну слику коју ће даље централна поглавља употпунити.

У централном делу рада налазе се поглавља груписана према области писања. Поглавље о култури и просвети представља преглед писања листа о једној о најважнијих тема на основу које се ствара слика о свакодневном животу. Богата културна дешавања и бројна гостовања позоришта и других културних радника указују на ниво заинтересованости публике и њихову повезаност са културним дешавањима у земљи и иностранству.

Поглавље о привреди доноси анализу привредног стања града, среза, округа и земље као и перспективу за њихов даљи разлог. Проучавање привреде је од великог значаја за разумевање опште историје међутим проблем је у недовољном броју радова који се својим писањем поклапају са извештавањем листа „Грађанин“.

Поглавље о спорту има за циљ да покаже укљученост Пожаревљана у опште југословенске трендове упражњавања различитих спортова као и успешност самог града у односу на друге делове земље.

Поглавље о здрављу и здравству народа доноси преглед извештавања о бројним темама везаним за бригу за народно здравље које указују на ниво здравствене културе Пожаревљана као и о болестима које су их мучиле

Поглавље о вестима из иностранства је значајно јер се кроз писање листа може схватити савремени поглед на догађаје који су обликовали свет и који су довели до највећег крвопролића у досадашњој историји. Пристрасност у писању ових вести је лако уочљива с обзиром на данашњу велику упућеност у догађаје о којима се писало као и на мноштво литературе која је јавности доступна.

Поглавље о политици је најобимније од свих. Мноштво вести које су преправиле странице „Грађанина“ указују на велику заинтересованост тадашњег становништва за политичка дешавања. Велико занимање за политику је сасвим оправдано будући да је она највише од свега обликовала животе целог народа. Због бројних текстова о политици ово поглавље је морало да се подели на неколико мањих која представљају целину за себе али у збиру дају слику бурних политичких односа у југословенској краљевини који су потресали и Пожаревац. Мање целине у оквиру поглавља о политици су: Политичке прилике до 1929. године, Политичке прилике 1929-1931, Политичке прилике 1931-1935, Политичке прилике 1935-1939, Политичке прилике 1939-1941. Ове мање целине организоване су на основу догађаја који су обликовали општејугословенску политику: Завођење Шестојануарског режима, Септембарски устав, Политичке промене-владе Б. Јевтића и М. Стојадиновића, Пад Милана Стојадиновића и споразум са Хрватима.

1. Увод

1.1 Пожаревац у међуратном периоду

Пожаревац је ослобођен трогодишње окупације 28. октобра 1918. године уласком прве коњичке бригаде пуковника Николе Цоловића у град. Трогодишња окупација, оскудица, страдања у ратовима (1912-1918), логорима, албанским врлетима довеле су до тешког стања у граду. Предратни попис из 1910. године је бројао 13.613 становника а тај број је пребачен тек почетком тридесетих када је пописано 14.055 становника.¹

Носиоци модернизације у граду су били трговци. Они су захваљујући доброј материјалној подлози често путовали у иностранство где су се упознавали са европским вредностима и културом коју су преносили у свој крај.² Због богатог пољопривредног краја трговци су се специјализовали и за извоз производа ван државних граница чиме су остваривали велики профит. За потребе домаћег грађанства постојало је 5 пијаца а највећа трговинска размена се обављала на вашарима који су одржавани два пута годишње, на Петровдан и на Св. Петку.³

Пожаревачке занатлије су тешко пострадале под бугарском окупацијом. Многи од њих су након ослобођења морали да почну пословање од почетка сусрећи се са огромним проблемима око набавке алата и материјала за рад. Послератна потреба за великом количином производа омогућила је занатлијама брз опоравак који је трајао до економске кризе а затим и кризе усред све веће индустријске производње. Како би били конкурентнији занатлије су се груписале у еснафе.⁴

У Пожаревцу је било веома развијено угоститељство. Упропашћено током окупације, угоститељство се опорављало до друге половине 1920-их година а затим је доживело огромну експанзију. Крајем 1930-их година постојало је 3 хотела, 8 кафана са преноћиштем, 48 кафана, 24 крчме, 8 народних кухиња. У кафанама су одржаване трговачке, занатлијске, официрске, радничке забаве, кермеси, матинеа, хуманитарне приредбе, политички зборови.⁵

Град Пожаревац није располагао развијеном индустријом али су се у његовој околини налазили рудници угља у Костолцу, Кленовнику и Ћириковцу. Пожаревац је имао млинове, фабрике цигле и црепа. Ратне недаће су оштетиле индустријска постројења отежавајући производњу после рата.⁶ Електрификација Пожаревца је започела после

¹ М. Манојловић, *Пожаревац у међуратном времену 1918-1941. I*, Пожаревац 2017, стр. 5-6.

² *Isto*, стр. 7

³ *Isto*, стр. 18-19.

⁴ *Isto*, стр. 21-22.

⁵ Д. Фелдић, *Кафана старог Пожаревца*, Пожаревац 1994, стр. 263-264; М. Манојловић, *нав. дело*, стр. 45-47.

⁶ М. Манојловић, *нав. дело*, стр. 63-64.

Првог светског рата. АД „Браничево“ је било задужено за снабдевање града електричном енергијом а највећи део акција је био у власништво општине и Окружне банке али је економска криза довела до преласка акционарског друштва у руке страних инвеститора. Струја у Пожаревцу је била далеко скупља него у другим српским градовима. Један киловат струје је се у Пожаревцу наплаћивао 9,50 динара док је у Београду био 4,80 а у Новом Саду 5,50 динара.⁷ Пожаревац је и раније располагао железницом али велики допринос привредном развоју је представљало отварање пруге Пожаревац-Мала Крсна 1. децембра 1920. године.⁸ За потребе среза и целе источне Србије велику важност је имала изградња Пожаревачких обласних пруга које су спајале Београд и остатак земље са источним крајевима.⁹ Поред редовних возова постојали су и „возови за купање“ који су током летњих месеци одвозили Пожаревљане до купалишта на обали Велике Мораве.¹⁰

Према подели земље на области Пожаревац се налазио у Пожаревачкој области са 4.117 квадратних километара. На челу области су се као велики жупани мењали Петар Драгомировић, Бора Стефановић, Божа Павловић, Драгутин Ранковић и Коста Јанковић. Краљ Александар је 1929. године приликом завођења диктатуре распустио општинске, среске и обласне власти а затим Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја укључио Пожаревачки, Моравски и Рамски срез у Дунавску бановину док су Голубачки, Звишки, Хомољски и Млавски срез припали Моравској бановини.¹¹

Прву општинску власт након одласка Бугара 3. октобра 1918. године, образовао је Михаило Душманић али је након уласка српске војске и наређења Врховне команде власт препустио последњем изабраном председнику општине из 1915. године Јовану Јеличићу. На првим општинским изборима 1920. године победила је Народна радикална странка а председник општине је постао Душан Живојиновић. Од 1925. године председник општине је био Димитрије Протић, такође члан НРС. Услед велике расцепканости радикала, бројних афера и прпорука комуниста радницима да не гласају за радикале већ за демократе на изборима 1926. године победу у Пожаревцу је остварила Демократска странка а њен кандидат Михаило Крстић је постао председник општине. Председник општине у кратком периоду 1930-1931. године био је Илија Ђорђевић али се после њега поново вратио Михаило Крстић за период 1931-1935. Миодраг Јеличић је кратко био председник општине 1935-1936. године када га је управа Дунавске бановине(под утицајем промена у влади Б. Јевтић-М.Стојадиновић) сменила и на његово место довела Милутина Милојковића. М. Милојковић је дао изузетан допринос развоју општине што му је омогућило да остане на власти до почетка новог рата 1941. године.¹²

⁷ *Isto*, стр. 67-70.

⁸ *Isto*, стр. 76-77.

⁹ *Isto*, стр. 79-80

¹⁰ *Грађанин* бр. 57, 18. јул 1920.

¹¹ М. Манојловић, *нав. дело*, стр. 91-93.

¹² *Isto*, стр. 97-102, 112-116.

На политичкој сцени Пожаревца од краја 19. века најважнији чинилац је била Народна радикална странка која је и после Првог светског рата наставила своју политичку доминацију. Чланство радикала чинили су богатији пожаревачки трговци, угоститељи и занатлије као и имућнији пољопривредници. Главни конкурент Народној радикалној странци, како у држави тако и у Пожаревцу, била је Југословенска демократска странка чије је чланство регрутовано из редова некадашњих Самосталне радикалне, Напредне и Либералне странке. Демократска странка је својим програмом настојала да привуче ситне земљопоседнике и раднике. Највећи део радника је окупљала Српска социјалдемократска партија која је априла 1919. године прерасла у Социјалистичку радничку партију (комуниста) коју је у Пожаревцу предводио адвокат и народни посланик Трифун Триша Кацлеровић. Савез земљорадника образован је октобра 1919. године у Великој Плани са циљем да сељаштво узме већи утицај у односу на „варошке странке“. Земљорадници у Пожаревцу и срезу нису успели да привуку већи број бирача.¹³

Први послератни избори за општинске управе одржани су 15. августа 1920. године. У самом граду највише гласова су добили радикали (553) затим следе комунисти (223), демократе (211) и земљорадници (177). У целом округу демократе су победиле у 68 општина, радикали у 52, земљорадници у 6, неутрални у 8, грађанске листе у 4, либерали у 14 а социјалдемократе (комунисти) у 2 општине.¹⁴

На изборима за Уставотворну скупштину 28. новембра 1920. године Пожаревљани су гласали највише за комунисте (705 гласа), радикале (450), демократе (275), земљораднике (88), националце (65) и на крају републиканце (7). Пожаревачки округ је највећи број гласова дао радикалима (8.029) и демократама (8.007) који су освојили по 3 посланичка мандата а а по један су добили земљорадници, комунисти и либерали.¹⁵

На парламентарним изборима 18. марта 1923. године пожаревачке радикале су предводили Љубомир Стојадиновић Сегединац, Јован Селић, Стојадин Павловић, Душан Живојиновић, Лазар Бесарабић који су наступили јединствено као браниоци Видовданског устава. Демократе су предводили Војислав Маринковић и Драгутин Ранковић али су њихове позиције знатно ослабиле услед раскола између Љубомира Давидовића и Светозара Прибићевића. У самом граду највише гласова су добили радикали (799) а затим демократе (237), либерали (168), земљорадници (106), републиканци (56), радикални дисиденти (31) и самосталци (10). Посланици су постали радикали Љубомир Стојадиновић, Петар Петровић, Јован Селић и Стојадин Павловић а од демократа Војислав Маринковић и Драгутин Ранковић.¹⁶

¹³ *Isto*, стр. 137-138.

¹⁴ *Isto*, стр. 139-140.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ *Isto*, стр. 143-144.

Нови општински избори су извршени 19. августа 1923. године на којима је општинску власт сачувао радикал Душан Живојиновић уз освојених 966 гласова наспрам свих осталих листа које су имале 803 гласа. У Пожаревачком округу радикали су победили у 24 општине, демократе у 6 а земљорадници у 3 општине.¹⁷

На новим парламентарним изборима 8. фебруара 1925. године. У граду је поново највећи број гласова добила НРС (1.1219) а следиле су је ДС (365), СЗ (107) и СДС (7). У Парламент је ушло четири пожаревачка радикала: Љубомир Стојадиновић, Јован Селић, Стојадин Павловић и Душан Живојиновић а од демократа као и на претходним изборима, Војислав Маринковић и Драгутин Ранковић.¹⁸

До промене градске власти је дошло на општинским изборима одржаним 15. августа 1926. године када су демократке освојиле 1.195 гласова наспрам радикала који су освојили 924. Михаило Крстић је постао председник општине. У целом округу су ипак радикали освојили више општине, 17, испред демократа са 16 и земљорадника са победом у 2 општине. Победу кандидата Демократске странке омогућили су бројни гласови комуниста чија је странка Законом о заштити државе била забрањена па је својим симпатизерима поручила да гласају против радикала.¹⁹

Иако је Закон о обласној и средској самоуправи донет још 28. априла 1922, избори за обласне скупштине су одржавни тек 23. јануара 1927. године. У Пожаревцу за демократе је гласало 1.113 гласача, за радикале 918 а за земљораднике 88 гласача. У целом срезу радикали су добили 4.591 глас, демократе 3.613 а земљорадници 1.114 гласова. У обласну скупштину ушло је 12 демократа и 10 радикала.²⁰

На парламентарним изборима 11. септембра 1927. године дошло је до истицања чак три одвојене радикалске листе. Победу у округу су оствариле демократе са 19.054 гласа и 3 посланичка мандата: Војислав Маринковић, Драгутин Ранковић и Лазар Радивојевић. Радикалска листа Стојадина Павловића је освојила 6.992 гласа, Љубомира Стојадиновића 6.896 а Јована Селића 7.386 гласова. Од радикала мандате су добили Љубомир Стојадиновић, Стојадин Павловић и Јован Селић.²¹

Активност локалних политичара је замрла за време диктатуре. Са расписивањем парламентарних избора за 8. новембар 1931. године дошло је до оживљавања делатности политичара жељних власти, пре свега Стојадина Павловића и Душана Живојиновића. Пожаревачки срез је поверење поверио Душану Живојиновићу са 8.619 гласова док је Михаило Крстић добио 5.818 гласова. У срезовима некадашње Пожаревачке области изабрани су следећи кандидати: Јован Селић (Рамски срез), Лазар Радивојевић (Моравски

¹⁷ *Isto*, стр. 148.

¹⁸ *Isto*, стр. 148-149.

¹⁹ *Isto*, стр. 150-152.

²⁰ *Isto*, стр. 153.

²¹ *Isto*, стр. 154-156.

срез), Младен Милошевић (Млавски срез). У Сенат су избрани Пожаревљани Милан Марјановић (бивши демократа) и Станојло Вукчевић (бивши радикал). Политичари из Пожаревца су са великим залагањем радили на организовању нове странке, Југословенске радикално-сељачке демократије чији програм је усвојен у Пожаревцу 20. маја 1932. године а за председника среског одбора је изабран народни посланик Душан Живојиновић. Стари сукоби радикала и демократа су настављени и у новој ЈРСД најчешће преко полемика у јавности коју су водили народни посланик Душан Живојиновић и председник општине Михаило Крстић.²²

У току предизборне кампање 1935. године виђена је жестока борба између кандидата који су сви припадали Јевтићевој листи. Сукобљавали су се Михаило Крстић, Душан Живојиновић и Брана Давинић. У својој борби нису имали обзира па су користили најтеже увреде и јавно их износили на плакатима или кроз локалну штампу. Резултати избора од 5. маја 1935. године са политичке сцене су уклонили Михаила Крстића али и збацили Душана Живојиновића са места народног посланика кога је победио Брана Давинић. Брана Давинић и његов блиски сарадник Милутин Милојковић предводили су нову политичку струју у Пожаревцу која се великом енергијом залагала за организовање нове странке, Југословенске радикалне заједнице, која је у Пожаревцу образовала срески одбор под председништвом народног посланика Бране Давинића.²³

Прва провера популарности ЈРЗ указала се 1936. године када су одржани општински избори. Влада је рачунала да ће на основу резултата избора одлучити када ће ићи на парламентарне изборе. Други важан разлог за организовање општинских избора била је чињеница да ће председници општина чинити највећи део бирача за сенатрске изборе 1938. године. Управа Дунавске бановине је изборе расписала за 6. децембар 1936. године а како би „Јерезини“ кандидати вршили изборе она је разрешила дужности старе општинске управе које су чинили припадници Југословенске националне странке (Миодраг Јеличић, Душан Живојиновић, Михаило Крстић и други). Изборе је убедљиво добила ЈРЗ освојивши у граду 9.561 глас, Удружена опозиција добила је 1.482 гласа, Југословенска народна странка („Борбаши“) добила је 912 гласова а Земљорадничка странка 140 гласова. ЈРЗ је победила у 27 општина Пожаревачког среза, УО у 3 а „Борбаши“ у једној општини.²⁴

На сенаторским изборима 1938. године изабран је Драгиша Вујић, један од првака „Јерезе“ у Пожаревцу, уз 32 гласа за, 4 против и 2 уздржана.²⁵

На изборима расписаним за 11. децембар 1938. године листу ЈРЗ за Пожаревац је предводио Брана Давинић, листу УО Драгутин Ранковић а листу ЈНП Збор Недељко

²² *Isto*, стр. 160-163.

²³ *Isto*, стр. 173-178.

²⁴ *Isto*, стр. 181-182, 185.

²⁵ *Isto*, стр. 185.

Бранковић. Политичка борба се водила са још већим жаром и сукобима ЈРЗ и УО у којој су се користили плакати, новине, јавна агитовања. Највећи број гласова у срезу је освојила владина листа и њен кандидат Брана Давинић са укупно 8.892 гласа, Удружена опозиција је освојила 3.995 гласова а Збор 1.276. Брана Давинић је освојио посланички мандат а сви његови противници су остали поражени.²⁶

Брана Давинић је остао неприкосновени пожаревачки политичар и после пада са власти Милана Стојадиновића. Заједно са Милутином Милојковићем водио је Пожаревац у кризним временима владе Драгише Цветковића када се ратни вихор ширио Европом а економске последице су све више угрожавале и Југославију. Настојећи да сачува своју неутралност, представљајући се као пријатељ обе зараћене стране, Југославија се истовремено спремила за могући рат. У Пожаревцу су вршене велике припреме у случају рата, посебно одбране од агресије из ваздуха. Након избијања рата око Пожаревца нису вођене борбе. Немачка 4. брдска дивизија је била ангажована за дејство у рејону Књажевца, Зајечара, Бора, Пожаревца и Деспотовца. Врховна команда југословенске војске је 9. априла наредила повлачење снага на леву обалу Велике Мораве. Браничевски и Пожаревачки одред су се заједно са 2. коњичким батаљоном повукли 11. априла. Немачке јединице су 18. априла 1941. године ушле у небраћени Пожаревац и окончале дотадашњи политички, привреди и културни живот тамошњег становништва.²⁷

1. 2. Лист „Грађанин“

Лист „Грађанин“ је покренуо пожаревачки економ Јован С. Јовановић „Јошка“ 15. новембра 1887. године. Назив листа је изабрао тадашњи директор Гимназије Илија Душманић ради подсећања на Француску револуцију и њене демократске тековине а за штампу је био задужен Михаило Костић.²⁸ „Покренут да буде саветодавац сваком раденом и корисном грађанину по наш друштвени живот, да упућује грађане на такав пут, који води економском и умном бољитку и да их обавештава о њиховим правима и дужностима. Хвалиће и препоручити све што је поштено и корисно по развитак нашег друштвеног и грађанског живота“.²⁹ „Грађанин“ је основан како би се шириле идеје НРС али и вести о политици, култури и привреди, како у земљи тако и на локалном нивоу.

Јован Јовановић познат још и као Јошка Банкарче рођен је 1857. године у Пожаревцу. Завршио је трговачке школе у Темишвару и Београду и постао угледни економ и политичар. Био је члан Народне радикалне странке и близак пријатељ њеног вође Николе Пашића. Ј. Јовановић је био вишегодишњи народни посланик у Скупштини где је увек

²⁶ Isto, стр.187-192.

²⁷ Isto, стр.193; М. Мраовић, Ј. Живковић, С. Цветковић, *Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944: окупациона управа, избеглице и просвета*, Пожаревац 2015, стр. 28-29.

²⁸ *Грађанин* бр. 100, 13. децембар 1928.

²⁹ *Грађанин* бр. 2, 14. јануар 1941.

заступао интересе народа и нарочито свог града Пожаревца. У Првом светском рату Ј. Јовановић је изгубио сина, коњичког поручника, а током бугарске окупације Пожаревца је ухапшен и одведен у интернацију у Панчеву код Старе Загоре где је преминуо 17. марта 1917. године.³⁰

Јован С. Јовановић „Јошка“ оснивач и први уредник „Грађанина“ (*Грађанин*, бр. 98, 12.децембар 1927).

Најважнији чланови редакције „Грађанина“ су били: Јован Јовановић „Јошка“ (економ), Властимир Максимовић (адвокат), Драгослав Бошковић (адвокат), Павле Поповић (адвокат), Илија Протић (правник), Др Станојло Вукчевић (физикус), Ђорђе Наумовић (штампар), Јован Јеличић (адвокат) и Милорад Радовић „Раул“ (новинар). Сви чланови листа су били и чланови Народне радикалне странке, већим делом од њеног оснивања. Странка која је основана 1881. године одмах је захватила шире народне слојеве и ступила у жестоку борбу са тада још увек снажном Напредном странком и самим краљем Миланом који је са највећим жаром узео учешћа у партијским борбама.³¹ И када је странка била на власти и када је била у опозицији „Грађанин“ јој је увек давао подршку.

За историју је од великог значаја писање „Грађанина“ са ратишта у Балканским ратовима (1912-1913. године) када су његови дописници редовно преносили најважније вести са бојишта на којима су многи Пожаревљани водили велике борбе за национално ослобођење

³⁰ *Грађанин* бр. 98, 12. децембар 1927.

³¹ С. Рајић, Д. Леовац, *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века*, Београд 2018, стр. 223.

јужних српских територија. Избијање Великог рата 1914. године принудило је уредништво да привремено обустави његово деловање да би се након окончања рата и успостављања редовног стања обновио његов рад.

У међуратном периоду су у Пожаревцу излазили бројни листови: „Учитељска борба“, „Демократа“, „Пожаревачки грађанин“, „Браничевски весник“, „Одбрана: орган самосталних демократа области Пожаревачке“ итд. Међутим „Грађанин“ је од највећег значаја за проучавање локалне историје. Његове вести су доносиле податке о политици, култури, спорту, привреди и свакодневном животу у Пожаревцу, околини и у Краљевини уопште.

Лист је традиционално излазио два пута недељно, четвртком и недељом, осим у изванредним околностима (Божић, Васкрс) када се уредништво прилагођавало потребама читалаца. Цена листа је била прилично приступачна за то време, 1 динар по примерку, што је била цена већине листова у том периоду. Претплате за лист су износиле 25 динара тромесечна, 50 динара полугодишња и 100 динара годишња претплата. Огласи су коштали од 0,20 до 2 динара. Лист је са почетком 1941. године запао у кризу. Уредништво је обавестило читаоце да се због оскудице радне снаге и средстава излажење листа ограничава на једанпут недељно.³² Криза листа се види и по апелу претплатницима да пруже материјалну помоћ редовном куповином „Грађанина“ али и моралну тако што ће слати дописе из својих места које ће лист објављивати.³³

Од 1900. године па следећих пуних 40 година власник „Грађанина“ је био Ђорђе Наумовић у чијој штампарији се и штампао лист.

Најважнији дописници „Грађанина“ у међуратном периоду били су Немања Павловић и Павле Кара Радовановић који су највише писали о политичким питањима, чији чланци против опозиције привлаче пажњу ратним заносом према политичким противницима. Павле Кара Радовановић се истицао и текстовима које је писао док је у својству иазсланика „Грађанина“ обилазио земљу и иностранство (Црну Гору, Западну Срибју, Босну и Херцеговину, Далмацију, Хрватску, Чехословачку). Живојин Топличевевић је писао о политичким и економским темама пре Шестојануарске диктатуре у текстовима којима се напада понашање владајућих политичара без обзира на страначку припадност. Миладин Николић „Расински“ је писао разне текстове од којих се истиче његово извештавање о различитим деловима домовине као и бројне песме које је објављивао у овом листу. Стеван Матијевић је писао текстове којима је подсећао читаоце на догађаје из протеклог рата, као и текстове о манифестацијама сећања на жртве рата и ратне подвиге. Парох великоцрннички Јован Десимировић је писао текстове о хришћанству, религији и филозофији, као и критику савременог друштва које се све више удаљавало од традиционалних вредности.

³² *Грађанин* бр. 2, 14. јануар 1941.

³³ *Грађанин* бр. 9, 2. март 1941.

Ђорђе Наумовић (*Грађанин* бр. 82, 3. октобар 1940).

Након смрти Ђорђа Наумовића, власништво над листом је преузео Божидар Недељковић, типограф.

Већим делом међуратног периода уредник „Грађанина“ је био Милорад Радовић „Раул“ новинар по струци који се одликовао максималном објективношћу, докле она није угрожавала државу и режим, од које није одступао ни када је требало писати о осетљивим темама као што су вести из Совјетске Русије према којој је Краљевина имала веома негативан став. Као некадашњи дописник „Самоуправе“ и члан радикалне странке, М. Радовић је велику пажњу посветио политичким чланцима у којима је критиковао нејединство странке и расипништво у државном врху. До своје смрти фебруара 1935. године уредник М. Радовић је остао приврженик идаја националног јединства и државног унитаризма, са највећом одбојношћу је критиковао иницијативе ХСС а затим СДК и ДС да се изврши државна реорганизација. Поред политичких тема које су одувек привлачиле највећу пажњу, уредник Радовић је са великим надањућем писао и о културним манифестацијама које су се дешавале у Пожаревцу. Гостовања разних позоришта, оркестра и сл. уредник је редовно испратио и са великом пажњом своје утиске преносио на странице „Грађанина“ како би ширу народну масу привукао да посећују сличне догађаје. Био је аутор рубрика „Осматрачница“ и „Огледало“ у којима је износио своје виђење политичких догађаја као и критику оних понашања која су била у супротности са његовим начелима. Писац је највећег броја потписаних текстова у „Грађанину“.

Милорад Радовић „Раул“ (*Грађанин* бр. 9, 3. фебруар 1938).

Након смрти Милорада Радовића 3. фебруара 1935. године уређивању листа се посветио „Редакциони одбор“ предвођен власником Ђ. Наумовићем. Изостанак великог стручњака се одмах осетио, упадљива је промена начина писања о „првој земљи социјализма“ коју је ново уредништво свом снагом нападало.

У критици власти „Грађанин“ се задржавао само на партијске противнике док је критику круне избегавао како не би дошао под удар државног апарата и цензуре. Избегавање сукоба са монархом је прерасло у другу крајност, прекомерно хваљење краља и сваке његове одлуке. По завођењу Шестојануарске диктатуре „Грађанин“ је свом снагом стао на страну режима, редовно нападајући опозицију. Најпре уз владе Петра Живковића, Војислава Маринковића, Милана Сршкића и Николе Узуновића а затим и Богољуба Јевтића, лист је хвалио сваки поступак владајућег режима. Када је владу у јуну 1935. године преузео Милан Стојадиновић лист је започео оштру кампању против ранијег режима а све у служби ЈРЗ. Највећи удар „Грађанин“ је у међуратном периоду усмеравао на демократе Љубомира Давидовића и Главни одбор НРС предвођен Милошем Трифуновићем (Ацу Станојевића лист није критиковао због његовог угледа као наследника Николе Пашића), док су напади на ХСС били периодични у зависности од политичке потребе за критиком.

2. Култура и просвета

Лист „Грађанин“ баштинећи традицију „слободног органа за политику, привреду и књижевност“ посвећивао је велику пажњу рубрикама о култури и просвети.

Странице „Грађанина“ су често доносиле вести о значајним културним догађајима и манифестацијама у Пожаревцу. Лист је најављивао честа гостовања разних позоришта у Пожаревцу. Највеће одушевљење је изазвала најаву доласка и наступ првакиње београдског Народног позоришта Жанке Стокић која је у Пожаревцу наступила у више представа уз садејство Подринског позоришта 11. и 12. маја 1927.³⁴ Сличну еуфорију је изазвало и гостовање Добрице Милутиновића у Пожаревцу.³⁵ Велику пажњу је лист поклатио гостовању оперских певача, брачног пара Господинов који су у изводили делове најпознатијих светских опера.³⁶ Гостовања бројних позоришта и одличан одзив публике иницирали су потребу оснивања Пожаревачког народног позоришта.³⁷

Филм је у међуратном периоду заузимао важно место у животима грађанства. Град Пожаревац је имао више биоскопа: Оријент, Шухарт, Браничево, Анаф. Биоскопи су пројекције давали често, углавном два пута недељно. Публика је преко „Грађанина“ обавештавана о надолазећим филмским представама. Биоскоп „Оријент“ је 1927. године организовао конкурс у коме су гледаоци требали одговорити на питања: ког глумца најрадије гледа, коју глумицу и какав филм. За победника је предвиђено 10 бесплатних карата за пројекције по слободном избору.³⁸

Уредништво је текстом „Кућа мистерије“ позвало грађанство да чита истоимени фељтон „Политике“ ради бољег разумевања истоименог филма који је био веома популаран и који је приказивао пожаревачки биоскоп „Оријент“.³⁹ Популарност филма је нагло расла а велики искорак је начинио Брана Шухарт када је на Ускрс 1931. започео емитовање тон филма.⁴⁰ Биоскопи су приказивали најпопуларније стране филмове а филмови домаће производње су јако ретко емитовани.⁴¹

³⁴ *Грађанин* бр. 37, 12. мај 1927; бр. 38, 15. мај 1927.

³⁵ *Грађанин* бр. 40, 22. мај 1927; бр. 41, 26. мај 1927.

³⁶ *Грађанин* бр. 17, 28. фебруар 1929.

³⁷ *Грађанин* бр. 27, 4. април 1929.

³⁸ *Грађанин* бр. 10, 6. фебруар 1927.

³⁹ *Грађанин* бр. 62, 8. август 1926.

⁴⁰ *Грађанин* бр. 26, 29. март 1931.

⁴¹ Током 1920-их година снимљен је јако мали број филмова домаће продукције. Држава није финансирала снимање филмова, чак ни оних патристског карактера. Приватне филмографске куће, посебно из Загреба су снимале домаће филмове (Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941. III*, Београд, 1997, стр. 331).

Поред промовисања културе, лист се трудио да његове вести имају и хуманитарну функцију. Тако је пренета иницијатива организације „Коло девојака“ из Пожаревца које је приредило хуманитарни концерт у корист пострадалих у поплавама које су лета 1926. године тешко погодиле Пожаревац и околину.⁴² Пожаревачко обласно народно позориште је 20. марта 1930. организовало представу хуманитарног карактера у корист пострадалих у поплавама које су задесиле јужну Француску а лист је позвао грађанство да помогне „браћу Французе“ и истакао „да је пријатељство свето и остаће свето“.⁴³ Текстом „Једна појава за размишљање“ уредништво је на основу списка прилога из „Политике“ изразило своје незадовољство што је само једна фирма из Пожаревца упутила помоћ за „најискреније пријатеље наше отаџбине“.⁴⁴ Такав апел је изазвао веће интересовање у граду па је већ за крај месеца најављен хуманитарни концерт оркестра 9. пешадијског пука у хотелу „Српска круна“.⁴⁵ Хуманитарног карактера је била и организација манифестације „Француски дан“ која се сваке године одржавала ради неговања братских односа а коју су новине 1930. године посебно наглашавале због несреће која је задесила Француску.⁴⁶

Обласно пожаревачко позориште је средином 1930. године променило име у Народно позориште Дунавске бановине што је са једне стране изискивала унутрашња административна промена (држава се уместо на области делила на бановине) а са друге стране и раст угледа позоришта које је често гостовало у другим деловима бановине.⁴⁷ Углед пожаревачког позоришта је достигао врхунац током 1936. године па је оно ради престижа у целој земљи променило име у Народно позориште Дунавске бановине кнеза намесника Павла.⁴⁸ Позориште је нарасло до највећег позоришта у бановини па је сасвим логично постало везано за центар те бановине, Нови Сад. У Пожаревцу се осетио велики губитак услед одласка позоришта па је „Грађанин“ 25. јула 1937. позвао читаоце да помогну оснивање дилетантског позоришта.⁴⁹

Кроз локалне листове су пропагиране разне културне иницијативе. Тако је „Грађанин“ у августу 1926. упозоравао читаоце да се у Пожаревцу „слабо полаже у културу“ и истакао важност оснивања једне певачке дружине.⁵⁰ Велики значај за развој музичке уметности је имало оснивање оркестра пожаревачког гарнизона који је наступао у градском парку сваке недеље и празника.⁵¹ Лист је истицао потребу организовања Народног универзитета у Пожаревцу који би по угледу на београдски приређивао предавања угледних личности из сфере науке и уметности који би своја искуства и резултате рада делили са

⁴² *Грађанин* бр. 65, 19. август 1926.

⁴³ *Грађанин* бр. 21, 13. март 1930.

⁴⁴ *Грађанин* бр. 24, 23, март 1930.

⁴⁵ *Грађанин* бр. 25, 27. март 1930.

⁴⁶ *Грађанин* бр. 27, 3. април 1930.

⁴⁷ *Грађанин* бр. 45, 4. јун 1930.

⁴⁸ *Грађанин* бр. 89, 8. новембар 1936.

⁴⁹ *Грађанин* бр. 57, 22. јул 1937.

⁵⁰ *Грађанин* бр. 66, 22. август 1926.

⁵¹ *Грађанин* бр. 70, 4. септембар 1927; бр. 84, 23. октобар 1927.

заинтересованим грађанством.⁵² О сваком госту Народног универзитета писани су чланци а посебно је са дивљењем писано о Ивану Ђаји који је у децембру 1926. држао предавање у Пожаревцу.⁵³ Др Јован Ђокић је одржао предавање „О нашим Власима“ где је оповргао историјски идентитет Влаха и закључио да су сви они повлашени Срби и да је потребно посрбљивање крајева источне Србије.⁵⁴ Народни универзитет је остварио прилично велике резултате у периоду 1926/1927. година што је „Грађанин“ детаљно анализирао и саопштио резултате: одржано је 11 предавања, просечно је присуствовало 125 слушалаца по предавању, остварен је приход од 2284 динара (207 динара по предавању) док су расходи износили 1630 динара (148 по предавању).⁵⁵

Поводом сликарске изложбе професора Гимназије, Јосипа Вулетића, лист је упутио позив грађанству да посети ову изложбу али и да купује слике како би се локални уметници подстакли на даље стваралаштво.⁵⁶ Сличан позив је упућен приликом испита и изложбе радова (вез и кројење, трикотажа, ткање пиротских ћилима) ученица Занатске школе. Тада је текст пропраћен поруком родитељима да своју женску децу уписују у ову установу.⁵⁷ Лист је извештавао и о изложбама угледних Пожаревљана где год су оне биле организоване. Тако су пропраћене изложбе Милене Павловић Барили.⁵⁸

„Грађанин“ је редовно најављивао и извештавао са културних манифестација посвећених највећим српским и југословенским писцима. Тако се на новинским страницама могло читати о „Нушићевом вечеру“ одржаном у хотелу „Српска круна“.⁵⁹ Поводом педесетогодишњице смрти песника Ђуре Јакшића Пожаревачка читаоница је приредила „Вече Ђуре Јакшића“ у хотелу „Берза“.⁶⁰ Поред манифестација домаћим, у Пожаревцу су одржаване и манифестације великим страним писцима и песницима, попут књижевне вечери посвећене Александру Пушкину 28. марта 1937.⁶¹

Приликом државних празника лист је често извештавао о пореклу јубилеја као и о самој организацији. Тако је поводом обележавања Штросмајеровог дана, 4. фебруара 1930. године „Грађанин“ донео биографију „славног Југословена“ како би се локално становништво боље упознало са личношћу бискупа који је радио на уједињењу југословенског народа.⁶²

⁵² *Грађанин* бр. 87, 4. новембар 1926.

⁵³ *Грађанин* бр. 97, 9. децембар 1926; бр. 98, 12. децембар 1926.

⁵⁴ *Грађанин* бр. 25, 31. март 1927.

⁵⁵ *Грађанин* бр. 17, 26. фебруар 1928.

⁵⁶ *Грађанин* бр. 50, 27. јун 1926.

⁵⁷ *Грађанин* бр. 51. 1. јул 1926.

⁵⁸ *Грађанин* бр. 38, 12. мај 1929, бр. 23, 19. март 1931.

⁵⁹ *Грађанин* бр. 14, 20. фебруар 1927.

⁶⁰ *Грађанин* бр. 29, 11. април 1929.

⁶¹ *Грађанин* бр. 22, 21. март 1937.

⁶² *Грађанин* бр. 12, 9. фебруар 1930.

Да су Пожаревљани пратили југословенске и европске трендове говори и чињеница да је 6. септембра 1928. организована студентска забава са избором „Мис Пожаревца“ о којој је „Грађанин“ извештавао.⁶³

Током 1932. године излазила је рубрика „Куда ћемо данас?“ која је обавештавала грађане о културним и забавним догађајима који се одржавају у Пожаревцу како би у што већем броју посетили те манифестације.

Општа криза из 1930-их година као и режим ограничених слобода негативно су утицали на развој културе и културних манифестација у Пожаревцу. Рат који је захватио Европу 1939. године за прво време је заобишао југословенску краљевину али ипак је оставио последице на њу. Стање рата у близини граница изазивао је ратну панику у Југославији. Странице „Грађанина“ су све више биле испуњене ратним текстовима и упутствима за преживљавање тешких времена док је култура доживљавала најтеже тренутке међуратног периода. Текст „На размишљање-по чему је Пожаревац признат?“ сам даје одговор на питање-по затвору. Даље се наводи да Радио Београд ради емисије о различитим деловима земље а да у Пожаревцу нема никог ко би спремио материјал за једну емисију о свом граду како би се „показало да он не храни само зликовце већ је и културно-историјски центар Стига и горњег Поморавља“.⁶⁴

„Грађанин“ је редовно објављивао информације о школству. На његовим страницама су доношени услови уписа у одређену школу, термини предаје докумената и уписа као и информације о почетку наставе и распореду ваннаставних активности ученика у општедржавним манифестацијама. Лист је доносио наредбе о прекиду наставе услед епидемија и обнављању када су заразе престале.⁶⁵ Наредбе министарства просвете су објављиване у „Грађанину“. Тако је пренета наредба о униформисању ђака гимназија прописаном једнообразном одећом и забрана наставницима да дају приватне часове ђацима којима предају у својој школи.⁶⁶

Кроз лист су анализирани бројни просветни проблеми, на пример потреба за јединственим законодавством и просветном политиком.⁶⁷

Поред информација о школској омладини, лист „Грађанин“ је доносио и информације о условима и распореду уписа млађих нараштаја у забавиште.⁶⁸ Заједно са ученицима школа и нараштаји забавишта су учествовали у општим манифестацијама попут Видовдана.⁶⁹ Лист је обавештавао читаоце о одржавању „маскен и костим-бала“ уз иницијативу

⁶³ *Грађанин* бр.72, 2. септембар 1928; бр. 73. 9. септембар 1928.

⁶⁴ *Грађанин* бр.11, 16. март 1941.

⁶⁵ *Грађанин* бр.93, 15. новембра 1928.

⁶⁶ *Грађанин* бр. 85, 31. октобар 1926; бр. 90, 14. новембар 1926.

⁶⁷ *Грађанин* бр. 19, 4. март 1928.

⁶⁸ *Грађанин* бр. 89, 11. новембар 1926; бр. 24, 27. март 1927.

⁶⁹ *Грађанин* бр.50, 26. јун 1927.

Обласне организације женског покрета у Пожаревцу.⁷⁰ Осим дечјег маскенбала „Грађанин“ је извештавао и о одржавању занимљиве „изложбе деце“ на којој су мајке показивале своју лепо сређену децу а потом се бирало најлепше дете.⁷¹

На Цвети 17. априла 1927. одржано је прво родитељско веће (састанак) у Гимназији ради разговора о унапређењу услова школовања. „Грађанин“ је најављивао састанак и обавестио јавност о закључцима разговора.⁷² Родитељска већа су и касније сазивана а управо је на једном од њих одлучено да се сазида нова школа у Горњој мали.⁷³

Камен темељац школе у Горњој мали су тек 30. августа 1937. године положили председник градског поглаварства Милутин Милојковић и народни посланик Брана Давинић.⁷⁴

Због проблема велике неписмености лист је донео чланак „Сузбијање неписмености“ у којем је објаснио распрострањеност неписмености у Пожаревцу и околини, истакао значај школовања деце као предуслова за напредак целог домаћинства и на крају позвао сељаке да своју децу упишу у пољопривредне школе.⁷⁵

Због злоупотреба студентског положаја власти су преко новина морале реаговати. Грађанство је обавештено да ће убудуће лица која су завршила студије имати оверена документа како не би поново уписала редовне студије ради коришћења студентског положаја.⁷⁶ Осим ученика, и учитељи су били склони преварама због чега је министарство просвете преко штампе обавестило грађанство да ће неквалификовани учитељи бити отпуштени на основу извештаја школских надзорника.⁷⁷ „Грађанин“ је 1932. године морао скренути пажњу читаоцима на једну ружну појаву, поједини корисници градске читаонице су цепали слике из позајмљених књига а неки су чак и крали сијалице из читаонице.⁷⁸

Због тешког живота на селу а посебно међу женским становништвом „Грађанин“ је читаоцима објаснио разлоге који су довели да жена у Поморављу живе горе од жене из Црне Горе, Херцеговине или Далмације. Да би се побољшао живот жена лист је позвао родитеље да своје ћерке уписују у школе за сеоске домаћице које постоје у Панчеву и

⁷⁰ *Грађанин* бр.97, 8. децембар 1927.

⁷¹ *Грађанин* бр.28, 11. април 1937; бр. 38, 16. мај 1937.

⁷² *Грађанин* бр. 28, 10. април 1927; бр. 30, 17. април 1926; бр. 32, 24. април 1927.

⁷³ *Грађанин* бр. 80, 4. октобар 1928; Иако је једино Дравска бановина имала већи број школа од ње, Дунавска бановина је остала са недовољним бројем школских зграда све до избијања Другог светског рата. Нарочито се мањак школа осећао на простору јужног дела бановине, тј. северном делу предратне Србије. Осим недовољног броја школа проблем су биле и неодговарајуће зграде које нису испуњавале хигијенске и функционалне прописе (Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941. II*, Београд, 1997, стр. 42-45).

⁷⁴ *Грађанин* бр. 69, 2. септембар 1937.

⁷⁵ *Грађанин* бр. 69, 2. септембар 1926.

⁷⁶ *Грађанин* бр. 62, 8. август 1926.

⁷⁷ *Грађанин* бр. 68, 23. август 1928, бр. 17, 28. фебруар 1929.

⁷⁸ *Грађанин* бр. 15, 21. фебруар 1932.

Баваништу које финансира држава а од којих ће корист имати и саме ученице али и домаћинство у коме оне живе.⁷⁹ Лист је пренео позив Женског покрета да се заинтересоване неписмене жене пријаве за бесплатан курс описмењавања.⁸⁰ Слична школа је 1927. године отворена и у Пожаревцу под именом Школа за васпитавање сеоских девојака где се пажња посвећивала најважнијим пословима за домаћице (кување хране, мешање хлеба, остављање воћа и поврћа за зиму, ручни радови, чување здравља). Школу су похађале девојке од 14. до 35. године а школарина је износила 150 динара.⁸¹

Поред школа, функцију описмењавања становништва је вршила и војска. Током 1930. године одржан је течај за војнике, од 407 неписмених војника њих 354 је савладало вештину читања и писања (87%).⁸²

Краљевим указом одлучено је да се у Пожаревцу оснује Пољопривредна школа за ратарство и сточарство.⁸³

Од средине септембра 1927. постало је актуелно питање отварања трговачке школе. Такве школе су предвиђене за Ниш, Крушевац и Пожаревац.⁸⁴ Трговачка школа је смештена заједно са Соколаном у Дом трговачке омладине који је као задужбина угледних добротвора Михаила Павловића и Саве Мирковића свечано отворен у септембру 1930.⁸⁵

Дом трговачке омладине је коришћен за бројне манифестације. У њему је за Божић 1931. године приређена студентска забава са избором „Мис Пожаревца“ на коме је победила Даница Кацлеровић (ћерка пожаревачког адвоката и комунисте Трише Кацлеровића) која је победом осигурала учешће и у избору најлепше девојке Југославије.⁸⁶ Дочек нове 1941. године (по Јулијанском календару) организовала је Пожаревачка трговачка омладина у свом Дому а том приликом је организована лутрија и џез музика.⁸⁷

У циљу веће интеграције народа у Југославији, школе су често организовале излете у друге делове земље како би деца склапала нова пријатељства као јамац за веће повезивање у будућности. Зато је „Грађанин“ извештавао о посети ђака и наставника пожаревачких школа Београду, Новом Саду, Сремским Карловцима где су склопили бројна пријатељства у свуда су били добро дочекани.⁸⁸ Таква пракса је и у будућности више пута примењивана.

⁷⁹ *Грађанин* бр. 72, 12. септембар 1926.

⁸⁰ *Грађанин* бр. 88, 7. новембар 1926.

⁸¹ *Грађанин* бр. 43, 2. јун 1927.

⁸² *Грађанин* бр. 64, 10. август 1930.

⁸³ *Грађанин* бр. 87, 3. новембар 1927.

⁸⁴ *Грађанин* бр. 75, 22. септембар 1927; бр. 26, 31. март 1929.

⁸⁵ *Грађанин* бр. 71, 4. септембар 1930.

⁸⁶ *Грађанин* бр. 4, 11. јануар 1931.

⁸⁷ *Грађанин* бр. 1, 7. јануар 1941.

⁸⁸ *Грађанин* бр. 47, 12. јун 1930.

3. Привреда

Лист је критиковао економску политику која доводи до осиромашења својих грађана. Тако је у једном чланку изнета критика државног монопола над производњом дувана који је имао високу цену а лош квалитет.⁸⁹

„Грађанин“ је своје претплатнике редовно извештавао о употреби нових средстава у пољопривреди. Југославија је добијала разне пољопривредне справе из Немачке на име ратне одштета о којима је „Грађанин“ редовно извештавао како би се народ пријавио за добијање тих справа.⁹⁰

Држава је вршила подстицај пољопривредне производње тако што је земљорадницима бесплатно уступала радне справе из школа или оне које су у квару с тим што су морали да их врате у исправном стању или да их откупе.⁹¹ Министарство социјалне политике је инвалидима помагало тако што им је бесплатно уступало алат и радне справе.⁹²

„Грађанин“ је често позивао читаоце на штедњу. У тексту „Штедња је једини спас за државу и све нас“ народ се упозорава да ратни победници често буду поражени у миру услед разврата и нерада. Српски народ је уз велике губитке победио две царевине и створио нову државу која се може учврстити само уз рационално коришћење ресурса. У народу и Народној скупштини се води велике борба две групе које заступају супротстављена мишљења, једни су за штедњу а други је доживљавају као увреду за победнички народ.⁹³ Са друге стране из текста дописника Живојина Топличевића „Привредна криза“ сазнајемо да се народ позива на штедњу а држава купује по дуго већим ценама од реалних, да се троши на пензионисане ministre и генерале, на „ортаке“ и „варошанке“, ситнији порески обвезници плаћају пропорционално већи порез од крупних.⁹⁴ Влада се залагала за штедњу, министар финансија Нинко Перих је у буџет за 1927. предвидео оштре мере штедње које су подразумевале смањивање чиновничког апарата и забрану запошљавања прекобројне радне снаге.⁹⁵

Држава је у периоду криза морала да интервенише у привреди. Криза изазвана ратом у Европи принудила је државу да донесе Уредбу о контроли цена 15. јуна 1940. године којом је забрањено продавање наведене робе по вишим ценама од прописаних.⁹⁶ Из истог разлога је морала да се донесе Уредба о цени кукуруза која је предвидела продају тог

⁸⁹ Грађанин бр. 40, 22. мај 1921.

⁹⁰ Грађанин бр. 67, 26. август 1926.

⁹¹ Грађанин бр. 1, 2. јануар 1927.

⁹² Грађанин бр. 6, 23. јануар 1927.

⁹³ Грађанин бр. 51, 1. јул 1926.

⁹⁴ Грађанин бр. 53, 8. јул 1926.

⁹⁵ Грађанин бр. 57, 22. јул 1926.

⁹⁶ Грађанин бр. 52, 30. јун 1940.

производа по цени 170 динара/100 кг.⁹⁷ Криза је принудила градске власти да уочи предстојеће зиме одреде цену угља за огрев на 115 динара по тони.⁹⁸ Колика је криза у којој се нашала цела земља опкољена ратом може се видети из савета „Грађанина“ да се кости не бацају већ да се продају јер се самлевене могу користити уместо вештачког ђубрива којег нема довољно у продаји.⁹⁹

Велики допринос побољшању живота и рада већинском слоју становништва, сељацима, влада Милана Стојадиновића је учинила када је 25. септембра 1936. године донела Уредбу о ликвидацији сељачких дугова. По уредби сви дугови испод 25.000 динара су смањени за 50% а обавезе дужника према приватним банкама преузела је Привилегована аграрна банка која се обавезала да ће дугове исплатити повериоцима у 14 годишњих рата док ће дужници Привилегованој аграрној банци своје обавезе исплатити у 12 годишњих рата. Ова мера није донета једино да би се побољшао положај задуженог становништва већ како би се утицало на општинске изборе који су се одржавали у децембру исте године.¹⁰⁰ „Грађанин“ је најавио доношење Уредбе о раздужењу земљорадника а затим донео њено прецизно тумачење.¹⁰¹

Пожаревац у међуратном периоду имао је слабо развијену привреду. За кривце су проглашавани политичари који гледају само партијске интересе а судбина града их не занима. Ипак су се у „Грађанину“ могле наћи и вести које предвиђају бољу будућност. Тако је у тексту „Изгледи за будућност Пожаревачке области и Пожаревца“ Стиг проглашен за „српску Ломбардију“, тимочки басен за „српски Рур“ а Пожаревцу се као средишту свега тога предвиђао „спор напредак али светла будућност“.¹⁰²

Преко најаве у „Грађанину“ становништво се информисало о свим важним међународним сајмовима као и о домаћим. Лист је често преносио најважније информације са заседања привредних комора. Као најважнији локални лист, „Грађанин“ је током панађура у Пожаревцу (За Петровдан и Св. Петку) обавештавао читаоце о организацији и понуди на њима. У Пожаревцу је 14. и 15. априла приказана покретна пољопривредна изложба на којој су посетиоци обилазили 20 вагона који су посебно сређени како би се изложба приказала и брзо стигла на нову дестинацију.¹⁰³

У циљу побољшања продуктивности рада у листу су се могли наћи позиви на стварање задруга. У „Грађанину“ је објављена вест о оснивању Пожаревачке млекарске задруге која

⁹⁷ *Грађанин* бр. 57, 18. јул 1940.

⁹⁸ *Грађанин* бр. 73, 12. септембар 1940.

⁹⁹ *Грађанин* бр. 10, 9. март 1941.

¹⁰⁰ Т. Стојков, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, Beograd 1985, str. 164.

¹⁰¹ *Грађанин* бр. 77, 27. септембар 1936.

¹⁰² *Грађанин* бр. 19, 6. март 1929; бр. 20, 10. март 1929; бр. 21, 14. март 1929.

¹⁰³ *Грађанин* бр. 30, 14. април 1932.

је званично основана 22. маја 1927. иницијативом руског емигранта Павла Литванског.¹⁰⁴ У августу 1932. основана је Пожаревачка винарско-виноградарска задруга.¹⁰⁵

У времену криза „Грађанин“ је преносио одлуке владе и министарстава. Тако је 1926. приликом несташице угља пренео наредбу министра саобраћаја да рудници морају отказати све уговоре према лиферантима угља јер су све количине неопходне за државне потребе.¹⁰⁶

Окружна банка основана 1912. године била је једна од најцењенијих финансијских институција чије су услуге користили и клијенти ван Пожаревца. Временом је улагача било све више али солвентних зајмотражилаца је било све мање због чега се банка окретала издавању меница и дугорочним инвестицијама.¹⁰⁷ „Грађанин“ је известио кориснике да је Пожаревачка окружна банка 30. јула 1926. године пала под стечај.¹⁰⁸ Кроз овај лист су оштећени обавештени да се пријаве суду ради учешћа на рочишту о ликвидацији банке 25. септембра 1926. године.¹⁰⁹ Око судбине Пожаревачке окружне банке се водила велика борба преко новина. У тексту „Пожаревац нема среће“ аутор је навео све пројекте који су планирани у Пожаревцу али су пропали а банка се истиче као једина институција која је омогућавала развој града све док инвеститори нису у великом броју затражили повлачење улога и довели до пропасти банке.¹¹⁰ Уредник Мирослав Радовић Раул је затим одговорио текстом „Огледало није криво“ у коме кривицу за пропаст банке баца на директоре Милана и Раку Павловића који су довели до инсолвентности банке узимајући краткорочне улога и улажући их у индустријска предузећа из којих се не може брзо повратити новац.¹¹¹ Грађанин је позвао повериоце банке на збор ради утврђивања захтева пред рочиште а затим и испратио сваки претрес у суду.¹¹²

Питање изградње нових железница у Пожаревачкој области је било често заступљено на страницама „Грађанина“. Лист је годинама понављао потребу за реализацијом овог пројекта али од тога није било ништа докле год није интервенисао краљ и одобрио концесију крајем јула 1928.¹¹³ За изградњу је предвиђено 140 км железнице нормалног и 70 км уског колосека које би спајале Пожаревац и Кучево, Петровац и Жагубицу, Пожаревац и Свилајнац.¹¹⁴ Проблем је било финансирање јер Пожаревачка област није

¹⁰⁴ *Грађанин* бр. 41, 26. мај 1927.

¹⁰⁵ *Грађанин* бр. 68, 25. август 1932.

¹⁰⁶ *Грађанин* бр. 73, 16. септембар 1926.

¹⁰⁷ М. Манојловић, *нав. дело*, стр. 85-86.

¹⁰⁸ *Грађанин* бр. 60, 1. август 1926.

¹⁰⁹ *Грађанин* бр. 62, 8. август 1926.

¹¹⁰ *Исто*.

¹¹¹ *Грађанин* бр. 63, 12. август 1926.

¹¹² *Грађанин* бр. 79, 7. октобар 1926.

¹¹³ *Грађанин* бр. 60, 26. јул 1928.

¹¹⁴ *Грађанин* бр. 38, 12. мај 1929.

имала довољно новца да финансира тако велики пројекат. Питање финансирања је решено у време бана Радослава Дуњића који је прихватио да Дунавска бановина преузме финансирање изградње железнице.¹¹⁵ Пруга је свечано пуштена у саобраћај 12. марта 1939. године а отварању су присуствовали председник владе Драгиша Цветковић, министар саобраћаја Мехмед Спахо, бан Дунавске бановине Јован Радивојевић. Након свечаног отварања гости су се провозали новом пругом до Кучева а Мехмед Спахо је именован за почасног грађанина Пожаревца.¹¹⁶

4. Спорт

У Пожаревцу је одувек владало велико интересовање за коњичке спортове. Центар окупљања љубитеља коњарства је била ергела у Љубичеву чији су коњи важили за једне од најбољих у целој Краљевини. Коњи из Љубичева су често наступали на београдском хиподрому а у Пожаревцу је главну коњичку манифестацију организовало „Дунавско коло јахача Кнез Михаило“. Коњичке трке су често праћене изложбама које је „Грађанин“ на својим страницама најављивао и са њих детаљно извештавао. Највеће од свих трка „Грађанин“ је највио за 31. јул 1938. када су окупљена најбоља грла из целе земље.¹¹⁷

Од највеће популарности у граду је био фудбал. У Пожаревцу је било више клубова: „Уједињење“ које је касније променило име у „Викторија“, „Хајдук“, „Славија“, „Освета“ коју су 1928. основали дисиденти „Славије“, „Браничево“ чији су играчи били подмладак „Викторије“ али нису наступали у званичним утакмицама, „Раднички“ који је основан 1926. године када је играо само пријатељске утакмице а касније је у званичним такмичењима наступао под именом „Млади Радник“. До 1930 године клубови из Пожаревца су наступали у Шумадијској жупи а 25. маја 1930. године донета је одлука о оснивању Браничевске жупе у фудбалу.¹¹⁸ У оквиру Браничевске жупе Београдског лопташког подсавеза наступали су тимови из Пожаревца, Петровца на Млави и Смедерева а седиште је било у Пожаревцу. Године 1932. донета је одлука да се седиште лиге пребаци у Смедерево а лига промени име у Браничевско-подунавска лига Београдског лопташког подсавеза.¹¹⁹ Те сезоне је и прекинута доминација пожаревачких клубова када је првак постала екипа смедеревског „Железничара“.¹²⁰

¹¹⁵ П. Вајагић, *Банови Дунавске бановине*, Нови Сад 2016, стр. 62-64, 68.

¹¹⁶ *Грађанин* бр. 20, 9. март 1939; бр. 22, 16. март 1939.

¹¹⁷ *Грађанин* бр. 58, 28. јул 1938.

¹¹⁸ М. Сивић, *Фудбал у Краљевини Југославији*, Aleksandrovac 2014, стр. 218.

¹¹⁹ *Грађанин* бр. 25, 27. март 1932; бр. 26, 31. март 1932.

¹²⁰ *Грађанин* бр. 48, 16. јун 1932.

Седиште Браничевско-подоунавске лиге БЛП је 1936. поново пренето у Пожаревац а убрзо потом је донета одлука да „Грађанин“ постане званични лист лиге у коме су се редовно објављивале фудбалске вести и извештаји из управе лиге.¹²¹

Поред лигашког такмичења у Браничевској жупи Београдског лопташког подсавеза, пожаревачки клубови су узимали учешћа и у другим такмичењима која су се нередовно одржавала. Једно од таквих такмичења је било такмичење за прелазни пехар „Грађанина“ које је финансирао истоимени лист. Први „пехар Грађанина“ је 1925. године освојио „Хајдук“ победивши највећег ривала „Викторију“ са 2:0.¹²² Годину дана касније пехар је освојила екипа „Викторије“ након што је победила прошлогодишњег освајача.¹²³

Поред такмичарских утакмица пожаревачки клубови су често играли и пријатељске утакмице. За оштећене у страшној поплави из 1926. која је погодила околину Пожареваца организована је хуманитарна утакмица између „Викторије“ и састава који су чинили официри 9. пешадијског пука који је упамћен по чињеницу да су судије биле жене.¹²⁴

Популарност фудбала у Пожаревцу је изискивала изградњу нових спортских објеката. Нови стадион „Викторије“ је грађен 1927. године.¹²⁵ „Грађанин“ је са великим одушевљењем извештавао о изградњи новог стадиона. Ново игралиште „Викторије“ је било намењено фудбалу, хазени, соколским наступима и атлетици а у бућности је предвиђено прилагођавање тенису, имало је трибине, клупе и свечану ложу.¹²⁶ Да је највећи клуб у граду, „Викторија“ је показала победом над престоничком „Југославијом“ када је у Београду прослављана петнаестогодишњица постојања клуба.¹²⁷ На славу „Викторије“, Св. Илију, приређена је величанствена прослава. Омладинци су играли против екипе „Радника“, одигран је хазена дерби Пожареваца а финале је представљало гостовање престоничке „Југославије“.¹²⁸ Велики значај развоју локалног фубала је имало припајање „Хајдука“ „Викторији“ 1928. године.¹²⁹ Углед „Викторије“ је врхунац достигао када су њена фудбалска и хазена екипа гостовале двадесетогодишњици престоничког „БСК-а“ где су биле у друштву далеко познатијих европских тимова: француског „Сета“, немачког „Ајнтрахта“ и аустријске „Виене“.¹³⁰

Због своје популарности фудбал је постао један од незаобилазних чинилаца током разних манифестација. Тако је за четврти рођендан престолонаследника Петра одиграна

¹²¹ *Грађанин* бр. 33, 26. април 1936; бр. 34, 7. мај 1936.

¹²² *Грађанин* бр. 64, 15. август 1926.

¹²³ *Грађанин* бр. 81, 14. октобар 1926.

¹²⁴ *Грађанин* бр. 62, 8. август 1926.

¹²⁵ *Грађанин* бр. 37, 12. мај 1927.

¹²⁶ *Грађанин* бр. 73, 15. септембар 1927.

¹²⁷ *Грађанин* бр. 62, 2. август 1928.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Исто; „Хајдук“ је настао септембра 1924. године од резерви „Уједињења“, потоње „Викторије“ (*Грађанин* бр. 13, 14. фебруар 1929).

¹³⁰ *Грађанин* бр. 43, 28. јул 1931.

ревијална утакмица између „А репрезентације Пожаревца“ и „Б“.¹³¹ Репрезентација Пожаревца је често наступала приликом разних манифестација а најчешћи противник јој је била екипа из суседног Смедерева. Колико је фудбал освојио важно место у животима Пожаревљана сведочи и извештај са утакмице између „Славије“ и „Ђурђа Смедеревца“ одигране 6. октобра 1929. када су због лошег суђења навијачи појурили на терен са намером да туку судију кога су од батина спасили играчи оштећене екипе.¹³² Да лист није фаворизовао домаће тимове говори чињеница што је најоштрије осудио насилничко понашање домаћих навијача на утакмици између „Младог Радника“ и смедеревског „Сартида“.¹³³

Године 1931. дошло је до уједињења „Освете“ и „Славије“ у нови клуб, „Грађански“.¹³⁴

Четврта деценија двадесетог века је донела промене на фудбалској сцени у Пожаревцу. „Викторија“ која је целе претходне деценије доминирала добила је озбиљне ривале у види „Грађанског“ и „Младог Радника“. Тим који је претежно окупљао раднике је на Митровдан 1932. године у Пожаревцу намучио госте из „БСК-а“ иако су га добили са 2:0.¹³⁵ „Викторија“ је утакмицама са „вундер тимовима“ 1933. године желала да очува свој реноме доводећи у Пожаревац највеће клубове Београда, најпре екипу „Југославије“ која јој је нанела тежак пораз од 7:0 а затим и „БСК“ пред којим је подлегла са 8:6.¹³⁶

Систем такмичења се променио 1936. године када су најпре играли пожаревачки тимови у једној групи (Викторија, Грађански, Млади Радник, Југославија и Свети Ђорђе из Костолца), а затим се победник састојао са најбољим из групе Петровац на Млави у полуфиналу док би у финалу играли против победника дуела смедеревског и смедеревскопаланачког првака.¹³⁷ „Грађански“ је сезоне 1936/1937. био првак групе Пожаревац, елиминисао „Млаву“ из Петровца на Млави у полуфиналу и Војводу Катића из Младеновца у финалу.¹³⁸ Титулу првака провинције БЛП „Грађански“ није успео да освоји јер је поражен од „Трговачког подмлатка“ из Ваљева.¹³⁹ У истом формату је одиграна и сезона 1937/1938. и слично се завршила. Овог пута је „Млади Радник“ освојио првенство браничевске жупе а у финалу провинције је такође изгубио од ваљевског клуба „ВСК“.¹⁴⁰ Фудбалска сезона 1938/1939. довела је нове промене, у истој групи су играли

¹³¹ *Грађанин* бр. 72, 11. септембар 1927.

¹³² *Грађанин* бр. 81, 10. октобар 1929.

¹³³ *Грађанин* бр. 86, 27. октобар 1932.

¹³⁴ *Грађанин* бр. 80,4. октобар 1931.

¹³⁵ *Грађанин* бр. 90, 10. новембар 1932.

¹³⁶ *Грађанин* бр. 7, 14. септембар 1933; бр. 76, 21. септембар 1933.

¹³⁷ *Грађанин* бр. 46, 13. јун 1937.

¹³⁸ *Грађанин* бр. 47, 17. јун 1937; бр 48. 1. јул 1937.

¹³⁹ *Грађанин* бр. 60, 1. август 1937.

¹⁴⁰ *Грађанин* бр. 34, 1. мај 1938; бр. 38, 15. мај 1938.

пожаревачки и петровачки клубови а као победник је изашао „Млади Радник“ који је стигао до финала првенства провинције где је поново побеђен од екипе „ВСК“.¹⁴¹

Прва ноћна утакмица у Краљевини је одиграна 1932. године на игралишту СК „Југославија“ у Београду.¹⁴² Колико је популарност фудбала расла говори и чињеница да су и Пожаревљани настојали да организују овакав наступ па је прва ноћна утакмица у Пожаревцу одиграна 12. августа 1939. када је резервни тим екипе „ВСК“ био бољи од „Грађанина“ 6:4.¹⁴³ Од године 1939. спортске вести су постале све ређе. Лист је и даље задржао улогу званичног органа Браничевско-подунавске жупе БЛП али је објављивао претежно техничке информације намењене функционерима фудбалских клубова док се резултати фудбалских тимова изузетно тешко могу пратити.

Осим фудбала „Викторија“ је имала и хазена клуб. Хазена је била изузетно популаран спорт у међуратном периоду а свакако најпопуларнија међу женама. „Грађанин“ је са великом пажњом извештавао о оснивању хазена клуба „Викторије“.¹⁴⁴ Пожаревљанке су своју прву утакмицу пред улазак у Београдски хазена подсавез одиграле на домаћем терену 14. августа против екипе „Земунског академског спортског клуба“ (ЗАШК) и изгубиле са 9:2 али су оставиле добар утисак због чега су примљене у даље такмичење.¹⁴⁵ Прву победу даме из „Викторије“ су оствариле против „Ђурђа Смедеревца“ када су гошће из суседног града „потучене до главе“ са 7:1.¹⁴⁶ „Грађанин“ је испратио успехе пожаревачког клуба до његовог освајања титуле првака браничевске жупе али је у борби за титулу првенство провинције поражен од „ЗАШК-а“ са 6:4.¹⁴⁷ За прославу Видовдана 1928. године хазена утакмицу су одиграле репрезентације Браничева (играчице пожаревачке „Викторије“ и смедеревског „Ђурђа Смедеревца“) и Срема.¹⁴⁸ Пропраћен са највећом пажњом је било спектакуларно гостовање „Славије“ из Прага која је била једна од најбољих екипа у хазени.¹⁴⁹ Гошће из Чехословачке су убедљиво савладале пожаревачки тим који се храбро борио али је ипак изгубио са 13:4.¹⁵⁰ Нови испит је био окршај са „Југославијом“ за првака Београдског подсавеза који су хазенашице из Пожаревца изгубиле са 10:3.¹⁵¹ Након почетног полета у години 1928. интересовање за хазену је почело да опада. И сам лист који је доста писао о овом спорту је изгубио интересовање па је много тешко пратити дешавања. После дужег прекида, првог дана новембра је објављена вест да је „Викторија“ због неизмирених обавеза избрисана из

¹⁴¹ *Грађанин* бр. 32, 20. април 1939.

¹⁴² М. Сјиј, *nav. delo*, str. 50.

¹⁴³ *Грађанин* бр. 66, 17. август 1939.

¹⁴⁴ *Грађанин* бр. 59, 28. јул 1927.

¹⁴⁵ *Грађанин* бр. 63, 14. август 1927; бр. 65, 18. август 1927.

¹⁴⁶ *Грађанин* бр. 70, 4. септембар 1927.

¹⁴⁷ *Грађанин* бр. 52, 24. јун 1928.

¹⁴⁸ *Грађанин* бр. 52, 28. јун 1928.

¹⁴⁹ *Исто*.

¹⁵⁰ *Грађанин* бр. 54, 5. јул 1928.

¹⁵¹ *Грађанин* бр. 75, 16. септембар 1928, бр. 12, 10. фебруар 1929.

чланства у југословенском савезу за хазену.¹⁵² Хазена је поново постала актуелна 1938. године али није заживела истим интензитетом.¹⁵³

Као и сви остали делови државе, и Пожаревац је неговао организације Сокола. Као друштво од највеће важности за земљу било је заступљено у свим новинама па тако и у „Грађанину“ који је редовно најављивао соколске активности, програме соколских манифестације и изборе управе пожаревачких сокола. Соко није била само организација за физичку културу, већ је имао и задатак неговања националног духа. С тим циљем су Соколи и „Грађанин“ позвали народ да у што већем броју посете предавање Франца Маклеа о Југословенима који су Рапалским уговором припали Италији.¹⁵⁴ Пошто је блиско сарађивао са владајућим круговима, „Грађанин“ је текстом „једна држава један Соко“ објаснио неопходност постојања јединствене организације за целу земљу и пренео најзначајније делове Закона о оснивању Сокола Краљевине Југославије.¹⁵⁵ О успесима пожаревачких сокола лист је редовно доносио обавештења. Тако је пренео информацију да су пожаревачки соколи освојили првенство Београдске соколске жупе у крос-контрију за 1937. годину.¹⁵⁶

Стрељаштво је било популарно у целој земљи па и у Пожаревцу. „Грађанин“ је известио читаоце о обнови рада друштва које је пре рата деловало са великим успехом.¹⁵⁷ Колико су стрељачка друштва била важна за државу говори чињеница да је министарство војске и морнарице донело одлуку да им се муниција даје из државних магацина по повлашћеној цени од 0,50 динара за метак.¹⁵⁸ Министарство војке и морнарице је допринело ширењу стрељачких дружина којих је до 1936. године било 1.600 са 80.000 чланова.¹⁵⁹ Стрелиште у Пожаревцу је отворено 5. маја 1929. године и могли су га користити само чланови страљачког клуба.¹⁶⁰

Бициклизам је такође био заступљен спорт у међуратном Пожаревцу. Према писању „Грађанина“ не може се много сазнати о овом спорту јер нема доста података. Према расположивим подацима може се само закључити да је било људи који су ценили овај

¹⁵² *Грађанин* бр. 88, 1. новембар 1931.

¹⁵³ *Грађанин* бр. 70, 7. септембар 1938.

¹⁵⁴ *Грађанин* бр. 89, 10. новембар 1927.

¹⁵⁵ *Грађанин* бр. 102, 22. децембар 1929. Соко Краљевине Југославије је створен 5. децембра 1929. године с циљем спровођења шестојануарске политике и интегралног југословенства. Осталим соколским организацијама (Хрватски соко, Српски соко, Југословенски савез сокола) је наређено да уђу у нову соколску организацију или ће бити распуштени (N. Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Београд 1991, стр. 39-46).

¹⁵⁶ *Грађанин* бр. 33, 29. април 1937.

¹⁵⁷ *Грађанин* бр. 23, 24. март 1926.

¹⁵⁸ *Грађанин* бр. 22, 15. март 1928.

¹⁵⁹ N. Žutić, *nav. delo*, стр. 74-75.

¹⁶⁰ *Грађанин* бр. 36, 5. мај 1929; бр. 38, 12. мај 1929.

спорт јер је постојало првенство пожаревачке жупе у овом спорту коју је у два наврата, 1926. и 1927. године, освајао Никола Васић.¹⁶¹

Бокс је још један у низу спортова који је привлачио пажњу Пожаревљана. „Грађанин“ је позивао публику на бокс меч са рвањем у гостионици „Велики булевар“.¹⁶² Уследили су чести бокс мечеви које су Пожаревљани радо пратили. Лист је извештавао са спектакуларног гостовања најјачег човека на свету у Пожаревцу, Маријана Матијевића „Јунака из Лике“ који се прославио својом снагом кидајући ланце, забијањем ексера руком, савијањем гвоздених шипки.¹⁶³

Утакмица аероплана за пехар Њ. В. Краља је одржана у Пожаревцу 6. септембра 1928.¹⁶⁴ Аеромитинзи су се усталили као незамењив део прославе рођендана младог краља Петра.

„Грађанин“ је детаљно извештавао са „спортског дана у Пожаревцу“ 9. августа 1931. године. Предвиђен је богат програм: фудбал, трке аутомобила, мотицикала, бицикала, трчање, бацање копља, скок с мотком.¹⁶⁵ Богат програм је привукао велику пажњу па је већ следећег месеца основан мото-бициклички клуб „Победа“ у Пожаревцу.¹⁶⁶

5. Здравство и здравље народа

Међуратни Пожаревац је оптерећивало питање Обласне болнице. Према писању „Грађанина“ постојећа зграда располаже недовољним капацитетима за функционисање на нивоу области а такође је и у јако лошем стању. Иако је Пожаревац давао највише порезе, воловске и коњске коморе, војнике, страдао и од Немаца и од Бугара, држава сматра да није неопходно дати кредит за градњу нове болнице. Др Станојло Вукчевић је министру здравља 1926. године упутио детаљан преглед функционисања пожаревачке болнице од њеног оснивања у рату 1885. године па до савременог дана. „Грађанин“ је пренео текст у целини.¹⁶⁷ После многих текстова о неопходности изградње нове болнице, лист је тек 1938. могао читаоце извести да је отпочела изградња на земљишту „Дудара“.¹⁶⁸

У рубрикама „Грађанина“ су се редовно налазиле вести о актуелним епидемијама у околини. Тако су грађани упозорени да је у селу Пољана избила епидемија трбушног тифуса и да се без велике потребе не путује туда а да се производи из тог села не купују

¹⁶¹ *Грађанин* бр. 57, 21. јул 1927.

¹⁶² *Грађанин* бр. 87, 3. новембар 1927.

¹⁶³ *Грађанин* бр. 5, 21. јануар 1937.

¹⁶⁴ *Грађанин* бр. 72, 6. септембар 1928.

¹⁶⁵ *Грађанин* бр. 62, 2. август 1931.

¹⁶⁶ *Грађанин* бр. 75, 17. септембар 1931.

¹⁶⁷ *Грађанин* бр. 63, 12. август 1926.

¹⁶⁸ *Грађанин* бр. 78, 6. октобар 1938.

док не прође зараза.¹⁶⁹ Лист је сваке године извештавао читаоце о терминима „пелцовања“ деце против богиња и о местима на којима се то врши. Бројни лекари су писали за „Грађанин“ о болестима које су у то време највише погађале становништво: туберкулози, рахитису, ишијасу, сифилису...

„Грађанин“ је својим писањем и указивао на производе који се продају за лечење одређених болести али немају никаквих дејства. Тако је уредник Радовић писао о леку „Тусилаго“ који је произвео Коста Илијевић из Штипа са намером да бројни болесници купују лек против туберкулозе иако он нема ниједан састојак који утиче на ту болест.¹⁷⁰ Када је потврђено да је лек излечио оболеле животиње рекламе су постале још агресивније па је „Грађанин“ морао још једном да апелује на читаоце да сачекају коначне резултате.¹⁷¹ Лист је пренео писање листа „Глас Ваљева“ у коме се истиче да лекови од највеће важности (за лечење најраспрострањенијих болести попут туберкулозе) треба да буду бесплатни као и само лечење које треба финансира држава а не сами болесници.¹⁷² Лист је извештавао о одлукама да се сиротињи и радницима не наплаћују лекарски прегледи.¹⁷³

„Грађанин“ је упозоравајућим тоном писао о надри лекарима који су прилично распрострањени по „нашим крајевима“ а они варају, глобе и затиру народ. Читаоцима је упућен апел да се за здравствене проблеме обраћају искључиво лекарима и то на време јер се често дешава да пацијент оде до лекара тек кад је животно угажен.¹⁷⁴

Као локални лист, „Грађанин“ се залагао за хигијенско васпитавање народа. Вест да је хотелијер Стерија Аверов обновио запуштено градско купатило имала је за циљ да привуче што више грађана на бригу о својој хигијени.¹⁷⁵ Лист је често позивао грађане да посете купатило а и обавештавао их и о ценама и услугама које могу добити.¹⁷⁶ Ради промовисања здравог живота у Пожаревцу се од 1927. године одржавао Дан здравља. Тог дана, на Св. Кирила и Методија грађанство је имало да почисти своје домове и дворишта, да негује себе и своју децу и да упути прилог за фонд народног здравља.¹⁷⁷

Колико је Пожаревац имао проблема са хигијеном на јавним просторима говоре бројни чланци. Власници кућа и локала нису били заинтересовани за редовно плаћање услуга чишћења па је градско поглаварство морало да пропише обавезу сређивања улица за све власнике некретнина.¹⁷⁸

¹⁶⁹ *Грађанин* бр. 84, 24. октобар 1926.

¹⁷⁰ *Грађанин* бр. 29, 8. април 1928.

¹⁷¹ *Грађанин* бр. 25, 28. март 1929.

¹⁷² *Грађанин* бр. 62, 3. август 1930.

¹⁷³ *Грађанин* бр. 39, 15. мај 1932.

¹⁷⁴ *Грађанин* бр. 41, 22. мај 1932.

¹⁷⁵ *Грађанин* бр. 86, 31. октобар 1926.

¹⁷⁶ *Грађанин* бр. 98, 12. децембар 1926.

¹⁷⁷ *Грађанин* бр. 40, 22. мај 1927.

¹⁷⁸ *Грађанин* бр. 26, 31. март 1929.

Доста пажње је посвећивано и неговању здравља детета. Лист је истицао потребу здраве исхране, свакодневног одржавања личне хигијене као и хигијене животног простора, лечења код лекара а не магијом и бајалицама. У својој бриги за здравље лист је отишао и даље па је тврдио да болесни не треба да се жене и удају, да се при склапању брака треба тражити лекарско уверење, да се особама са здравственим проблемима треба забранити прилазак деци а да особе које детету дају алкохол заслужују батине. Женски покрети испред борбе за женско право гласа треба да ставе борбу за здравствену заштиту деце. Следи и критика државе која деци не омогућава безбрижно детињство али зато касније зна од њих да тражи порез, прирез, кулук и војску.¹⁷⁹

Пожаревац је током летњих месеци имао велики број гостију из јужне Србије. Због епидемије маларије која је у тим месецима погађала становништво на југу земље многи домаћини су примали децу „на стан“ чиме су чували здравље тој деци али их и упознавали са културом свога краја и склапали чврста пријатељства. „Грађанин“ је позивао домаћине да приме децу из угрожених подручја.¹⁸⁰ Родитељи и деца су се преко истог листа захваљивали својим домаћинима на топлом пријему.¹⁸¹

„Грађанин“ је на својим страницама водио велику битку против алкохолизма. Текстом „Алкохол и спортисти“ објавио је да алкохол даје већу снагу али да зато касније увећава умор. Као идеал се наводе стари Грци који алкохол нису користили месец дана пре Олимпијских игара а током њих чак ни храну.¹⁸² Кампања против употребе алкохола је настављена шаливим текстом „Трезвењак“ у коме је описана трансформација једног уживаоца овог напитка који није добио благослов за женидбу јер је пио алкохол па антиалкохоличарским говором у кафани добио ударац флашом у главу али и дозволу да се ожени.¹⁸³ У оквиру борбе против алкохолизма у целој земљи се прослављао Дан трезвености. Поводом ове манифестације 1927. године „Грађанин“ је описао све негативне последице уживања алкохола и истакао да ће будућност припасти трезвењацима.¹⁸⁴ На страницама „Грађанина“ се чак нашао и предлог властима да у целој земљи уведу забрану конзумирања алкохола попут прохибиције у Америци.¹⁸⁵ 21. септембра 1929. године основана је „Заједница трезвености у Пожаревцу“ с циљем борбе против алкохолизма.¹⁸⁶ У борби против алкохолизма и уредник Милорад Радовић се „латио пера“ током велике епидемије грипа на зиму 1931. године. Уредник је тврдио да иако град води тешке борбе са заразом механе и кафане раде уобичајеним обимом и да се у њима нико није разболео

¹⁷⁹ *Грађанин* бр. 86, 31. октобар 1926.

¹⁸⁰ *Грађанин* бр. 57, 19. јул 1931.

¹⁸¹ *Грађанин* бр. 73, 10. септембар 1931.

¹⁸² *Грађанин* бр. 69, 2. септембар 1926.

¹⁸³ *Грађанин* бр. 81, 14. октобар 1926.

¹⁸⁴ *Грађанин* бр. 28, 10. април 1927.

¹⁸⁵ *Исто*.

¹⁸⁶ *Грађанин* бр. 76, 22. септембар 1929.

услед сталне употребе алкохола.¹⁸⁷ „Грађанин“ је писао и отварању „антиалкохолне амбуланте“ при Црвеном крсту у Пожаревцу за бесплатно лечење алкохоличара од порока.¹⁸⁸

6. Вести из иностранства

Иако локални лист, на страницама „Грађанина“ могла се са успехом пратити општа европска и светска политичка кретања.

Након страшног рата велика пажња је посвећивана пораженој Немачкој. Током 1920-их година „Грађанин“ је често доносио вести о репарацијама које је Немачка плаћала Краљевини и победничким земљама уопште. Састанци комисија за репарацију штете од Немачке су се налазили на страницама „Грађанина“. Лист је у годинама после рата преносио вести да се стање у Немачкој потпуно променило и да су агресивни империјалистички кругови потпуно потиснути са политичке сцене.¹⁸⁹ Ипак убрзо се показало да стање у Немачкој није толико радикално изменило свој положај јер су се конзервативни кругови противили узурпацији права бивших немачких владара.¹⁹⁰ Бурни догађаји у Немачкој су се могли наслутити и из вести о крвавим сукобима у Франкфурту 1926. године када су се на погребу једног националисте сукобили комунисти и чланови организација „Државни стег“ и „Челични шлем“ у којим је било више рањених а полиција је имала доста посла да смири nerede.¹⁹¹ Доласком Хитлера на власт „Грађанин“ је препознао оживљавање империјалистичке политике из 1914. године, социјалдемократе су окривљене за „блефирање како би код савезника изазвали самилост“ а онда су у повољном тренутку поново власт преузели милитаристички кругови.¹⁹² Лист је критиковао неуспели националсоцијалистички пуч у Аустрији 1934. године када је убијен канцелар Долфус.¹⁹³

Стојадиновићева политика приближавања Немачкој је захтевала промену писања о тој земљи. „Грађанин“ је исписао чланак о односима са Немачком од 1918. године и закључио да су они све бољи.¹⁹⁴ Посета Милана Стојадиновића Берлину је пропраћена у „Грађанину“ и употребљена да се још једном истакне велико пријатељство две земље.¹⁹⁵

¹⁸⁷ *Грађанин* бр. 11, 5. фебруар 1931.

¹⁸⁸ *Грађанин* бр. 40, 22. мај 1938.

¹⁸⁹ *Грађанин* бр. 40, 22. мај 1921.

¹⁹⁰ *Грађанин* бр. 51, 1. јул 1926.

¹⁹¹ *Грађанин* бр. 64, 15. август 1926.

¹⁹² *Грађанин* бр. 53, 2. јул 1933.

¹⁹³ *Грађанин* бр. 72, 9. септембар 1934. Пуч је био неуспешан јер су аустријске снаге пружиле снажан отпор пучистима а и спољнополитички притисци су натерали пронемачке кругове на попуштање, пре свих Италија која на својим границама није желеле још једну велику силу попут Француске па је концентрисала своје снаге на аустро-италијанској граници (А. Митровић, *Време нетрпељивих*, Београд 1974, стр. 324).

¹⁹⁴ *Грађанин* бр. 53, 8. јул 1937.

¹⁹⁵ *Грађанин* бр. 5, 20. јануар 1938.

Похвале Немачкој нису изостале ни када је она 13. марта 1938. године присајединила Аустрију.¹⁹⁶ За уништење Чехословачке лист криви земље западне демократије које нису желела да Немачкој врате њене колоније па се она морала окренути продору у источну Европу.¹⁹⁷ Лист је правдао и немачке претензије на Данциг (Гдањск) уз уверења да се Пољској нуде иста права која је добила Литванија за уступање Мемела.¹⁹⁸ Потписивање споразума Молотов-Рибентроп „Грађанин“ је видео као пакт о ненападању којег је пренео на своје странице.¹⁹⁹

Лист је велику пажњу посвећивао догађајима у суседним (ревизионистичким) земљама. Лист је изузетно негативно писано о режиму Александра Цанкова у Бугарској који „се са Европом рукује а нож скрива иза леђа“. Даље се наводи да на бугарске претње позитивно реагује „стара Виндобона“ која не води рачуна да „ми“ можемо попут „модерних Татара“ (мисли се на Бугаре) „да се рукујемо а да иза леђа уместо ножа држимо уместо ножа документа о рушилачким елементима Софије и Беча на које би реаговало Друштво народа и цивилизована Европа“.²⁰⁰ У политичким круговима је била жива идеја уједињења Бугара и Југословена. „Грађанин“ је преносио писање бугарских листова „Радикал“ и „Слово“ који су сматрали да је уједињење могуће уколико Београд изрази већу жељу.²⁰¹ Лист је у већем броју текстова објашњавао потребу уједињење свих јужних Словена и то уједињење представљао као историјску неминовност и једини гарант мира на Балкану. Према тексту преузетом из француског листа „Еропен“ ВМРО је главни кривац рђавих односа између два брата народа а та терористичка организација је међу најгорим у Европи.²⁰² Посета краља Бориса Београду означила је период интензивније сарадње Југославије, Бугарске, Турске, Грчке и Румуније.²⁰³ „Грађанин“ је изузетно похвално писао о склапању трговинског уговора између Југославије и Бугарске после пуних 47 година.²⁰⁴ „Грађанин“ је преносио писање Бугарске штампе која је похвално писала о Југославији. Тако је након

¹⁹⁶ *Грађанин* бр. 21, 17. март 1938; бр. 22, 20. март 1938.

¹⁹⁷ *Грађанин* бр. 24, 23. март 1939.

¹⁹⁸ *Грађанин* бр. 60, 27. јул 1939.

¹⁹⁹ *Грађанин* бр. 69, 27. август 1939. Пакт о ненападању је био само „јавни“ део Споразума Молотов-Рибентроп док је „тајни“ део подразумевао поделу територија на истоку Европе по којем би Совјетском савезу припале балтичке републике, источни делови Пољске насељени Русима, Белорусима и Украјинцима, румунска Бесарабија док би немачка зона обухватала западне територије од линије разграничења (А. Митровић, *нав. дело*, стр. 336-337).

²⁰⁰ *Грађанин* бр. 84, 25. октобар 1925.

²⁰¹ *Грађанин* бр. 4, 16. јануар 1927.

²⁰² *Грађанин* бр. 59, 23. јул 1932. Организација ВМРО је починила бројна политичка убиства истакнутих бугарских политичара и јавних радника. У Пиринској Македонији је држала сву власт и представљала „државу у држави“. Најпознатији атентат организација је извршила на југословенског краља Александра Карађорђевића што је нанело велике штете пријатељству два народа за које су се залагали југословенски краљ и бугарски цар Борис. Против ове организације су раније бугарски владајући кругови спремали акцију па су након атентата добили још један повод да разбију ову организацију и наставе са приближавањем Југославији (Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Бугарске*, пр. С. Пириватрић, Београд 2008, стр. 320-322).

²⁰³ *Грађанин* бр. 7, 25. јануар 1934.

²⁰⁴ *Грађанин* бр. 42, 27. мај 1934.

увођења санкција Италији због агресије на Абисинију лист „Трговински вестник“ писао о мудрој економској политици Југославије која се услед прекида сарадње са Италијом окренула сарадњи са енглеским предузећима па ће након смиривања ситуације у свету имати два велика тржишта за своје производе.²⁰⁵ Потписивање бугарско-југословенског пакта о пријатељству 24. јануара 1937. године довело је до врхунца односе две земље у међуратном времену а „Грађанин“ је похвално писао о две братске владе и њених председника, М. Стојадниновићу и Г. Кјосеиванову.²⁰⁶ Оставка Кјосеиванова и долазак на чело владе Богдана Филова, археолога који се није много бавио политиком, изазвала је чуђење у југословенској јавности.²⁰⁷

О Италији је лист из политичких разлога писао негативно све до 1937. године и склапања уговора о пријатељству. Италијански фашизам је често критикован. Италијански закон о јавној безбедности из 1926. је критикован због распуштања антифашистичких политичких странака и организација.²⁰⁸ Италијанска војска је у листу исмевана да је у просеку на десет битака остваривала три победе уз седам пораза и да је постала велика сила захваљујући својим поразима и победама својих савезника, затим следи попис свих битака и ратова које је Италија водила од 1849. до 1918. године.²⁰⁹ Дописник Живојин Топличевећ је сматрао да Италију штити Енглеска која је гора од некадашње Вилхелмове Немачке и да због те заштите Италија има храбрости за тако агресивну политику али да Југославија ипак неће поклекнути.²¹⁰ Као и већи део Европе, и „Грађанин“ је осудио италијански напад на Абисинију износећи суморну процену да афрички сукоб може захватити цео свет.²¹¹

Краљевина је показивала велику жељу да нормализује односе са западним суседом. „Грађанин“ је текстом „Наша земља и Италија“ објаснио да Италијани нису спремни за нови рат иако су вођени агресивном спољном политиком, да је италијански народ ближи култури него ратним сукобима а да је Југославија увек спремна да склапа нова пријатељства.²¹² Иако спремна да склапа пријатељства, Југославија је према писању Павла

²⁰⁵ *Грађанин* бр. 7, 26. јануар 1936.

²⁰⁶ *Грађанин* бр. 7, 28. јануар 1937.

²⁰⁷ *Грађанин* бр. 14, 18. фебруар 1940. Заправо спољнополитичка оријентација је условила промене у врху бугарских владајућих кругова. Крајем четврте деценије 20. века осећала се промена у равнотежи сила у Европи где је Немачка као највећа сила заменила ратне победнице из 1918. године. Присталице ревизионизма и „новог поретка“ који је нудила нацистичка Немачка имале су далеко више успеха у агитацији него присталице „западне демократије“ и пријатељства са Југославијом. Георги Кјосеиванов је морао да одступи са власти јер је био познати агитатор пријатељства Бугарске са Француском, Великом Британијом и Југославијом. Нови председник владе Богдан Филов је био осведочени германофил и присталица ревизионизма уговора из Нејија (Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Бугарске*, пр. С. Пириватрић, стр. 325-327).

²⁰⁸ *Грађанин* бр. 91, 18. новембар 1926.

²⁰⁹ *Грађанин* бр. 14, 20. фебруар 1927.

²¹⁰ *Грађанин* бр. 19, 10. март 1927.

²¹¹ *Грађанин* бр. 93, 21. новембар 1935.

²¹² *Грађанин* бр. 5, 20. јануар 1927.

Кара Радовановића, била регионална сила против које западни, северни и источни суседи „не смеју ни помислити на рат јер би га завршиле разбијене главе“. У евентуалном сукобу Немачка не би узела учешћа на страни савезника из 1918. године који су је издали кад већ са Југославијом има добре односе.²¹³ До великог заокрета у писању „Грађанина“ о Италији дошло је склапањем уговора о вечитом пријатељству који је потписан 1937. године а који је лист нахвалио у чланку „Рах Адриатика“.²¹⁴

Албанија је често била предмет писања „Грађанина“ преко чијих чланака се могла наслутити предстојећа италијанска експанзија. Лист је писао о заосталости Албаније и о све већем продору италијанског капитала.²¹⁵ Дописници о питањима везаним за Албанију су сматрали да ће Лига народа спречити остваривање италијанских амбиција након потписивања Тиранског пакта.²¹⁶

Проблеми у вези разграничења са Румунијом су решени склапањем брака између краља Александра и румунске принцезе Марије. Румунија је уз Грчку била сусед са којим је нова краљевина била у пријатељским односима. Одатле следи велико интересовање „Грађанина“ за догађаје у Румунији. Иако је Румунија у међуратном периоду све више клизила ка фашизму „Грађанин“ је покушавао да то опише као заштиту националних интереса и спречавање болшевика да уруше земљу у корист Совјетског савеза. Тако је поводом укидања универзитетске аутономије и стављања студената под војну власт писано да је то допринос подизању одбрамбене снаге земље а да опозиција то критикује као фашизацију.²¹⁷ Како би оправдали румунске мере лист је донео чланак о открићу тајне совјетске организације која је преносила војно-политичке информације у Москву.²¹⁸ Антиболшевичка хистерија у Румунији се може наслутити и на основу чланка о упаду совјетских терориста на пограничну стражу на реци Дњестар где је погинуло неколико људи.²¹⁹ Лист је обавештавао јавност о догађајима у Румунији из 1939. године када је фашистичка Гвоздена гарда започела агресивно освајање власти.²²⁰ Фашизација Румуније је настављена 1940. године забраном бракова између хришћана и Јевреја.²²¹ Коначно потпадање Румуније под фашизам догодило се након абдикације краља Карола и именовања за краља малолетног краља Михаила чија је власт била само симболична док је реално власт имао генерал Антонеску.²²²

²¹³ *Грађанин* бр. 67, 21. август 1930.

²¹⁴ *Грађанин* бр. 24, 28. март 1937.

²¹⁵ *Грађанин* бр. 77, 30. септембар 1926.

²¹⁶ *Грађанин* бр. 15, 24. фебруар 1927.

²¹⁷ *Грађанин* бр. 58, 25. јул 1926.

²¹⁸ *Грађанин* бр. 60, 1. август 1926.

²¹⁹ *Грађанин* бр. 4, 16. јануар 1927.

²²⁰ *Грађанин* бр. 77, 24. септембар 1939.

²²¹ *Грађанин* бр. 59, 25. јул 1940.

²²² *Грађанин* бр. 72, 8. септембар 1940.

О Грчкој као пријатељској земљи је писано похвално. Писано је да је грчка држава исплатила одштету бугарским становницима западне Тракије коју су претрпели у Грчко-турском рату.²²³ Вести о политичким кризама су биле у форми извештаја и није даван никакав суд. Оснивање „друштва војвода“ је објашњено као угледање на српске четнике и бугарске револуционарне организације али није дефинисано који је њихов циљ деловања и на којим територијама.²²⁴

У Француској су испраћени велики нереди који су се догодили 1926. године током састанка француских фашиста у Ремсу док су протествовали против парламентаризма па их ја напала група комуниста.²²⁵ Чланак о убиству председника Пола Думера 7. маја 1932. године искоришћен је да се изјавом жалости исказе нераскидиво пријатељство са Француском, да се осуди фашизам и да се осуди тероризам.²²⁶

О Чехословачкој је увек похвално писано као о братској и савезничкој земљи. Интересовање за Чехословачку је било веома велико. Дописник „Грађанина“ Павле Кара Радовановић је у јулу 1932. посетио Праг и председника Томаша Масарика који га је примио у аудијенцију. О домаћину су писани само позитивни текстови које је лист пренео у више наставака.²²⁷ Смрт Томаша Масарика 1937. године погодила је целу југословенску јавност па је и лист „Грађанин“ писао о славном покојнику и његовим идејама као и утисцима које је покојник оставио на најзначајније политичке кругове Југославије. Избијање Судетске кризе „Грађанин“ је посматрао неутрално, трудећи се да не угрози односе ни са једном од две пријатељске земље. О нестанку Чехословачке лист је писао као о одлуци њеног председника др Хахе који је предао земљу Хитлеру.²²⁸

Лист је доносио вести и из Турске. Тако је извештавао о завери из 1926. године против Кемал паше током његове посете Смирни.²²⁹ „Грађанин“ је похвално писао о Ататурковим реформама који су од Турске направиле европску земљу.²³⁰ Посета премијера Турске Исмета Иненија је подстакла лист да још једном похвално пише о тој држави и о њеним напорима да дође до веће интеграције на Балкану.²³¹

О Шпанији се писало од 1936. године. Војислав Живковић је писао текстове о догађајима у тој пиринејској земљи. Најпре је чланком „Народни фронт“ писао похвално о антифашистичкој коалицији која има за циљ да стабилизује земљу.²³² Избијање грађанског

²²³ *Грађанин* бр. 57, 22. јул 1926.

²²⁴ *Грађанин* бр. 59, 29. јул 1926.

²²⁵ *Грађанин* бр. 53, 8. јул 1926.

²²⁶ *Грађанин* бр. 37, 8. мај 1932; бр. 39, 15. мај 1932.

²²⁷ *Грађанин* бр. 57, 17. јул 1932; бр. 58, 21. јул 1932; бр. 59, 24. јул 1932.

²²⁸ *Грађанин* бр. 23, 19. март 1939.

²²⁹ *Грађанин* бр. 51. 1. јул 1926.

²³⁰ *Грађанин* бр. 98, 8. децембар 1932.

²³¹ *Грађанин* бр. 29, 15. април 1937.

²³² *Грађанин* бр. 61, 2. август 1936.

рата је заинтересовало све светске листове а „Грађанин“ је писао о „Шпанској трагедији“.²³³ Текстом „Црвено-шпанска мешавина“ лист је пренео да је војска Националне Шпаније заробила велики број оружја и људства из других земаља које су умешане у грађански рат, посебно се ставља акценат на Совјетски савез, Француску и Британију али се са друге стране не помињу се Италија и Немачка.²³⁴

„Грађанин“ је пажњу посвећивао чак и Далеком истоку. Уз честе вести о земљотресима које су погађале тај део света и наносиле огромне штете, лист је писао и о заоштравању односа Јапана према суседима. Дипломатски заплети су започели још 1926. године када су јапански органи безбедности проваљивали у станове и саслушавали бројне странце под оптужбом да преносе „америчко-европејске заблуде: большевизам, употребу кокаина, нове фризури, јаз-банде...“²³⁵ „Грађанин“ је у сукобу Јапана и Совјетског савеза окривио ове друге јер иницирају оружане инциденте од како је Јапан окупирао Манџурију.²³⁶

Упркос непризнавању Совјетског савеза од стране југословенске краљевине, вести из ове државе су биле значајан део писања „Грађанина“. Однос листа према Совјетском савезу се може посматрати кроз три целине: прва целина обухвата период деловања уредника Милорада Радовића који се трудио да задржи објективан однос према СССР-у без обзира на званичну државну политику, друга целина обухвата период након смрти уредника Радовића (1935. године) када је „редакциони одбор“ преузео уређивање а тада су вести из Совјетског савеза биле тенденциозне како би се комунистички режим што више оцрнио пред домаћом јавношћу, трећа целина започела је 1939. преговорима о склапању трговинских односа између две земље а затим и успостављањем званичних дипломатских односа принудила је уредништво да похвално пише о новом спољнополитичком сараднику Краљевине.

„Грађанин“ је похвално писао о јавним радовима који су предузети у Совјетском савезу у другој половини 1920-их година који су довели до сузбијања незапослености у тој земљи.²³⁷ Током тих година писање се није базирало на приказивању совјетске политике као агресивне, у вези спора са Румунијом око Бесарабије лист је пренео Стаљинове жеље да се решење нађе мирним путем уз посредовање Мусолинија који би могао да надгледа плебисцит.²³⁸ Пад Зиновјева и чистку његових сарадника лист је описао само као промену

²³³ *Грађанин* бр. 80, 8. октобар 1936.

²³⁴ *Грађанин* бр. 68, 1. септембар 1938.

²³⁵ *Грађанин* бр. 57, 22. јул 1926.

²³⁶ *Грађанин* бр. 53, 8. јул 1937. Јапанци су иницирали пограничне чарке са совјетским јединицама које су виђене као непријатељске још од рата из 1904. године. Сукоби су достигли врхунац 1938. и 1939. године када је снажна совјетска офанзива предвођена Георгијем Жуковим натерала Јапанце на одступање. Сукоби на јапанско-совјетској граници су окончани склапањем споразума Рибентоп Молотов у августу 1939. године (D. Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd 2015, str. 156).

²³⁷ *Грађанин* бр. 52, 4. јул 1926.

²³⁸ *Грађанин* бр. 56, 18. јул 1926.

у врху централне политичке секције.²³⁹ Убрзо је лист преузео чланак „Дејли телеграфа“ који истиче нејасну ситуацију услед пада Троцког и Зиновјева, нејасну економску политику и побуну пешадије и артиљерије у Одеси.²⁴⁰ О успеху совјетске индустријализације „Грађанин“ је преузимао текстове московске „Правде“. Тако је у похвалном тону писано о успеху првог петогодишњег плана индустријализације.²⁴¹ Обрачуни совјетских власти са Стаљиновим противницима достигли су врхунац у периоду 1936-1938. када је већи део чланова Централног комитета који је извео Октобарску револуцију био побијен или су под нејасним околностима извршили самоубиство.²⁴² Од 1936. године почиње већа критика совјетске политике која је све тоталитарнија. „Грађанин“ је исмевао „једногласност доношења одлука совјетских установа“ како би показао да у тој држави не постоји слобода штампе, збора, удруживања а власт држи неколицина људи.²⁴³

Стојадиновићева изјава дата француском „Тану“ коју је пренео и „Грађанин“ обавештава да Југославија има пријатељске намере према Русији и да никада неће бити у коалицији против ње док ће званично признање уследити када се среде унутарполитичка питања Југославије.²⁴⁴ Лист је негативно обавештавао јавност о великим чисткама с циљем уклањања Стаљинових противника.²⁴⁵ Вести о совјетским чисткама су биле толико страшне да је „Грађанин“ написао да у Русији „влада шљам, лопови, садисти без срама и љубави према руском народу и руској земљи“.²⁴⁶ Напади на бољшевички режим су уследили и по Судетској кризи јер је совјетска пропаганда користила питање одбране Чехословачке како би се повукла из све већих сукоба са Јапаном а затим када је криза избила оставила је Чехословачку на цедилу.²⁴⁷

Промена односа према Совјетском савезу је означена вешћу о преговорима око склапања трговинског уговора.²⁴⁸ Вести око потписивања трговинског уговора пропраћене су приказивањем лепог дочека југословенској делегацији.²⁴⁹

„Грађанин“ је писао о великој економској кризи која је 1929/1930. године захватила цео свет. Време избијања кризе у Југославији је било нешто касније него у остатку света чак је на њеном почетку Краљевина остваривала и одређени напредак који је повезиван са

²³⁹ *Грађанин* бр. 61, 5. август 1926.

²⁴⁰ *Грађанин* бр. 66, 22. август 1926.

²⁴¹ *Грађанин* бр. 7, 26. јануар 1936.

²⁴² А. Митровић, *нав. дело*, стр. 293.

²⁴³ *Грађанин* бр. 2, 4. јануар 1931.

²⁴⁴ *Грађанин* бр. 82, 15. октобар 1936.

²⁴⁵ *Грађанин* бр. 35, 6. мај 1937; бр. 49, 24. јун 1937.

²⁴⁶ *Грађанин* бр. 19, 10. март 1937.

²⁴⁷ *Грађанин* бр. 77, 2. октобар 1938.

²⁴⁸ *Грађанин* бр. 32, 21. октобар 1940.

²⁴⁹ *Грађанин* бр. 39, 16. мај 1940.

краљевим личним режимом који је наводно сачувао домаћу економију од расула.²⁵⁰ Вести из света о привредној кризи су коришћене за величање домаћих успеха и режима диктатуре. Лист чак наводи да је криза зауставила „поплаву пацифизма и Бријанових снова о паневропској унији“ а покренула талас економских баријера, протекционизма, повлачења страних улагања и пад вредности некада најстабилнијих валута. Са друге стране Југославија је остала нетакнута.²⁵¹ Успех Југославије да пркоси светској кризи показује и текст о повратку исељеника из Америке у домовину.²⁵² Крах америчке привреде је постао очит у тексту из 1933. године у коме се преносе закључци да Америка даље неће учествовати у проблемима Европе нити ће европским државама давати зајмове.²⁵³

Како се криза у Европи крајем 1930-их заоштравала цела јавност је могла осетити ратну опасност. „Грађанин“ је извештавао о компликовању односа великих сила. Крајем августа се појавила рубрика „Да ли знате?“ у којем је анализирана војна спремност држава које ће за кратко време заратовати.²⁵⁴ Када је рат избио 1. септембра 1939. године нападом Немачке на Пољску након што је она одбила ултиматум о уступању Данцига, „Грађанин“ је извештавао у духу државне политике која је захтевала крајњу неутралност. Ипак лист је морао да ода признање „херојској Варшави“ која се храбро борила али је подлегла пред силовитим непријатељем.²⁵⁵ Текст „Зашто је пропала Пољска?“ усмерен је против Француске и Велике Британије које су окривљене за лош однос према Немачкој а Пољска је рачунала на њихову ефикасну помоћ али не и на немачко-совјетско пријатељство.²⁵⁶ Лист је пренео најважније информације о новим оружјима која су први пут употребљена на Западном фронту.²⁵⁷ Промена америчке изолационистичке политике је постала очигледна укидањем забране на извоз оружја коју је Сенат поништио у октобру 1939. године.²⁵⁸ У прузетом тексту из „Евенинг стандарда“ велича се стратегија генерала Гамелина, главнокомандујућег на Западном фронту који избегава беспотребно проливање крви и спрема војску за одсудну битку.²⁵⁹ Лист је у чланку „Рат на северу“ донео информације о немачком нападу на Данску и Норвешку од 9. августа 1940. године и додао да ће Француска и Велика Британија помоћи норвешки отпор.²⁶⁰ Лист је критиковао ратна дејства јер Немци и Французи не воде рат на својим територијама већ на територијама малих неутралних земаља.²⁶¹ О новом проширењу ратног вихора „Грађанин“ је писао када

²⁵⁰ Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 38-39.

²⁵¹ *Грађанин* бр. 4, 14. јануар 1932.

²⁵² *Грађанин* бр. 88, 3. новембар 1932.

²⁵³ *Грађанин* бр. 53, 2. јул 1933.

²⁵⁴ *Грађанин* бр. 69, 27. август 1939.

²⁵⁵ *Грађанин* бр. 74, 14. септембар 1939.

²⁵⁶ *Грађанин* бр. 87, 29. октобар 1939.

²⁵⁷ *Грађанин* бр. 83, 15. октобар 1939.

²⁵⁸ *Грађанин* бр. 88, 2. новембар 1939.

²⁵⁹ *Грађанин* бр. 11, 8. фебруар 1940.

²⁶⁰ *Грађанин* бр. 29, 11. април 1940.

²⁶¹ *Грађанин* бр. 32, 21. октобар 1940.

је дошло до немачког напада на Холандију, Белгију и Луксембург и када је и Швајцарска прогласила мобилизацију.²⁶²

Улазак Италије у рат 1940. године пропраћен је обећањима да она неће нападати источне суседе.²⁶³ У јуну је Француска била поражена, влада маршала Петена је затражила обуставу непријатељстава док се влада у Лондону изјаснила за борбу до победе.²⁶⁴ „Грађанин“ је пренео негодовање Велике Британије због припајања Естоније, Летоније и Литватније Совјетском савезу али није се изјаснила ни за какву конкретну реакцију.²⁶⁵ Италијанска обећања нису дуго била на снази јер је већ крајем октобра 1940. године извршен напад на Грчку уз образложење да је Грчка неутралност жртвовала интересима Велике Британије.²⁶⁶

7. Политика

7. 1. Политичке прилике до 1929. године

Као званични орган Народне радикалне странке „Грађанин“ је писао под јаким утицајем страначког вођства. На својим страницама често је прузимао текстове из „Самоуправе“, званичног органа странке. Управо због утицаја странке којој су припадали и власници и уредници листа често је долазило до мешања политичких интереса и новинарске објективности. Сасвим је разумљиво да је лист морао да критикује политичке противнике али је ипак и критика морала имати обзира према угледним личностима.

У првим годинама политичког живота Краљевине СХС највећи противник НРС је била ДС иако су ове две често сарађивале када је то било од највећег значаја за државу. Непријатељство према Демократској странци није било подстакнуто само борбом за владајуће положаје већ и борбом за различита начела а и личне природе јер је вођство ДС чинило углавном крило које се почетком 20. века издвојило из НРС и основало Самосталну радикалну странку.²⁶⁷

„Грађанин“ је био критички настројен према акцијама демократских политичара. Непријатељство према демократама је било толико да лист није презао ни од порицања атентата на истакнуте демократске прваке као у случају Милорада Драшковића. Лист је сумњао у писање штампе наклоњене демократама о атентату на министра унутрашњих дела Милорада Драшковића из маја 1921. године, наводећи да се атентат користи за

²⁶² *Грађанин* бр. 38, 12. мај 1940.

²⁶³ *Грађанин* бр. 47, 13. јун 1940.

²⁶⁴ *Грађанин* бр. 51, 27. јун 1940.

²⁶⁵ *Грађанин* бр. 59, 25. јул 1940.

²⁶⁶ *Грађанин* бр. 87, 31. октобар 1940.

²⁶⁷ Д. Стојановић, *Србија и демократија 1903-1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије“*, Београд 2019, стр. 255.

обрачун различитих елемената у полицији. Према писању листа М. Драшковић је желео да „опере бламажу измишљеног атентата измишљајући нови атентат“ који је на њега припреман из Загреба. За кривца оваком стању у странци лист је окривио бивше либерале и напредњаке који „у своју раку вуку и самосталце“.²⁶⁸ Са друге стране лист је чврсто заступао чланове своје странке чије је говоре безобзирно преносио у јавност. Тако је пренешена „интересантна здравица за хомољски срез пред Васкрс“ у којој се каже „Да бог смете демократе, да им не да власти и области, камен им у главу и у вилице, уста им се завезала дабогда, те да не могу да писну ни гукну...“.²⁶⁹Текстови против демократа су били посебно актуелни у време избора.

У другом делу 1920-их година политички сукоби су досегли врхунац. Народна радикална странка је била подељена на више мањих групација које су се сукобљавале око власти а јединство странке је чувао једино углед њеног председника Никола Пашића. Бројне малверзације људи из врха странке штетили су њеном угледу.²⁷⁰ Странице „Грађанина“ су биле пуне политичких прозивки, увреда и опомена. Непрестано држећи власт у Пожаревцу радикали су исти расплет очекивали и на изборима 1926. године која је променила дотадашњи политички живот. Странке су често одржавале конференције и зборове по пожаревачким кафанама о којима је „Грађанин“ редовно извештавао и преносио утиске са тих окупљања. У својој рубрици „Партијска кретања“ лист је редовно пред изборе извештавао јавност о кандидационим листама као и новостима у политичким странкама.

Као и увек пред изборе лист је позивао народ „да гласа паметно“ да ће нова управа ревидирати чиновнике и отпустити некомпетентне, довести способне људе без обзира на страначку припадност, бринути се за потребе становника, неутралисати све злоупотребе.²⁷¹ Међутим радикали нису успели да се договоре око јединствене листе већ су се распали на мање групе. Лист је оштро осудио сукобе у странци а посебно физички сукоб радикала из Београда и радикала из унутрашњости приликом збора код „Славије“.²⁷² О општинским изборима 1926. године лист је писао да ће богаташи поново освојити мандате и наставити са политиком непомагања сиротиње а даље се наводе сви пројекти које је одавно требало извршити у Пожаревцу као једном од најбогатијих градова предратне Србије а који још увек чекају боље време због лоших политичара.²⁷³ Политичари су окривљени и за лагодан живот за време великих поплава које су 1926. године озбиљно угрозиле источну Србију али и своје позиције пред нове изборе.²⁷⁴ „Грађанин“ је упозоравао на лошу предизборну агитацију наводећи да политички

²⁶⁸ *Грађанин* бр. 40, 22. мај 1921.

²⁶⁹ *Исто*.

²⁷⁰ В. Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979, str. 207-208.

²⁷¹ *Грађанин* бр. 50, 27. јун 1926.

²⁷² *Грађанин* бр. 53, 8. јул 1926.

²⁷³ *Грађанин* бр. 55, 15. јул 1926.

²⁷⁴ *Грађанин* бр. 58, 25. јул 1926.

агитатори иду од кафане до кафане где замећу кавгу и тучу што пролази некажњено јер једне штити власт а друге опозиција па народ губи поверење у ауторитет државе.²⁷⁵ Како су се избори ближили тако је атмосфера биле све затегнутија. Неколико дана пред изборе је извршен терористички напад револвером када је у околини Пожаревца тешко рањен радикал Ђорђе Антић који је неколико дана после избора „испустио своју душу“.²⁷⁶ Општински избори одржани 15. августа 1926. донели су победу НРС у свим срезovima Пожаревачке области, укупно у 111 општина док су демократе победиле у њих 48, али услед расцепканости странке на више листа највише гласова је освојила демократска листа Михаила Крстића која је преузела власт у Пожаревцу. „Грађанин“ је за кривца за губитак власти окривио народног посланика Душана Живојиновића који је роварио против бившег председника и страначког друга Димитрија Протића чиме је ослабио његов углед па је народ решио да стане уз демократског кандидата.²⁷⁷ Душан Живојиновић је према писању „Грађанина“ навео је чак и старе радикале, којих се он раније одрекао као „старог гвожђа“, да гласају за демократу Михаила Крстића.²⁷⁸ И у наредним бројевима редовно су тражени кривци за пораз на изборима а највећи број напада је усмерен на народног посланика Душана Живојиновића. У нападу се поред уредника Милорада Радовића истакао и дописник Немања Павловић који је написао текст „Зашто су радикали изгубили Пожаревац“ у коме је анализирао проблеме које је део радикала створио и у коме захтева да Главни одбор и Никола Пашић казне одговорне кад већ сами неће да сносе одговорност.²⁷⁹

„Грађанин“ иако прилично близак радикалној странци критиково је понашање њених представника заједно са другим властодршцима. Уредник Милорад Радовић Раул је у рубрици „Осматрачница“ с времена на време износио критику политичке сцене и народних представника којима су „депови пуни а глава празна“. Лист је критиковао Љубомира Јовановића за рушење странке јер се окренуо Николи Узуновића који жели сарадњу са Стјепаном Радићем и Љубомиром Давидовићем а против групе око председника странке Николе Пашића.²⁸⁰ Да лист подржава део радикала предвођених Н. Узуновићем говори и чланак „Практични радикали“ у које је уредник истакао да повратак Н. Пашића у земљу не значи и његов повратак на власт а да многи Пашићеве следбеници од повратка страначког шефа очекују и свој повратак на владајуће положаје.²⁸¹ Напад на Пашићеве присталице је настављен и у тексту „Пријатељски разговори“ у којем се тврди да је Н. Пашић водио разговор са председником владе Н. Узуновићем како би га убедио на

²⁷⁵ *Грађанин* бр. 61, 5. август 1926.

²⁷⁶ *Грађанин* бр. 63, 12. август 1926; бр. 66, 22. август 1926.

²⁷⁷ *Грађанин* бр. 65, 19. август 1926.

²⁷⁸ *Грађанин* бр. 66, 22. август 1926.

²⁷⁹ *Грађанин* бр. 81, 14. октобар 1926.

²⁸⁰ *Грађанин* бр. 55, 15. јул 1926.

²⁸¹ *Грађанин* бр. 85, 28. октобар 1926.

обарање владе што је Узуновић одбио. Текст се завршава изражавањем страха да ће поново компромитовани политичари доћи на власт.²⁸²

„Грађанин“ је пренео текст Драгољуба Јовановића „Партије-капитал“ у којем се анализира политички живот и дају смернице за његово унапређивање. У тексту се тврди да и кад падају шефови странака њихове странке остају на власти. Власт је оптерећена буџетом који је превелик за једну претежно сеоску привреду. Некад се власт држала само силом и повластицама народним вођама, као код краља Милана. Радикали су некад држали власт привлачећи људе од угледа у народу а данас се сваки глас купује. Народ се подмићује из буџета због чега се и настоји да он буде што већи. Са друге стране капиталисти-индустријалци настоје да смање утицај политичара како би сами имали већи удео у буџету. Потребно је основати „Фронт радног народа“ који ће привући уз раднике и део политичара а други део ће стати на страну капиталиста.²⁸³

Расписивање обласних избора за 23. јануар 1927. године изазвало је нови талас текстова и оптужби радикала и демократа.²⁸⁴ Преко „Грађанина“ је кандидат за одборника Спасоје Јовић обавестио јавност да је због губитка службе одлучио да напусти своју дотадашњу партију, Демократску странку, и да пређе у „сиротињску мајку“ Народну радикалну странку.²⁸⁵ Уследили су бројни јавни преласци из једне странке у другу као и клевете између политичких противника. Када се политичка ситуација налазила на усијању пренета је вест о смрти Николе Пашића 10. децембра 1926. године. Смрт великог политичара је преправила новине и у првом тренутку ујединила радикале.²⁸⁶ Пашићева смрт је изазвала утркивање око тога ко ће га више хвалити.²⁸⁷ Криза владе која је у 1926. години више пута падала и поново била обнављана под председништвом Николе Узуновића коначно је крајем јануара 1927. године пала услед немогућности нормалног рада у Парламенту.²⁸⁸

Пред нове изборе напади су од Демократске усмерени ка Хрватској сељачкој странци и њеном вођи. „Грађанин“ је текстом „Ко с ђаволом тикве сади“ описао превртљиву Радићеву политику која је најпре одушевљено поздрављала владу Николе Узуновића а касније је проглашавао за неспособну. Стјепан Радић покушава остварити комбинацију са Корошчевом Словенском људском странком али га је овај прозрео и одбио сарадњу јер

²⁸² *Грађанин* бр. 87, 4. новембар 1926.

²⁸³ *Грађанин* бр. 84, 24. октобар 1926.

²⁸⁴ *Грађанин* бр. 92, 21. новембар 1926; бр. 93, 25. новембар 1926.

²⁸⁵ *Грађанин* бр. 97, 9. децембар 1926.

²⁸⁶ *Грађанин* бр. 98, 12. децембар 1926; бр. 99, 16. децембар 1926. У борби за престиж између струје коју су предводили А. Станојевић и М. Трифуновић и струје Б. Максимовић-М. Сршкић показана је велика иницијатива за окупљањем радикалских дисидената. Прва група је привукла групу покојног С. Протића а друга група дисиденте под вођством Љ. Јовановића и В. Вукићевића (В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 209-210).

²⁸⁷ *Грађанин* бр. 100, 19. децембар 1926.

²⁸⁸ *Грађанин* бр. 8. 30. јануар 1927.

схвата да ће га Радић по доласку на власт одгурнути у опозицију.²⁸⁹ Корошец је ушао у шесту владу Николе Узуновића.²⁹⁰

„Грађанин“ је месец дана пред изборе донео кандидатске листе ДС, НРС и СЗ за Пожаревачку област.²⁹¹ На обласним изборима одржаним 23. јануара 1927. победу су остварили радикали са добијених 12 наспрам демократа са добијених 10 општина и град Пожаревац.²⁹² Обласна скупштина је конституисана 23. фебруара 1927. године у сали Окружног здања где је за председника изабран Миливоје Добричић.²⁹³

Шеста влада Николе Узуновића није била дугог века већ је пред нападима опозиције пала у априлу 1927. године а мандат за састав нове владе је добио радикалски првак Велимир Вукићевић.²⁹⁴ Милорад Радовић је текстом „Провидан савет“ упозоравао председника Велимира Вукићевића да се не обрачунава са нелојалним елементима међу радикалима јер то желе противници НРС који га свесно гурају у сукоб са својом странком.²⁹⁵ Због немогућности рада у Парламенту расписани су нови избори за 11. септембар 1927. године под изборном владом Велимира Вукићевића.²⁹⁶ Текст „Преко леба погаче“ уперен је против Љубомира Давидовића због његових критика Вукићевићеве владе са којом је могао да сарађује а када је она у кризи онда је напада како би својој странци прикупио више гласова на изборима.²⁹⁷ Текст „Зашто ћути г. Аца Станојевић“ представља апел председништву странке да се својим ауторитетом заложује за сједињавање разних радикалских група око наследника покојног Николе Пашића, Аце Станојевића.²⁹⁸

У Пожаревцу је 3. јула 1927. године одржана обласна радикалска конференција на којој је поново изостала јединствена листа. У оквиру рубрике „Огледало“ Милорад Радовић је поредио Ужице где радикали имају јединствену листу захваљујући којој цео град напредује а са друге стране Пожаревац има више листа које и странку и град воде у пропаст. Уредник Милорад Радовић је посебно критиковао средског кандидата Милована Стевића који је се кандидовао у кафани „Браничево“ где су се његове присталице напиле и правиле галаму.²⁹⁹ „Грађанин“ је доносио вести о кандидацији радикалских листа на чијем

²⁸⁹ *Грађанин* бр. 9, 3. фебруар 1927.

²⁹⁰ *Исто*. Улазак А. Корошеца у владу опозиција је видела као почетак окупљања ради формирања шире концентрационе владе због чега није критиковала рад целе владе већ само поједине министре попут Б. Максимовића. Када је постало јасно да од проширења владе нема ништа опозиција је поново свом силом радила на рушењу Узуновићеве владе (В. Gligorijević, *nav. дело*, стр. 224, 227-230).

²⁹¹ *Грађанин* бр. 102, 26. децембар 1926. Обласне изборе у самом граду су добиле демократе које су освојиле 1.113 гласова док су радикали освојили 918 гласова (М. Манојловић, *nav. дело*, стр. 153).

²⁹² *Грађанин* бр. 7, 27. јануар 1927.

²⁹³ *Грађанин* бр. 16, 27. фебруар 1927.

²⁹⁴ *Грађанин* бр. 31, 21. април 1927.

²⁹⁵ *Грађанин* бр. 36, 8. мај 1927.

²⁹⁶ *Грађанин* бр. 48, 19. јун 1927.

²⁹⁷ *Грађанин* бр. 57, 21. јул 1927.

²⁹⁸ *Грађанин* бр. 58, 24. јул 1927.

²⁹⁹ *Грађанин* бр. 55, 14. јул 1927.

челу су се налазили Љубомир Стојадиновић Сегединац, Јован Селић и Стојадин Павловић. И Демократска странка је имала проблема са истицањем јединствене листе у Пожаревачком срезу због расцепа између бивших самосталаца са једне и либерала и напредњака са друге стране.³⁰⁰ За носиоца листе Савеза земљорадника у Пожаревцу је изабран Драгутин Станковић а за листу Самосталне демократске странке Драга Глигоријевић.³⁰¹ Демократе Пожаревца су своју конференцију одржале 25. јула 1927. године у кафани „Плуг“ за носиоца листе Пожаревачке области је изабран министар иностраних дела Војислав Маринковић а за носиоца у срезу је изабран адвокат Драгутин Ранковић.³⁰² Републиканска листа је за носиоца истакла академика Љубомира Стојановића а у пожаревачком срезу Милана Богдановића.³⁰³

Пред изборе су Пожаревац посетиле бројне угледне личности. Старог радикаског првака др Станојла Вукчевића је 12. августа 1927. године посетио председник владе Велимир Вукићевић.³⁰⁴ У хотелу „Српска круна“ 26. августа 1927. године одржан је збор Самосталне демократске странке коме је присуствовао и председник странке Светозар Прибићевић који је својим темпераментним говором привукао многе слушаоце од којих већина и нису чланови СДС.³⁰⁵ У самој предизборној кампањи ухапшен је кандидат за пожаревачки срез са листе Љубомира Стојадиновића, Душан Живојиновић са неколицином пријатеља због издавања лажних исрпава док су били на власти.³⁰⁶ На сам дан избора „Грађанин“ је пренео наредбу о забрани точења алкохолног пића приликом избора а на основу Закона о избору народних посланика који за кршење те одредбе предвиђа казну затвора од 15 дана до 6 месеци или новчану од 100 до 500 хиљада динара.³⁰⁷ Победу на изборима је остварила НРС која је освојила 112 мандата, следе ДС са 63 мандата, ХСС са 61, СДС са 22, СЛС са 21 итд . Влада је имала већину од преко 200 посланика (НРС, ДС, СЛС, ЈМО) али опасност је претила од унутрашњих борби фракција³⁰⁸

Резултати избора су били позитивни по радикале. „Грађанин“ је пренео текст из „Самоуправе“ у коме су упркос мањем броју мандата него у претходном циклусу истиче успех странке која је била разједињена на више листа и која је остала без дугогодишњег председника.³⁰⁹ Будући да су радикали били међусобно завађени лист је напао Љубомира Давидовића коме су све били ближи радикали „пашићевци“. Кроз чланак „Витештво господина Давидовића“ његове декламације о слободи и парламентаризму окарактерисао

³⁰⁰ *Грађанин* бр. 56, 17. јул 1927.

³⁰¹ *Грађанин* бр. 57, 21. јул 1927.

³⁰² *Грађанин* бр. 59, 28. јул 1927.

³⁰³ *Грађанин* бр. 69, 1. септембар 1927.

³⁰⁴ *Грађанин* бр. 64, 14. август 1927.

³⁰⁵ *Грађанин* бр. 68, 28. август 1927.

³⁰⁶ *Грађанин* бр. 69, 1. септембар 1927.

³⁰⁷ *Грађанин* бр. 72, 11. септембар 1927.

³⁰⁸ *Грађанин* бр. 73, 15. септембар 1927; В. Gligorijević, *nav. delo*, стр. 242.

³⁰⁹ *Грађанин* бр. 74, 18. септембар 1927.

као политичку комбинацију за своју странку.³¹⁰ Љ. Давидовић је затим оптужен да користи најгоре лажи против председника В. Вукићевића а овај је упозорен да не сарађује са Љ. Давидовићем јер тиме компромитује своје радикале.³¹¹ Лист је критикова и целу политичку сцену, са једне стране демократе које су највећим делом уз Војислава Маринковића јер је он на власти (министар иностраних дела) а напустиће га чим „падне са власти“, и радикали се критикују за исти однос према Велимиру Вукићевићу.³¹²

„Грађанин“ је пратио ситуацију у Демократској странци и односе на релацији Давидовић-Маринковић који су се све више заоштравали и претили да изазову раскол због сарадње са радикалском владом. Љ. Давидовић се одлучио за оставку након што су посланици ДС за председника Народне скупштине изабрали радикала Н. Перића а не демократског кандидата П. Марковића.³¹³ Према пренетом тексту из „Одјека“ Клуб Демократске заједнице је изгласао поверење председнику Љубомиру Давидовићу с тим што су министри из редова демократа остали у влади Велимира Вукићевића.³¹⁴

Криза целог политичког система Краљевина могла се видети из текста уредника Милорада Радовића „У памет се“ где тврди да влада има жељу да ради, опозиција да је обори, демократе да се радикали још више раздрове, радикали да се и демократе поделе, спољни непријатељи све више стежу обруч а југословенски политичари причају о парламентаризму и демократији.³¹⁵ Велики шок у целој јавности је изазвала вест о фузији „радићеваца“ и самосталних демократа који су се ујединили против Србијанаца (радикала и демократа).³¹⁶ Светозар Прибићевић је направио велики преокрет од заклетог централисте у савезника Стјепана Радића и његових идеја о федерацији. Селачко-демократска коалиција је представљала хрватско-српски опозициони фронт северно од Саве и Дунава, западно од Дрине који се противио србијанском хегемонизму.³¹⁷

Након оставке Вукићевићеве владе у фебруару 1928. године криза је поштрена јер су мандат враћали В. Вукићевић, С. Радић, Љ. Давидовић правдајући се да не могу оформити концентрациону владу коју жели краљ, у ствари они су желели власт само за себе.³¹⁸ Уредник Милорад Радовић је у чланку „Хаос! Хаос!“ упозоравао на немогућност образовања владе од завађених група у Парламенту јер опозиција не жели сарадњу са

³¹⁰ *Грађанин* бр. 76, 25. септембар 1927.

³¹¹ *Грађанин* бр. 78, 2. октобар 1927.

³¹² *Грађанин* бр. 84, 23. октобар 1927.

³¹³ В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 245-247.

³¹⁴ *Грађанин* бр. 86, 30. октобар 1927.

³¹⁵ *Грађанин* бр. 87, 3. новембар 1927.

³¹⁶ *Грађанин* бр. 90, 13. новембар 1927.

³¹⁷ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. I*, Beograd 1988, str. 145-146.

³¹⁸ *Грађанин* бр. 14, 16. фебруар 1928.

Велимиром Вукићевићем.³¹⁹ После 16 дана „комедије“ образована је нова влада Велимира Вукићевића коју је подржала и Демократска заједница с тим што је у владу уместо Косте Куманудија ушао Милан Грол.³²⁰ Посланици Сељачко-демократске коалиције су се нашли на удару јер су испадима и опструкцијом седница отежавали функционисање државе.³²¹ Колико је стање у Парламенту постало тешко показује чланак уредника Радовића „По кеси“ где описује недолично понашање посланика СДК (узвици „хуљо“, „лопове“, „битанго“) које захтева хитно увођење новчаних казни како би се омогућио рад народног представништва.³²² Напетост у Парламенту је расла а са њом и међусобне оптужбе.³²³ Стјепан Радић је у сред Београда кривио Србију за Светски рат што је уреднику Радовићу послужило да подсети јавност како је С. Радић 1914. године величао цара и краља Фрању Јосифа и пожелео много среће војсци која је марширала на Србију.³²⁴ Стјепан Радић је решење парламентарне кризе видео у образовању владе са генералом на челу а то су прихватили и „најреакционарнији делови НРС којима странка служи само да се дочепају власти“.³²⁵ Ти најреакционарнији делови НРС су на Крфу били против Николе Пашића а после његове смрти себе су назвали „пашићевци“ и представљају се као пуноправни наследници вођства странке док народ тражи јединство и земаљску скупштину која би изабрала ново вођство.³²⁶

Криза која је дуго подривала парламентаризам коначно је довело до проливања крви у Народној скупштини 20. јуна 1928. године.³²⁷ „Грађанин“ је прву вест већ дан касније донео али само кратко уз информације о убици и жртвама.³²⁸ У наредном броју је донет чланак „Самоуправе“ под називом „Тешка несрећа“ где се наводи да су стална вређања пуна клевети довела до тешких сукоба и проливања братске крви у Народној скупштини. За Пунишу Рачића се тврди да је несталожен и неодмерен. Не оправдава се убиство али се истиче да су посланици СДК износили све теже личне увреде.³²⁹ Убрзо је „Грађанин“ започео уобичајену радикалску политику износећи да се Стјепан Радић претвара у

³¹⁹ *Грађанин* бр. 16, 23. фебруар 1928. Заправо ни радикали В. Вукићевића нису желели сарадњу са СДК што се видело када су одбили да уђу у владу С. Радића када је овај добио мандат у фебруару 1928. године (В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 250-252).

³²⁰ *Грађанин* бр. 17, 26. фебруар 1928.

³²¹ *Грађанин* бр. 23, 18. март 1928.

³²² *Исто*.

³²³ Посланици СДК су стално упућивали интерпелације члановима владе а посланике владине већине су вређали и провоцирали због чега је често долазило до вербалних и физичких сукоба. На преступе посланика опозиције Председништво Скупштине је одговарало суспендовањем са седнице а неретко је скупштинска полиција морала да интервенише како би искључени посланици напустили скупштинску салу (В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 255-256).

³²⁴ *Грађанин* бр. 25, 25. март 1928.

³²⁵ *Грађанин* бр. 37, 6. мај 1928.

³²⁶ *Грађанин* бр. 39, 13. мај 1928.

³²⁷ В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 256-258

³²⁸ *Грађанин* бр. 50, 21. јун 1928.

³²⁹ *Грађанин* бр. 51, 24. јун 1928.

превелику жртву и да СДК користи сажаљење над жртвама ради политичке користи.³³⁰ Милорад Радовић је кампању против СДК наставио текстом „Спас народа нека је највиши закон“ којим критикује Радића што је одбио да прими Ацу Станојевића, шефа највеће српске странке и тиме показао да му није стало ни до концентрационе владе ни до домовине којој се мора жртвовати све. На крају поставља питање шта су Срби требали радити муслиманима након што је 1921. године Алија Алијагић убио Милорада Драшковића.³³¹ Текстом „Дуже би се жалила бездушна звер“ лист је оповргао оптужбе СДК да је у време преноса убијених Павла Радића и Ђуре Басаричека по београдским кафанама свирала музика уз образложење да је и сам Стјепан Радић у својој вили свирао тамбуру иако је изгубио синовца.³³² Због захтева посланика СДК да се образује неутрална влада која би спровела изборе „Грађанин“ је објавио да су управо ти посланици изазвали П. Рачића на страшан чин, да траже преузређење Краљевине јер су васпитавани у језуитској Аустрији да мрзе све српско а њихов захтев се пореди са ултиматумом који је 1914. године Аустро-Угарска упутила Србији.³³³ Након смрти Стјепана Радића 8. августа 1928. године „Грађанин“ је наставио да одбацује жеље посланика СДК и њихове оптужбе на рачун Србије (Србијанаца). Покушај решења кризе именовањем за председника владе Антона Корочеца, који је до тада био министар унутрашњих послова, није изазвала одушевљење. „Грађанин“ је ову комбинацију описао са „старо буре, ново дно“.³³⁴

Након Атентата у Скупштини НРС је још брже напредовала ка расцепу. У јулу 1928. године Велимир Вукићевић је са Клубом посланика НРС образовао посебно тело-Секретаријат који је уливао пуно поверење Вукићевићу док је са друге стране Главни одбор странке самостално проширио своје компетенције. „Грађанин“ је пренео вести са конференције Главног одбора НРС која је аklamацијом изабрала Ацу Станојевића за новог председника.³³⁵ Велимир Вукићевић је имао превласт у Клубу НРС, Главни одбор је млако реаговао на деловање Клуба и није осудио понашање Велимира Вукићевића, председник странке Аца Станојевић је стално боравио у Књажевцу а радикалски министри су растурали локалне зборове и тиме уништавали најважнију основу политике своје странке, самоуправу. Текст „Измирите се“ позивао је радикале на окупљање али није дао резултата будући да Главни одбор није признавао постојање Секретаријата а Секретаријат није признавао одлуке Главног одбора о проширењу компетенција³³⁶

Уредник Милорад Радовић је осудио конференцију Самосталне демократске странке одржане у Пожаревцу 9. децембра 1928. године приликом кога је Већеслав Вилдер говорио о плану власти да убацивањем провокатора растуре збор који се завршио

³³⁰ *Грађанин* бр. 54, 5. јул 1928.

³³¹ *Грађанин* бр. 55, 8. јул 1928.

³³² *Грађанин* бр. 58, 19. јул 1928.

³³³ *Грађанин* бр. 59, 22. јул 1928.

³³⁴ *Грађанин* бр. 60, 26. јул 1928.

³³⁵ *Грађанин* бр. 79, 30. септембар 1928.

³³⁶ *Грађанин* бр. 96, 29. новембар 1928; В. Gligorijević, *nav. delo*, str. 264.

клицањем „слава Радићу“ па уредник поставља питање да ли би се тако у Загребу клицало Пашићу, Давидовићу или Станојевићу.³³⁷

7. 2. Политичке прилике 1929-1931.

„Грађанин“ је пренео да је кабинет Антона Корошеца 30. децембра 1928. године поднео оставку. Кризу је створио Љубомир Давидовић који је својим захтевима у погледу преговора са СДК угрозио државне интересе.³³⁸ Разговори краља Александра са шефовима најзначајнијих политичких странака објављени 3-5. јануара 1929. године требало је да покажу како решење кризе у постојећем систему није могуће чиме се оправдала краљева одлука да заведе диктатуру. 6. јануара 1929. године краљ је објавио неколико законских текстова којима је окончано дотадашњи политички живот и сву власт сконцентрисао у своје руке.³³⁹ Уредник Мирослав Радовић је чланком „Живео краљ“ поздравио краљеву прокламацију од 6. јануара 1929. године којом су окончане политичке борбе и земља спашена из тешке ситуације.³⁴⁰

За председника владе и министра унутрашњих послова краљ је именовао армијског генерала Петра Живковића, дотадашњег команданта гарде и вођу организације „Бела рука“ која је окупљала најоданије приврженике монархије и династије Карађорђевић. У нову владу су ушли представници Хрвата (С. Шврљуга, О. Франгеш, Ж. Машуранић, М. Дринковић, Т. Алауповић), Словенаца (А. Корошец) и Срба (радикали: Н. Узуновић, Б. Максимовић, М. Сршкић као и демократе: К. Кумануди и В. Маринковић). Окупљање представника сва три „племена“ пред иностраним круговима се показивало јединство у подршци политици краља Александра³⁴¹ Убрзо је пренета и изјава председника владе генерала Петра Живковића од 13. јануара у којој тврди да његова влада има за циљ да уреди државну администрацију, уједначи законодавство и омогући разбој Краљевине.³⁴² „Грађанин“ је доносио обавештења о укидању постојећих закона који су морали да се замене новим. Лист је поздравио доношење нових „мудрих и корисних“ закона текстом „Доба доношења закона“ у коме се захваљује „краљу-спаситељу“.³⁴³

³³⁷ *Грађанин* бр. 100, 13. децембар 1928.

³³⁸ *Грађанин* бр. 1, 3. јануар 1929.

³³⁹ Т. Стојков, *Опозиција у време његовог диктатора 1929-1935*, Београд 1969, стр. 53, 71-72.

³⁴⁰ *Грађанин* бр. 3, 10. јануар 1929.

³⁴¹ Т. Стојков, *Опозиција у време његовог диктатора 1929-1935*, стр. 73-76.

³⁴² *Грађанин* бр. 5, 17. јануар 1929.

³⁴³ *Грађанин* бр. 17, 28. фебруар 1929. Т. Стојков тврди да ако се у парламентарном периоду на законодавству и његовом уједначавању мало радило онда се после државног удара отишло у другу крајност. Закони су фабриковани филмском брзином а затим су, исто тако брзо, једна за другом, следиле многобројне

Поступајући по уредбама владе и краља, велики жупан Пожаревачке области је 16. јануара 1929. године распустио Обласни одбор.³⁴⁴ Укидање општинске и обласне самоуправе „Грађанин“ је правдао да је народ погрешно што је изабрао погрешне људе на одговорне позиције али захваљујући краљевој храбрости сада те положаје могу заузети способни и часни кадрови.³⁴⁵

Како би оправдали краљеву диктатуру, домаћи листови су доносили чланке страних новина где је одлука краља Александра хваљена и оправдавана националним интересима. Тако су пренети текстови француских листова: „Матен“, „Ехо де Пари“, „Revue Internationale“; турског листа „Стамбол“; перуанског „El Comercio“, чехословачког „Lidove Listy“.

„Грађанин“ је известио о новој административној подели државе на 9 бановина која је извршена, према речима председника владе Петра Живковића „ради учвршћивања јединства Срба, Хрвата и Словенаца“. У састав Дунавске бановине су из пређашње Пожаревачке области ушли срезови Пожаревачки, Рамски и Моравски док су остали срезови припали Моравској бановини.³⁴⁶ За првог бана Дунавске бановине је именован Дака Поповић.³⁴⁷ По подели на инспекторате срезови Пожаревачки и Рамски су припали инспекторату са центром у Смедереву а Моравски срез је припао инспекторату из Крагујевца.³⁴⁸

„Грађанин“ је извештавао о еуфорији којом је народ дочекао краљев лични режим који је окончао све дотадашње политичке сукобе. У циљу даље пропаганде краљеве политике је била и прослава Дана уједињења 1. децембра која је детаљно описана и поздрављена као „никад свечанија“ са све војном парадом, музиком, соколском забавом.³⁴⁹ Велике манифестације су посвећне и дочеку бана Даке Поповића у Пожаревцу 11. децембра 1929. године и том приликом се поново клицало краљу, отаџбини, братству између Срба из предратне Србије и Војводине.³⁵⁰ Убрзо је још једном искоришћена прилика да се изрази верност краљу, то је био Краљев дан, тј. рођендан, 17. децембра који се сваке године свечано обележавао али у години успостављања диктатуре је имао још већу важност.³⁵¹

У оквиру новог законодавства са великом пажњом је пропраћено доношење Казненог закона за целу Краљевину који је предвидео смртну казну вешањем уместо дотадашње

измене и допуне да се на крају више није знало које су одредбе важеће а које нису (Т. Стојков, *Опозиција и време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 80-81).

³⁴⁴ *Грађанин* бр. 7, 24. јануар 1929.

³⁴⁵ *Грађанин* бр. 14, 17. фебруар 1929.

³⁴⁶ *Грађанин* бр. 80, 6. октобар 1929. Уласком делова северне Србије у састав Дунавске бановине српски народ је постао већински у тој бановини (П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 30-31).

³⁴⁷ *Грађанин* бр. 82, 17. октобар 1929.

³⁴⁸ *Грађанин* бр. 86, 27. октобар 1929.

³⁴⁹ *Грађанин* бр. 97, 5. децембар 1929.

³⁵⁰ *Грађанин* бр. 99, 12. децембар 1929.

³⁵¹ *Грађанин* бр. 101, 19. децембар 1929.

казне стрељањем, робија је са максималних 20 година повећана на доживотну, минимално трајање робије је смањено са 2 на 1 годину а уведена је и казна на одложено време (условна казна), док су са лакше телесне повреде, увреде, коцкање и продавање покварених намирница уведене новчане казне.³⁵²

Бан Дака Поповић је поднео оставку 16. јануара 1930. године а за новог бана је именован Радослав Дуњић, дотадашњи врховни инспектор.³⁵³ Краљевом уредбом а на основу Закона о банској управи од 7. новембра 1929. године образована су Банска већа као саветодавни орган састављен од по једног представника сваког среза и по једног представника на 15.000 градског становништва.³⁵⁴ Пожаревачки срез је у Банском већу представљао земљорадник Илија Миленковић, град Пожаревац адвокат и ранији председник општине Михаило Крстић а срез рамски трговац Јован Селић.³⁵⁵ Бан Радослав Дуњић је са свитом посетио Пожаревац 14. јула 1930. године где је свечано дочекан, обавештен о функционисању нове управе као и о проблемима од којих је највећи био финансирање Пожаревачких окружних железница. Бројни гости и домаћини су свој сусрет завршили прекомерним клицањем краљу, отаџбини и новој власти.³⁵⁶

Политика интегралног југословенства је захтевала многе жртве. Једна од најтежих за српски народ је била одвајање од својих пуковских заставе које су пренели кроз многе борбе у прошлости. „Грађанин“ је у августу 1930. године најавио цео програм последњег испраћаја заставе 9. пешадијског пука из Пожаревца на велике војничке свечаности које су предвиђене за рођендан престолонаследника Петра 6. септембра када ће пукови свечано добити нове заставе које ће по сличном програму бити дочекане у Пожаревцу.³⁵⁷

Пожаревац је 17. марта 1931. године посетио бан Светомир Матић и том приликом обишао најважније државне институције у граду.³⁵⁸ „Грађанин“ је пренео тужне вести о смрти бана Светомира Матића на дужности 2. маја 1931. године.³⁵⁹ За новог бана је 11. маја именован Милан Николић.³⁶⁰

³⁵² *Грађанин* бр. 1, 2. јануар 1930.

³⁵³ *Грађанин* бр. 6, 19. јануар 1930. Дака Поповић је оставку подне због проблема финансирања изградње Пожаревачких обласних железница за пошто обласни буџет није био довољан за покривање годишњих трошкова изградње а бановина је оклевала са преузимањем обавеза на себе. Уствари, како је од раније познато, бан Дака Поповић је био у јако лошим односима са председником владе Петром Живковићем и његовим министрима Миланом Сршкићем и Божидаром Максимовићем (П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 62-64).

³⁵⁴ *Грађанин* бр. 26, 30. март 1930.

³⁵⁵ *Грађанин* бр. 54, 6. јул 1930.

³⁵⁶ *Грађанин* бр. 57, 17. јул 1930.

³⁵⁷ *Грађанин* бр. 66, 17. август 1930; бр. 68, 24. август 1930.

³⁵⁸ *Грађанин* бр. 23, 19. март 1931.

³⁵⁹ *Грађанин* бр. 36, 3. мај 1931.

³⁶⁰ *Грађанин* бр. 39, 14. мај 1931.

„Грађанин“ је пренео краљеву изјаву у којој тврди да повратак на стари систем није могућ али да ће скорашње промене учврстити постојећи систем.³⁶¹ У владајућим круговима је постојало уверење да је напуштање монарходиктатуре неопходно али се под тиме није подразумевало враћање на парламентарни систем од пре 6. јануара 1929. године. Сматрало се да је најцелисходније постепено попуштање стега диктатуре, преко ограничене уставности која би обезбеђивала политику националног и државног унитаризма и политички монопол владајуће гарнитуре.³⁶²

7. 3. Политичке прилике 1931-1935.

До обнове уставног поретка је дошло 3. септембра 1931. године. Краљ је нови устав прокламовао ван народног представништва, тј. октроисао га. Иако је Устав давао много мање слобода него Видовдански из 1921. године, сви листови па и „Грађанин“ су га поздравили јер је обухватао неке мере које су ублажиле режим диктатуре (тајност писама и телеграма, већа права бановинама).³⁶³ Устав је предвидео дводомно народно представништво, Скупштину и Сенат. Влада по Уставу није била одговорна народном представништву већ једино краљу. Народном представништву није дато ни буџетско право. Септембарски устав је монарху обезбеђивао врховну законодавну, извршну и судску власт.³⁶⁴ Закон о избору народних посланика за Народну скупштину предвидео је четворогодишњи посланички мандат уз опште, директно и јавно гласање. Од 305 посланика Дунавска бановина је бирала њих 51.³⁶⁵ Према новим гласачким списковима у самом Пожаревцу је било 3.632 гласача.³⁶⁶ У целом срезу пожаревачком је било 18.543 гласача.³⁶⁷ „Грађанин“ је пренео вест да су избори заказани за 8. новембар 1931. године.³⁶⁸ У „Грађанину“ је објашњен цео поступак избора народних посланика који је предвидео јавно гласања а да сваки носиоц листе мора имати по 60 потписа у сваком срезу (од њих 368) а сваки срески кандидат мора скупити по 200 потписа. Листа која добије већину на изборима добија 2/3 мандата у Скупштини (203) а остале мандате (102) пропорционално деле странке које уђу у Парламент. На крају се наводи да избори почињу у 7 часова ујутру и трају до 18 часова а сваки бирач мора јавно изговорити своје име, стан, носиоца листе и име среског кандидата за којег гласа.³⁶⁹ У Пожаревцу је 4. октобра одржана конференција која је подржала листу Петра Живковића и кандидовала Александра Ђурића за посланика

³⁶¹ *Грађанин* бр. 63, 6. август 1931.

³⁶² Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 111.

³⁶³ *Грађанин* бр. 72, 6. септембар 1931.

³⁶⁴ Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 113.

³⁶⁵ *Грађанин* бр. 74, 13. септембар 1931.

³⁶⁶ *Грађанин* бр. 76, 20. септембар 1931.

³⁶⁷ *Грађанин* бр. 79, 1. октобар 1931.

³⁶⁸ *Грађанин* бр. 78, 27. септембар 1931.

³⁶⁹ *Грађанин* бр. 81, 8. октобар 1931.

Пожаревачког среза што су надлежни органи одобрили³⁷⁰ На листи Петра Живковића кандидовао се и Михаило Крстић.³⁷¹ Због кандидације Душана Живојиновића на листи Петра Живковића са избора се повукао Александар Ђурић.³⁷²

„Грађанин“ је пред изборе стао свом снагом уз владину листу, мада друге листе није ни било због неповољног изборног закона. У тексту „На изборе“ апстиненција је проглашена за издају напретка а сви гласачи су позвани да подрже владу и национално јединство.³⁷³ У тексту „Гласај, али мудро“ партијске страсти и партизанска залепљеност су наведене као ствар прошлости а гласачи су позвани да свој глас дају „истини, знању, правди, науци, просвети, култури, поштењу, моралу, југословенству и националном јединству“.³⁷⁴ На сам дан избора лист је обавестио грађанство где могу гласати у Пожаревцу, укупно је било 5 гласачких места.³⁷⁵

Мирослав Радовић Раул је текстом „Успех Душана М. Живојиновића“ анализирао изборе од 8. новембра. Од уписаних 18.543 гласача на изборе је изашло њих 14.437, односно рекордних 80,7%. Душан Живојиновић је добио 8.930 гласова а његов противник Михаило Крстић 5.502 гласа. Уредник је похвално писао о великој жељи Душана Живојиновића и његовој моћи којом је гласаче везао за себе.³⁷⁶ Уредник није дуго остао фасциниран Душаном Живојиновићем износећи пред јавност две његове биографије, прву по којој је избациван из школе, бежао од родитеља, вређао власти, робијао 6 година, оженио девојку без благослова и друга у којој је угледни грађанин а која је писана пред изборе 1931. године.³⁷⁷

Изборни закон је својим строгим одредбама настојао да неутралише све листе осим владине која једино може да обезбеди подршку у свим деловима државе. Чак и кад би опозиција обезбедила неопходне потписе за своје кандидате, изборни закон је давао влади широке могућности да онемогући кандидацију опозиционе листе. Иако је на изборима учествовала само владина листа неопходно је било извести што већи број људи на гласалишта. Владајући кругови нису користили само агитацију ради остварења тог циља, већ и претње државним чиновницима, употребу силе жандармерије и фалсификовање резултата избора.³⁷⁸ „Грађанин“ је покушао да оправда строг изборни закон који је неутралисао опозицију преносећи писање британског листа „Action“ у коме

³⁷⁰ *Грађанин* бр. 81, 8. октобар 1931; бр. 85, 22. октобар 1931.

³⁷¹ *Грађанин* бр. 78, 27. септембар 1931.

³⁷² *Грађанин* бр. 85, 22. октобар 1931.

³⁷³ *Грађанин* бр. 87, 29. октобар 1931.

³⁷⁴ *Грађанин* бр. 89, 5. новембар 1931.

³⁷⁵ *Грађанин* бр. 90, 8. новембар 1931.

³⁷⁶ *Грађанин* бр. 91, 12. новембар 1931.

³⁷⁷ *Грађанин* бр. 14, 18. фебруар 1932.

³⁷⁸ Т. Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929-1935*, str. 115.

се тврди да краљ Александар верује у демократију али да схвата опасност ако се она уведе пре него што се учврсти пуно јединство државе.³⁷⁹

Избори за сенаторе су расписани за 3. јануар 1932.³⁸⁰ Дунавска бановина је бирала 8 сенатора.³⁸¹ Носилац листе сенатора за Дунавску бановину је био Коста Тимотијевић а од Пожаревљана су кандидовани Станојло Вукчевић и Милан Марјановић.³⁸² У Дунавској бановини су за сенаторе изабрани Коста Тимотијевић, Станојло Вукчевић, Емил Гаврила, Милан Марјановић, прота Стеван Михалчић, Милутин Петровић, Антун Видаковић и Милан Поповић.³⁸³ Краљ је самостално именовao још 28 сенатора.³⁸⁴

У складу са тактиком напуштања диктатуре и нормализације политичког живота после скупштинских избора приступило се оснивању режимске политичке странке. У новооснованој странци главну реч су водили бивши радикали: Никола Узуновић, Милан Сршкић, Божидар Максимовић и бивше демократе Војислав Маринковић и Коста Кумануди. Најпре су посланици изабрани на листи Петра Живковића основали заједнички посланички клуб. па се потом приступило формирању нове странке која је требало да буде наследници највећи прешестојануарских странака.³⁸⁵ Лист је обавештавао о стварању нове странке чији је статут под називом Статут југословенске радикално-сељачке демократије усвојен у посланичком клубу Народне скупштине 16. децембра 1931. године.³⁸⁶ Министар унутрашњих послова је у јануару 1932. године одобрио оснивање нове странке под именом Југословенска радикално-сељачка демократија.³⁸⁷ „Грађанин“ је често величао идеју стварања једне општејугословенске странке и објашњавао потребу да се она подржи. Лист је обавештавао о образовању Главног одбора ЈРСД за чијег је председника изабран Никола Узуновић, генералног секретара Алберт Крамер а потпредседника Павао Матица, Јурај Деметровић, Војислав Маринковић и Божидар Максимовић.³⁸⁸

Због великог незадовољства у народу, влада Петра Живковића је 4. априла 1932. године замењена владом на чијем челу се налазио министар иностраних послова Војислав Маринковић.³⁸⁹ „Грађанин“ је пренео вести о образовању владе Војислава Маринковића уз биографију новог председника владе.³⁹⁰ Маринковићева влада је пала већ у јулу 1932. године када га је на месту председника владе замени Милан Сршкић а на месту министра

³⁷⁹ *Грађанин* бр. 96, 29. новембар 1931.

³⁸⁰ *Грађанин* бр. 97, 3. децембар 1931.

³⁸¹ *Грађанин* бр. 100, 13. децембар 1931.

³⁸² *Грађанин* бр. 102, 20. децембар 1931.

³⁸³ *Грађанин* бр. 2, 7. јануар 1932.

³⁸⁴ *Грађанин* бр. 4, 17. јануар 1932.

³⁸⁵ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. I*, str. 207; Т. Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929-1935*, str. 133-135.

³⁸⁶ *Грађанин* бр. 102, 20. децембар 1931.

³⁸⁷ *Грађанин* бр. 2, 7. јануар 1932.

³⁸⁸ *Грађанин* бр. 64, 11. август 1932.

³⁸⁹ Т. Stojkov, *Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929-1935*, str. 135-136.

³⁹⁰ *Грађанин* бр. 28, 7. април 1932.

иностранних послова Богољуб Јевтић.³⁹¹ О новом председнику владе „Грађанин“ је врло лепо писао истичући његово дезертирање из аустро-угарске војске на руском фронту и учешће у раду Југословенског одбора.³⁹²

О деловању политичке емиграције (претежно ХСС и ХСП) лист говори као о клеветима које да треба сузбијати као и непријатељске и туђинске плаћенике.³⁹³ Лист је посебно осуђивао деловање Светозара Прибићевића који је изјавама у иностранству „поткопавао и свој и углед Југославије“.³⁹⁴ На састанку Извршног одбора СДК и ХСП одржаном од 5. до 7. новембра 1932. године истакнут је програм коалиције који захтева хитно окончање постојећег стања диктатуре.³⁹⁵ Загребачка резолуција од 7. новембра 1932. године је осуђена као скандалозна, сепаратистичка, антимонархистичка. Према писању листа закључци резолуције су неосновани јер је управо законодавство од 6. јануара 1929. године па на даље онемогућило било чију хегемонију у земљи.³⁹⁶ Дописник „Грађанина“ Павле Кара Радовановић је текстом „Творци наше државе“ истицао заслуге државника који су стално у борби против унутрашњих и спољних непријатеља који су ојачали после смене генерала Петра Живковића, Загребачких пунктација и појачавања католичког отпора Соколима.³⁹⁷

У циљу даљег образовања Југословенске радикално-сељачке демократије лист је пренео позив за збор у Београду који је планиран за 1933. године.³⁹⁸ На конгресу је донета одлука да се име странке промени у Југословенска национална странка чији је председник Никола Узуновић, генерални секретар Алберт Крамер, потпредседници Војислав Маринковић, Милан Сршкић, Коста Кумануди, Алберт Крамер, Иван Пуцел, Светислав Поповић, Божидар Максимовић, Јурај Деметровић, Павао Матица и Карло Ковачевић.³⁹⁹

³⁹¹ Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 142-143.

³⁹² *Грађанин* бр. 54, 7. јул 1932. Потпуно другачију слику о М. Сршкићу је имао С. Прибићевић из чије књиге сазнајемо да је Милан Сршкић у босанском сабору био велики приврженик „црно-жуте монархије“, да је био члан лојалистичких хабсбуршких удружења где поред њега није познат ниједан други члан са српским, хрватским или чешким именом, да је на након Сарајевског атентата са сабљом у руци позивао на освету Фердинанда и Софије. Сличан агресиван став М. Сршкић је задржао и као предстаник власти у Краљевини Југославији где је пред изборе изјавио: „Онај ко неће у коло са нама, осетиће освету, и он и његова породица... Нека нико, па ни народ, ни власт, не покушава да просуђује друкчије него краљ... Водићемо рачуна који је крај гласао а који се уздржао“ (С. Прибићевић, *Диктатура краља Александра*, Земун 2018, стр. 124-125).

³⁹³ *Грађанин* бр. 43, 29. мај 1932.

³⁹⁴ *Грађанин* бр. 95, 27. новембар 1932. Прибићевић је у емиграцији покушавао да утицајне кругове Француске и Чехословачке заинтересује да помогну југословенској опозицији (Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 199).

³⁹⁵ Т. Стојков, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 211-214.

³⁹⁶ *Грађанин* бр. 96, 1. децембар 1932.

³⁹⁷ *Грађанин* бр. 9, 29. јануар 1933.

³⁹⁸ *Грађанин* бр. 49, 18. јун 1933.

³⁹⁹ *Грађанин* бр. 59, 23. јул 1933; П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 125.

Југословенска национална странка се брзо ширила по земљи. У Пожаревцу је 29. јула основана Омладинска организација ЈНС.⁴⁰⁰

„Грађанин“ је пронео вести о иницијативи Аце Станојевића да оснује нову странку под називом Југословенска народна радикална странка.⁴⁰¹ Министарство унутрашњих послова није одобрило оснивање нове странке јер је њен назив садржавао елементе распуштене Народне радикалне странке која је у својој делатности имала изразито племенско обележје.⁴⁰² У писању „Грађанина“ о оснивању странке примећује се велика тежња за држањем дистанце, нити се пропагира идеја обнове радикалне странке али се и не осуђује иницијатива Аце Станојевића. Разумљиво је да уредништво није могло напасти свог некадашњег страначког првака али исто тако није смело да га подржи јер би тиме привукло пажњу владајућих кругова који на сваку опозициону акцију у штампи одговарали цензуром и Законом о заштити државе.

После бројних нагађања да ли ће скоро бити расписани избори за општинске представнике, бан Добрица Матковић је изборе расписао за 8. октобар 1933. године.⁴⁰³ У Дунавској бановини ЈНС је освојила 95% гласова и формирала власт у 760 општина док је опозиција (Југословенска народна странка и Радикално-социјална странка) формирала власт у само 36 општина.⁴⁰⁴ „Грађанин“ је донео резултате општинских избора али без ознаке припадности странци.⁴⁰⁵

Избором нове општинске управе, уз постојећу Скупштину и Сенат, Југославија је, бар према писању „Грађанина“ наставила са релативно мирним темпом политичког живота. Најстрашнији злочин који се догодио у Марсељу 9. октобра 1934. године убрзао је политички живот и натерао владајуће кругове на промене.

7. 4. Политичке прилике 1935-1939.

Смрт краља Александра је натерала политичке кругове да промене дотадашњу политику. Као жртва неопходних промена пала је влада Николе Узуновића. Нови председник владе постао је Богољуб Јевтић који се дистанцирао од владајуће Југословенске националне странке и започео попуштање оштрих мера диктатуре. Из затвора је најпре ослобођен Владимир Влатко Мачек а затим је и намесништво распустило Народну скупштину и расписало изборе за 5. мај 1935. године. Изборни закон из 1933. године предвиђао је земаљске изборне листе и јавно гласање. Разлика у односу на претходне изборе је била у

⁴⁰⁰ *Грађанин* бр. 62, 3. август 1933.

⁴⁰¹ *Грађанин* бр. 67, 20. август 1933.

⁴⁰² *Грађанин* бр. 69, 27. август 1933.

⁴⁰³ *Грађанин* бр. 73, 10. септембар 1933.

⁴⁰⁴ П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 129-130.

⁴⁰⁵ *Грађанин* бр. 82. 12. октобар 1933.

томе што је било неопходно да носилац листе уместо 60 сакупи 30 потписа бирача из половине од укупног броја изборних срезова али са тим да они морају бити распоређени у две трећине бановина. Б. Јевтић је на изборе наступао као носилац владине земаљске изборне листе.⁴⁰⁶

„Грађанин“ је пред изборе величао резултате Јевтићеве владе: смањење камата, одлагање исплата дугова, финансирање јавних радова, смањење земљарине, брисање разних такси. Даље се наводи да је за већи напредак потребно поверење народа. Пренет је и сам позив пријатељима Богољуба Јевтића у коме позива све присталице народног јединства, државне целине, законитости, верске и племенске равноправности, поштења у државној управи да гласају за његово листу која ће се увек држати аманета покојног Витешког краља.⁴⁰⁷

Дунавска бановина је бирала 52 посланика а Пожаревљани су били заступљени на свим листама. На листи Б. Јевтића били су Душан Живојиновић, Михаило Крстић, Брана Давинић, Драгутин Мидић и Живота Алексић. На листи Д. Љотића био је Светомир Миладиновић. На листи Б. Максимовића био је Милош Радивојевић. А на листи Влатка Мачека био је Драгутин Ранковић.⁴⁰⁸

На изборима 5. маја 1935. године гласало је 2.880.964 гласача (73,72%). За листу Б. Јевтића гласало је 1.746.982 гласача (60,64%), за листу В. Мачека 1.076.345 (37,36%), за листу Б. Максимовића 33.549 (1,16%) а за листу Д. Љотића 24.088 гласача (0,84%). Према одредбама изборног закона задње две листе су остале без мандата, листа В. Мачека је добила 67 а листа Б. Јевтића 303 посланичких мандата. Од УО једино су посланици из редова ЈМО ушли у Народну скупштину док су се остали определили за апстиненцију.⁴⁰⁹

На првом састанку нове Народне скупштине министри В. Поповић и Д. Којић на увредљив начин су напали вођство Удружене опозиције, посебно ХСС говорећи о терору одоздо на подручју Хрватске против владиних присталица идентификујући вођство ХСС са франковцима. Њима се у оптужбама придружио и народни посланик М. Банић на шта су министри М. Кожул, Љ. Ауер и М. Врбанић затражили од председника владе да се изјасни о оптужбама на хрватски народ. Б. Јевтић је само прешао преко тога и изгубио подршку министра Хрвата. Будући да су министри М. Стојадниновић и П. Живковић од раније били сагласни са кнезом-намесником да је смена Б. Јевтића неопходна они су изазвали кризу владе подносећи оставке 20. јуна 1935. године а са њима су се

⁴⁰⁶ Т. Стојков, *Опозиција у време њестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 277-280, 289-291.

⁴⁰⁷ *Грађанин* бр. 35, 2. мај 1935. Свестан да удружене опозиционе групе представљају главну опасност за успех владине листе, Б. Јевтић је усмерио читаву предизборну пропаганду против њих. Прокламована лозинка „За Опленцац или за Јанка Пусту“ имала је за циљ да бираче који се одлуче за УО означи као непријатеље државе. Поред коришћења мртвог краља ради прикупљања гласова, Б. Јевтић је користио и силу државних органа који су брутално насртали на присталице опозиције с циљем да ако не могу да их приволе да гласају за владину листу, онда бар да их натерају да апстинирају од гласања (Т. Стојков, *Опозиција у време њестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 292-293).

⁴⁰⁸ *Грађанин* бр. 35, 2. мај 1935.

⁴⁰⁹ Т. Стојков, *Опозиција у време њестојануарске диктатуре 1929-1935*, стр. 311, 314-315.

солидарисали и министри Хрвати који су били разочарани у актуелног председника владе. Б. Јевтић је поднео оставку владе кнезу Павлу који је усвојио и мандат за нову владу поверио министру финансија Милану Стојадиновићу.⁴¹⁰

„Грађанин“ је са великом надом донео вести о образовању владе Милана Стојадиновића наводећи да је влада радна и да има задатак да реши горућа финансијска питања и да оствари сарадњу са опозицијом. Лист је похвално писао о иницијативи за проширење политичких права јер се 1931. године погрешило обновом парламентаризма без опозиције.⁴¹¹ Са друге стране пренета је вест да су током седнице Југословенског клуба Богољуб Јевтић и његове присталице објавиле неповерење влади због уласка Мехмеда Спахе и Антона Корошеца у њу.⁴¹² Павле Кара Радовановић је упозоравао на опасности од Стојадиновићевић реформи јер шире слободе могу искористити непријатељи Југославије да роваре против ње.⁴¹³ Опозиција је критиковала изјаве владајућих кругова о образовању тројне заједнице јер по њима таква сарадња није лако изводљива нити дугог трајања.⁴¹⁴

Да се однос према опозиције није променио говори и чланак „Грађанина“ у коме се критикује помпезна прослава рођендана Влатка Мачека иако је много већи државник Никола Пашевић својевремено одустао од сличне прославе када је увидео да ма који појединац не може бити већи од државе. Истовремено је изнета и критика србијанског дела опозиције чији представници Божидар Влајић и Драгутин Ранковић нису били у стању да објасне суштину Мачекових захтева приликом конференције у гостионици „Браничево“⁴¹⁵ Текст „Ракетле из Купинеца“ наводи да је хрватско питање само у главама мегаломана и србомрца Мачека са својом „компанијом“. Наводи се да Хрвати не знају за хрватско питање јер уживају далеко већа права него у пређашњој Аустро-Угарској.⁴¹⁶

Текст „Нова странка окупља родољубе“ поздравео је оснивање нове политичке странке и истакао да народ обожава генерала Петра Живковића и цео би гласао за њега и његове сараднике (мисли се на Стојадиновићеву владу) а на другој страни су издајници: Влатко Мачек, Љубомир Давидовић, Ивица Франк, Јован Јовановић, Анте Трумбић, Драгољуб Јовановић и Стјепан Саркотић.⁴¹⁷ Нова политичка организација, Југословенска радикална заједница је основана 19. августа 1935. године када је министарство унутрашњих послова

⁴¹⁰ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, str. 25-27.

⁴¹¹ *Грађанин* бр. 64, 11. август 1935.

⁴¹² *Грађанин* бр. 52, 30. јун 1935. Иако је листа Б. Јевтића на изборима освојила 303 посланичких мандата када је овај напустио функцију председника владе већина његових посланика је стала уз владу Милана Стојадиновића. Реч је о томе што су посланици били свесни како су дошли до тих позиција и да у случају евентуалних избора немају шансе да се поново изборе за привилегије које уживају докле год дају подршку влади. Посланици који су подржавали владу Милана Стојадиновића образовали су Клуб скупштинске већине у који се налазило око 200 народних посланика (Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 45-46).

⁴¹³ *Грађанин* бр. 61, 1. август 1935.

⁴¹⁴ *Грађанин* бр. 62, 4. август 1935.

⁴¹⁵ *Грађанин* бр. 61, 1. август 1935.

⁴¹⁶ *Грађанин* бр. 64, 11. август 1935.

⁴¹⁷ *Грађанин* бр. 65, 15. август 1935.

одобрило њен програм који је истицао монархију, национални државни унитаризам, локалну самоуправу, слободу штампе, збора и договора.⁴¹⁸

М. Стојадиновић је имао бројне противнике у Народној скупштини (Б. Јевтић, Т. Динић, В. Трбић, Д. Стојадиновић) који су користили сваку прилику да нападају владу и углед њеног председника. Шира јавност није била упозната са сукобима у Народној скупштини јер је штампа могла објавити само оно што прође контролу владиних цензора. Посланици из групе најекстремнијих унитариста и централиста су ометањем рада народног представништва желели да створе атмосферу у којој би распуштање Скупштине и било једино решење. Скупштинска опозиција је знала да кнез Павле не жели нове изборе али је ометањем рада сматрала да ће натерати кнеза-намесника да поново успостави „режим чврсте руке“. Видевши да дотадашња тактика не даје резултате опозиција је почетком марта тактику опструкције заменила тактиком бојкота Скупштине. Одлучивши се за бојкот, поједини опозициони посланици су на седнице одлазили на галерије за новинаре одакле су добацивањем ометали говоре министара и посланика владајуће већине. 6. марта 1936. године док је председник Милан Стојадиновић држао говор, са галерије је сишао у салу опозициони посланик Дамјан Арнаутовић и испалио неколико револверских хитаца у правцу говорнице али је Милан Стојадиновић остао неповређен.⁴¹⁹

О атентату на Милана Стојадиновића „Грађанин“ је постављао питање да ли је то био чин завере или неурачунљивости. Тврди се да грађанство осуђује такав чин а да је атентатор био под видљивим дејством алкохола док утицај провокатора још увек није јасан.⁴²⁰ Атентат је искоришћен да се још више појача пропагандна величања председника владе а Стојадиновићу је након неколико дана приређен „спонтани митинг“ у башти „Коларца“ када је народ одушевљено поздравио политику председника владе.⁴²¹ У оквиру рубрике „Прваци наших дана“ доношене су биографије најважнијих људи који воде југословенску краљевину а први у низу је Милан Стојадиновић. О М. Стојадиновићу се тврди да није партизан, не жели да се служи демагогијом, не жели да се истакне као политичар већ само да помаже свом владару, држави и народу.⁴²² Већ дан после атентата је реформисана влада у којој места више није било за генерала Петра Живковића кога је у ресору министра војске и морнарице заменио армијски генерал Љубомир Марић, а у владу су још ушли и Драгиша Цветковић као министар социјалне политике и народног здравља, Јосип Рогић као министар физичког васпитања и Војислав Ђорђевић као министар без портфеља.⁴²³ За атентат су врло брзо оптужени Богољу Јевтић и његови сарадници који су ометали нормалан рад парламента. Даље се о Патриотском омладинском фронту бликом Б. Јевтићу

⁴¹⁸ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 54-56.

⁴¹⁹ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 119-120, 127-130, 132.

⁴²⁰ *Грађанин* бр. 19, 8. март 1936.

⁴²¹ *Грађанин* бр. 20, 12. март 1936.

⁴²² *Грађанин* бр. 19, 8. март 1936.

⁴²³ *Грађанин* бр. 20, 12. март 1936.

тврди да је фашистичка организација која би чинила много већа зла да се домогла власти.⁴²⁴

„Грађанин“ је известио о оснивању среског одбора ЈРЗ за Пожаревац које је извршено 19. марта 1936. године у сали Поглаварства града уз присуство народног посланика Бране Давинића који је том приликом изабран за председника среског одбора.⁴²⁵ Канцеларија среског одбора ЈРЗ за Пожаревац је отворена 23. јула и радила свакодневно како би грађани могли да се упишу у чланство или добију информације које их занимају.⁴²⁶

Збор опозиционих радикала предвођених Милошем Трифуновићем и Милошем Бобићем заказан за 3. мај у Пожаревцу није одржан јер су власти сматрале да може доћи до инцидента.⁴²⁷

Бан Светислав Рајић је посетио Пожаревац и Љубичево 3. октобра 1936. године и том приликом обишао болницу, гимназију и ергелу како би се уверио о неопходности радова на њима. Бан је примио председнике општина који су му изнели своје проблеме.⁴²⁸ Бан је поново боравио у Пожаревцу крајем новембра исте године а том приликом је примао у посету грађане који су га обавештавали о својим проблемима.⁴²⁹ Са великим шоком је извештавано о атентату на бана Светислава Рајића на којег је Павле Павловић извршио атентат а потом убио самог себе.⁴³⁰

Пред општинске изборе 1936. године „Грађанин“ је донео кандидационе листе за цео срез.⁴³¹ Преко „Грађанина“ се срески одбор ЈРЗ оградио од кандидације у Тириковцу од Радосава Савића који се лажно представљао за члана ЈРЗ да би приграбио више гласова а уствари је члан Удружене опозиције.⁴³² На општинским изборима у Пожаревачком срезу 6. децембра 1936. године ЈРЗ је победила у 27 општина добивши 9.561 глас, УО је победила у 3 општине и укупно 1.482 гласа а Борбаши у 2 општине са 912 гласова.⁴³³

⁴²⁴ *Грађанин* бр. 23, 22. март 1936. Петар Живковић се окренуо против Милана Стојадиновића већ у августу 1935. године када се председник владе изјаснио о формирању нове странке и одустао од расписивања избора које је раније обећавао. Кнез Павле је успео да умири генерала Живковића али овај је и даље остао у лошим односима са председником владе. Након неуспешног атентата на М. Стојадиновића његова позиција је постала још јача па је одлучио да се обрачуна са непослушним елементима. У том циљу је већ сутрадан по атентату одстрањен из владе Петар Живковић који је био унутрашњи рушилачки фактор (Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 63-65, 133-134).

⁴²⁵ *Грађанин* бр. 24, 26. март 1936.

⁴²⁶ *Грађанин* бр. 58, 23. јул 1936.

⁴²⁷ *Грађанин* бр. 36, 7. мај 1936.

⁴²⁸ *Грађанин* бр. 80, 8. октобар 1936.

⁴²⁹ *Грађанин* бр. 94, 26. новембар 1936.

⁴³⁰ *Грађанин* бр. 48, 20. јун 1937.

⁴³¹ *Грађанин* бр. 15, 15. новембар 1936.

⁴³² *Грађанин* бр. 95, 29. новембар 1936.

⁴³³ *Грађанин* бр. 98, 10. децембар 1936.

Успехе владе Милана Стојадиновића истакао је Брана Давинић преко „Грађанина“ и том приликом навео да ће влада остварити још боље резултате.⁴³⁴ „Грађанин“ је са највећим жаром обавштавао о успесима владе и у похвалама није имао мере. Опозиција је текстом „Прљава и гадна спрега лажне демократије и реакционарних елемената“ нападнута јер започела сарадњу са доскорашњим највећим противницима, Б. Јевтићем и П. Живковићем, а та сарадња се заснива на клеветима против председника владе и демагогији које је народ сит.⁴³⁵ ЈНС је критикована да је земљу оставила у хаосу окружену непријатељима са свих страна док је ЈРЗ заслужна што се све земље „отимају за пријатељство Југославије.“⁴³⁶ Напади на ЈНС су уследили након нереди у Љубљани приликом њене конференције наводно јер су њихове присталице провоцирале мирне грађане.⁴³⁷ Текст „Шта хоће такозвани Главни одбори који не представљају никога“ говори о лошем стању у Демократској странци чији су бивши чланови разочарани и у великој мери се опредељују за ЈРЗ која једина има угледа у народу.⁴³⁸ УО се нашла на удару текста „Двогодишњица једне јалове опозиције“ у коме се понижава ДС, истиче да је сама „побегла са власти“ 1924. године због неспособности својих представника, да је без угледа у народу а истовремено се велича ЈРЗ као наследница „велике НРС“.⁴³⁹

„Грађанин“ је пренео мишљење нове владе да хрватско питање очигледно постоји али додају да њега опозиција користи како би приграбила власт. Даље се наводи да ће Стојадиновићева влада изаћи у сусрет хрватским захтевима али ће водити рачуна и о пречим питањима.⁴⁴⁰

„Грађанин“ је први пут о Конкордату писао крајем 1936. године када је објавио да је тај документ од велике важности али би њиме Католичка црква добила доминантан положај у односу на друге вероисповести па чак и на саму државу. Први текст је завршен позивом да се Конкордат одбаци.⁴⁴¹ Конкордат је био важан још краљу Александру јер је он сматрао да ће повољнији положај Римокатоличке цркве у Југославији прекинути политичко роварење католичког клера. Одредбе Конкордата су предвиђале и извесна права која Српска православна црква није поседовала. Противници Стојадиновићеве владе су желели да искористе Конкордат како би владу оборили.⁴⁴² Вест о одлуци Клуба већине (Клуб ЈРЗ) да се Конкордат стави пред Народну скупштину није имала нарочит коментар осим да га је потписла још Јевтићева влада.⁴⁴³ Како би се одбранили владајући кругови услед избијања Конкордатске кризе „Грађанин“ је изнео садржај спорног документа који правда

⁴³⁴ *Грађанин* бр. 3, 14. јануар 1937.

⁴³⁵ *Грађанин* бр. 29, 15. април 1937.

⁴³⁶ *Грађанин* бр. 41, 27. мај 1937.

⁴³⁷ *Грађанин* бр. 47, 17. јун 1937.

⁴³⁸ *Грађанин* бр. 38, 16. мај 1937.

⁴³⁹ *Грађанин* бр. 52, 4. јул 1937.

⁴⁴⁰ *Грађанин* бр. 91, 12. новембар 1936.

⁴⁴¹ *Грађанин* бр. 102, 24. децембар 1936.

⁴⁴² Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 209.

⁴⁴³ *Грађанин* бр. 54, 11. јул 1937.

одлуку о ратификацији.⁴⁴⁴ Због обдијања да гласају за Конкордат из редова ЈРЗ су искључени посланици Војислав Јанић и Никола Лазаревић.⁴⁴⁵ Конкордат је усвојен 23. јула са 163 гласова за и 129 гласова против. Према „Грађанину“ смрт патријарха Варнаве у ноћи 23/24. јула искористили су неки политичари да увуку Српску православну цркву као инструмент политичких интрига иако „многи од њих нису ни православне вероисповести нити им је стало до ње већ само до мржње према влади и ЈРЗ“.⁴⁴⁶

„Грађанин“ је покушао да ублажи последице изгласавања Конкордата па је писао о потреби заједничке сарадње између државе и цркве и Конкордату као „завету неумрлог краља Александра“. Истовремено желећи да оповргне оптужбе да су државни органи умешани у смрт патријарха пренет је и текст француског листа „Пти Паризиен“ који је анализирао патријархову смрт и заључио да је преминуо од обостраног запаљења плућа и слабог срца док о тровању не може бити ни говора.⁴⁴⁷ Лист је писао о „државничкој мудрости“ Милана Стојадиновића када је одлучено да се зарад верског мира Конкордат не износи пред гласање у Сенату.⁴⁴⁸ Одбацивање Конкордата је искоришћено да се истакне победа над опозицијом која је управо ово питање користила да ослаби владајућу ЈРЗ а уствари је само окренула против себе Католичку цркву.⁴⁴⁹ До измирења СПЦ и државе је дошло у фебруару 1938. године када је Свети архијерејски сабор скинуо санкције са чланова владе и народних посланика који су гласали за усвајање Конкордата.⁴⁵⁰

Вести око преговора вођства НРС, ДС и СЗ са представницима СДК изазивале су негодовање владајуће коалиције чије је интересе штитио „Грађанин“ па је на својим страницама упорно критиковао „вођства која никога не воде“, која немају угледа ни корена у народу. Анализирајући сарадњи Удружене опозиције текстом „Буре без дна“ Милош Трифуновић је проглашен за великосрбина, Јован Јовановић и Милан Гавриловић за монархисте, Милана Грола за републиканца, те се уредништво пита шта може да испадне од тако занимљиве коалиције.⁴⁵¹ Са друге стране коришћене су само речи хвале за владајући режим који је представљан као најбољи од почетка постојања заједничке југословенске државе.

Уједињена опозиција је доживела највећи талас критике када је у Фаркашићу склопила споразум са Селачко-демократском коалицијом 8. октобра 1937. године. Споразум је

⁴⁴⁴ *Грађанин* бр. 55, 15. јул 1937.

⁴⁴⁵ *Грађанин* бр. 56, 18. јул 1937. Са друге стране Српска православна црква је одреаговала тако што је министре и посланике православне вере који су гласали за Конкордат екскомуницирала из својих редова (Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 210).

⁴⁴⁶ *Грађанин* бр. 58, 25. јул 1937.

⁴⁴⁷ *Грађанин* бр. 62, 8. август 1937.

⁴⁴⁸ *Грађанин* бр. 81, 14. октобар 1937. Милан Стојадиновић је изјављивао да влада не мора себи да товари на леђа неприлике због једног уговора у чијем састављању она није ни учествовала кад најагресивније против његових одредаба наступају они који су тај уговор сачинили (Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 212).

⁴⁴⁹ *Грађанин* бр. 84, 24. октобар 1937.

⁴⁵⁰ *Грађанин* бр. 12, 13. фебруар 1937.

⁴⁵¹ *Грађанин* бр. 81, 14. октобар 1937.

предвиђао укидање постојећег Устава од 3. септембра 1931. године, гарантована је монархија под династијом Карађорђевић, до краљевог пунолетства би власт вршило намесништво, гарантоване су грађанске и политичке слободе, донео би се нови изборни закон и били би расписани избори за Уставотворну скупштину која би устав усвојила „већином гласова Срба, већином Хрвата и већином Словенаца“.⁴⁵² „Грађанин“ је о споразуму опозиције писао у тексту „Заслепљеност или безумље?“ где је додао да са свих страна стижу оптужбе на споразум „бивших и одавно одбачених политичара“ који за циљ имају само слабљење државне заједнице. Посебно се критикује нејасан поступак доношења будућег устава. Грађани Пожаревца су најоштрије осудили споразум СДК и УО.⁴⁵³ Званични кругови ЈРЗ су осудиле ставове о федерализму истичући да је широка самоуправа најбољи систем уређења државе.⁴⁵⁴ „Грађанин“ се оштро успротивио могућности промене устава па је одговорио текстом „Чувајмо Југославију! Себи руке од устава“ где наводи да УО жели промену устава како би дошла на власт.⁴⁵⁵ Од чланова УО на највећем удару су се нашли Љ. Давидовић, М. Грол и Б. Влајић који су проглашени за „лажне демократе“ којима демократија служи само за агитацију а раде против интереса властитог народа.⁴⁵⁶ Лист је поручивао „споразумашима“ који не уживају народно поверење и имају лоше резултате на изборима да окончају своје политичке каријере.⁴⁵⁷ Иако је лист за прво време имао обзира према радикалима у УО, након Споразума у Фаркашићу напади су почели да буду све јачи. Главни одбор НРС је оптуживан да је изневерио народ који у све већој мери прелази у редове ЈРЗ.⁴⁵⁸ Лист је задржао поштовање према председнику странке, Аци Станојевићу који није јавно подржао споразум, а напади су усмерени на Милоша Трифуновића.⁴⁵⁹

Избори за сенаторе су расписани за 6. фебруар 1938. године.⁴⁶⁰ Будући да је опозиција бојкотовала ове изборе „Грађанин“ јој је посветио чланак „Потпуна капитулација“ у коме је још једном тврдио да је политика УО одбачена од народа и да она не сме изаћи на изборе.⁴⁶¹ На изборима у Дунавској бановини ЈРЗ је остварила апсолутну победу са 85% добијених гласова и 17 изабраних сенатора док је са листе СДК изабрано 6 сенатора. „Грађанин“ је навео да су 32 бирача из пожаревачког среза гласала за ЈРЗ, 4 против и 2 су била уздржана а лист је навео и имена гласача и како су гласали.⁴⁶²

⁴⁵² М. Радојевић, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994, стр. 176-177.

⁴⁵³ *Грађанин* бр. 82, 17. октобар 1937.

⁴⁵⁴ *Грађанин* бр. 87, 4. новембар 1937.

⁴⁵⁵ *Грађанин* бр. 90, 14. новембар 1937.

⁴⁵⁶ *Грађанин* бр. 91, 18. новембар 1937.

⁴⁵⁷ *Грађанин* бр. 103, 30. децембар 1937.

⁴⁵⁸ *Грађанин* бр. 18, 6. март 1938.

⁴⁵⁹ *Грађанин* бр. 97, 11. децембар 1938.

⁴⁶⁰ *Грађанин* бр. 1, 2. јануар 1938.

⁴⁶¹ *Грађанин* бр. 6, 20. јануар 1938.

⁴⁶² *Грађанин* бр. 11, 10. фебруар 1938.

Добри односи са Италијом који су успостављени године 1937. послужили уредништву „Грађанина“ за величање Милана Стојадиновића поредећи га са Николом Пашићем и приписујући му бројне врлине.⁴⁶³ Величање успеха владе и њеног председника је уследило и након посете француског министра спољних послова Ивона Делбоса који је у децембру 1937. године боравио у Југославији где је потврђено традиционално пријатељство две државе.⁴⁶⁴ Спољна политика М. Стојадиновића је величана јер је неговао добре односе са старим пријатељима али и склапао нова спољнополитичка пријатељства. Посебна пажња је посвећена неговању приснијих односа са Бугарском.⁴⁶⁵

„Грађанин“ је испратио ратну опасност која се надвила над целом Европом због избијања кризе око Судета. Лист је осудио тенденциозно писања француског „Тана“ који је пренео вест о 100.000 Југословена који испред чехословачког посланства у Београду траже да ступе у добровољне јединице ради одбране братске земље од Немачке. „Грађанин“ је поручивао да „велике силе бистре оно што су саме замутиле“.⁴⁶⁶ У септембру 1938. године многе свечаности у организацији југословенских и чехословачких удружења су планиране да се одрже у Пожаревцу али је због напете ситуације „Грађанин“ објавио да се оне одлажу. Минхенски споразум између великих сила је искоришћен да се велича неопходност мира али и да се још једном истакне мудра спољна политика Милана Стојадиновића.⁴⁶⁷ Удружена опозиција је критиковала Стојадиновићеву владу за издају Чехословачке па је „Грађанин“ морао да изврши контранапад кривећи опозицију да подржава сарадњу са Француском и Великом Британијом које не желе ратовати ван својих граница па не могу гарантовати безбедност Југославији док Немачка и Италија то могу гарантовати.⁴⁶⁸

„Грађанин“ је пренео вест да је Намесништво 10. октобра 1938. издало Указ о распуштању Народне скупштине и расписивању парламентарних избора за 11. децембар.⁴⁶⁹ У изборној агитацији коришћена је огромна количина пропагандног материјала која је надмашивала све дотадашње кампање а била је импозантна и у односу на друге државе.⁴⁷⁰ Лист је посветио сву снагу хваљењу резултата рада владе Милана Стојадиновића које је превазилазило све границе пристрасности. Убрзо по расписивању избору прокламована је предизборна крилатица „За јединство државе или за њено цепање“ а са њом је предвиђена убедљива победа ЈРЗ која би највероватније износила око 85% гласова.⁴⁷¹

⁴⁶³ *Грађанин* бр. 97, 9. децембар 1937.

⁴⁶⁴ *Грађанин* бр. 99, 16. децембар 1937.

⁴⁶⁵ *Грађанин* бр. 21, 17. март 1938.

⁴⁶⁶ *Грађанин* бр. 75, 25. септембар 1938.

⁴⁶⁷ *Грађанин* бр. 77, 2. октобар 1938.

⁴⁶⁸ *Грађанин* бр. 78, 6. октобар 1938.

⁴⁶⁹ *Грађанин* бр. 80, 13. октобар 1938.

⁴⁷⁰ Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, стр. 247.

⁴⁷¹ *Грађанин* бр. 81, 16. октобар 1938.

Павле Кара Радовановић је дао свој допринос предизборној пропаганди која је изгледала као да на помолу нису избори него рат патриота и издајника. Текст је завршио претећим тоном „Да од зла рода не остане ни порода“.⁴⁷² Касније је исти дописник поручио гласачима да бирају између „ћесарових слугу и наследника српских јунака“.⁴⁷³ Опозиција је посебно исмевана због свог састава од различитих политичких струја, унитариста и федералиста. С једне стране су Б. Јевтић и П. Живковић а са друге С. Дрљевић и В. Мачек.⁴⁷⁴ Исмевана је и одлука опозиције да за носиоца листе именује В. Мачека као „вођу Југословена“ а он није ни Југословене нити разуме југословенски народ. Даље се поставља питање и шта уопште жели др Мачек: слободну Хрватску, реалну унију, конфедерацију, федерацију, персоналну унију.⁴⁷⁵ Политичари из ЈНС су критиковани у тексту „Издајство и безначаљност“.⁴⁷⁶ Текст „У лажи су кратке ноге“ доноси оптужбе на рачун УО да „виђе личи на картел за фабриковање лажи него једној политичкој странци“.⁴⁷⁷ „Грађанин“ је отишао толико далеко да је предстојеће изборе упоредио са битком на Иванковцу а опозицију са Турцима.⁴⁷⁸ Критиковано је и вођство ХСС односно један од њених првака Иван Пернар који је у Старој Пазови претио Београду да ћа 12. децембра осванути „независна Хрватска“ у којој ће он, као министар унутрашњих дела, „пречистити рачуне са српским псима“.⁴⁷⁹

Велики агитациони зборови ЈРЗ су предвиђени да почну 6. новембра а за једно од места одржавања је предвиђен и Пожаревац.⁴⁸⁰ Брана Давинић је у предизборној агитацији обишао и одржао говоре у 27 села Пожаревачког среза.⁴⁸¹ За носиоца листе ЈРЗ у Пожаревцу је одређен председник среског одбора Брана Давинић.⁴⁸² Партијска конференција је одржана у кафани „Браничево“ 15. новембра којој је присуствовао велики број Пожаревљана а говорили су најугледнији представници странке.⁴⁸³

Прослава Дана уједињења, 1. децембра, нарочито је свечано прослављена јер се ЈРЗ приказивала за једину заштитницу тековина тог уједињења док је опозиција окривљена да жели разбијање заједничке државе. Анализирана је политичка ситуација и изведен

⁴⁷² *Грађанин* бр. 82, 20. октобар 1938.

⁴⁷³ *Грађанин* бр. 95, 4. децембар 1938.

⁴⁷⁴ *Грађанин* бр. 84, 27. октобар 1938. Током целе кампање „језини“ агитатори су истицали програмске разлике партија са Мачекове листе и њихови сукоби из прошлости. Коришћена је свака прилика да се лидери опозиције дискредитују, да се истакне њихова неспособност и непринципијелна коалиција „која не зна шта хоће, ни куда иде, али у сваком случају претставља опасност за будућност државе“ (Б. Симић, *нав. дело*, стр, 258).

⁴⁷⁵ *Грађанин* бр. 85, 30. октобар 1938.

⁴⁷⁶ *Грађанин* бр. 86, 3. новембар 1938.

⁴⁷⁷ *Грађанин* бр. 91, 20. новембар 1938.

⁴⁷⁸ *Грађанин* бр. 93, 27. новембар 1938.

⁴⁷⁹ *Грађанин* бр. 96, 8. децембар 1938.

⁴⁸⁰ *Грађанин* бр. 85, 30. октобар 1938.

⁴⁸¹ *Грађанин* бр. 96, 8. децембар 1938.

⁴⁸² *Грађанин* бр. 88, 10. новембар 1938.

⁴⁸³ *Грађанин* бр. 90, 17. новембар 1938.

закључак да краљ Петар уз владу М. Стојадиновића може мирно да чека своје пунолетство.⁴⁸⁴ Недељу дана пред изборе „Грађанин“ је почео да објављује и бројне пароле како би утицао на бирачку вољу гласача: „Ко гласа за опозицију тај гласа против својих властитих интереса“, „Влада г. др Стојадиновића смањила је порезе, прполовила сељачке дугове, подигла цене свим сељачким производима“, „О наше пријатељство данас се отимају мале и велике државе благодарећи доброј спољној политици др Стојадиновића“, „Пре владе др Стојадиновића сви суседи изузев Румуније и Грчке су нам били непријатељи, док су нам данас пријатељи“, „Мачек непријатељ Југославије бр. 1“.⁴⁸⁵

На сам дан избора, 11. децембра, Брана Давинић је још једном бирачима скренуо пажњу на резултате рада ЈРЗ у Пожаревцу и позвао их да гласају за његову листу.⁴⁸⁶

Избори одржани 11. децембра 1938. године донели су тесну победу листи М. Стојадиновића која је освојила 280.000 гласова више од листе В. Мачека. Иако јој је победа донела доминантан положај у Скупштини са 303 посланичка мандата, ипак се није могло сакрити незадовољство лошим резултатом јер око милион гласача није ни изашло на изборе, многи су гласали за владину листу услед притисака државних органа, националне мањине су гласале за Стојадиновићеву листу.⁴⁸⁷ На територији Дунавске бановине Стојадиновићева листа је победила у 49 а опозиција у 4 изборна среза.⁴⁸⁸

Након избора „Грађанин“ је критиковао пожаревачку УО која је у град довела Богољуба Јевтића да подмићује гласаче али безуспешно. После дуго година коначно су поражени Душан Живојиновић, Михајло Крстић, Миодраг Јеличић.⁴⁸⁹ Нова влада под председништво Милана Стојадиновића је образована 21. децембра.⁴⁹⁰ Према писању „Грађанина“ избори су најбоље показали да опозиција која је потписала споразум у Фаркашићу нема поверење српског народа и самим тим треба да се повуче.⁴⁹¹ Званични резултати гласања изгледали су овако: од укупно 4.080.280 уписаног гласача гласало је њих 3.059.041 (74,48%). За листу М. Стојадиновића гласало је 1.643.783 бирача, за листу В. Мачека 1.364.524, за листу Д. Љотића 30.734 бирача.⁴⁹²

⁴⁸⁴ *Грађанин* бр. 94, 1. децембар 1938.

⁴⁸⁵ *Грађанин* бр. 95, 4. децембар 1938.

⁴⁸⁶ *Грађанин* бр. 97, 11. децембар 1938.

⁴⁸⁷ *Грађанин* бр. 99, 18. децембар 1938; Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, стр. 217.

⁴⁸⁸ П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 265.

⁴⁸⁹ *Грађанин* бр. 99, 18. децембар 1938.

⁴⁹⁰ *Грађанин* бр. 101, 25. децембар 1938.

⁴⁹¹ *Грађанин* бр. 102, 29. децембар 1938.

⁴⁹² *Грађанин* бр. 5, 14. јануар 1938.

7. 5. Политичке прилике 1939-1941.

Кнез Павле је схватао да је Стојадиновићева политика према Хрватима доживела пораз а владајући кругови из Велике Британије су му сугерисали компромис. Кнез је преко Драгише Цветковића без знања председника владе отпочео преговоре са вођством ХСС. Као и приликом одстајења Б. Јевтића, и овога пута је завера организована у самој влади. Као повод је послужио увредљив говор у Скупштини Стојадиновићевог политичког истомишљеника Б. Кујунџића који је вређао носиоца опозиционе листе В. Мачека. У ноћи између 3. и 4. фебруара 1939. године министри Мехмед Спахо, Драгиша Цветковић, Миха Крек, Франц Сној и Џафер Куленовић упутили су председнику владе протестно писмо поводом говора посланика Кујунџића и истовремено поднели оставке на чланство у влади. Милан Стојадиновић поднео оставку владе кнезу Павлу очекујући да ће добити нови мандат. Кнез је прихватио оставку владе али је, на Стојадиновићево изненађење, мандат поверио Драгиши Цветковићу.⁴⁹³

Потпуно изненада јавност је погодила вест о паду Стојадиновићеве владе. „Грађанин“ је писао о „оставци владе др М. Стојадиновића“ која је поднета 1. фебруара 1939. године а мандат за састав нове владе је добио министар народног здравља Драгиша Цветковић.⁴⁹⁴ Демократска опозиција је нову владу називала „шаком најамника коју је шестојануарски режим избацио на површину“.⁴⁹⁵ Извршни одбор ЈРЗ подржао је владу Драгише Цветковића.⁴⁹⁶ Влада је по свом образовању истакла да јој циљ решавање хрватског питања.⁴⁹⁷ Како би умирила страсти влада и намесници су у краљево име прогласили општу аменстију за кривична дела иступне природе чиме је ослобођено казне 170.000 људи.⁴⁹⁸

Током друге половине 1939. године завршена је „чистка“ у ЈРЗ када је Драгиша Цветковић изабран за новог председника а искључени су: Милан Стојадиновић, Ђура Јанковић, Угрин Јоксимовић, Душан Летица, Нико Новаковић, Светозар Станковић, Светолик Станковић, Душан Трифковић и Добривоје Стошовић.⁴⁹⁹ „Грађанин“ је касније објавио демант владе да је Милан Стојадиновић смењен из спољнополитичких разлога.⁵⁰⁰

⁴⁹³ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 219-220.

⁴⁹⁴ *Грађанин* бр. 12, 9. фебруар 1939.

⁴⁹⁵ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, str. 30.

⁴⁹⁶ *Грађанин* бр. 14, 16. фебруар 1939.

⁴⁹⁷ *Грађанин* бр. 18, 2. март 1939.

⁴⁹⁸ *Грађанин* бр. 25, 26. март 1939.

⁴⁹⁹ *Грађанин* бр. 56, 13. јул 1939.

⁵⁰⁰ *Грађанин* бр. 33, 25. април 1940.

Коначан споразум између председника владе и ЈРЗ Д. Цветковића и председника СДК и ХСС В. Мачека потписан је 23. септембра 1939. године.⁵⁰¹ Према споразуму образована је Бановина Хрватска у коју су ушле Савска и Приморска бановина као и срезови Шид и Илок (из Дунавске бановине), Брчко, Травник, Фојница (из Дринске бановине), Градачац и Дервента (из Врбаске бановине), Дубровник (из Зетске бановине). Централна власт је задржала војску, спољну политику, државне финансије и трговинску политику према иностранству.⁵⁰² Након склапања споразума између Д. Цветковића и В. Мачека, влада је 25. августа 1939. године поднела оставку.⁵⁰³ Следећег дана образована је влада у којој је Д. Цветковић био председник а В. Мачек потпредседник. Намесништво је донело низ уредби: о распуштању Народне скупштине, о распуштању Сената, о Бановини Хрватској, о укидању изборног закона од 10. септембра 1931. године.⁵⁰⁴ Убрзо је и словеначки део ЈРЗ затражио проширење Уредбе о Бановини Хрватској и на остале бановине.⁵⁰⁵ Уредба о Бановини Хрватској је донета ван народног представништва на основу члана 116 Устава који је предвиђао да круна може радити мимо уставних одредаба и законских прописа у околностима које би довеле у питање јавни поредак и сигурност државе или када су угрожени јавни интереси. Исти члан је предвиђао да предузете мере накнадно мора одобрити народно представништво али пошто је оно било распуштено а изброји нису спроведени, споразум од 26. августа никада није ни био одобрен.⁵⁰⁶

На избијање рата у Европи септембра 1939. године „Грађанин“ је одреаговао истичући потребу југословенске неутралности.⁵⁰⁷ Министар унутрашњих послова Станоје Михалцић је потписао наредбу о забрани врбовања добровољаца у Југославији.⁵⁰⁸ „Грађанин“ је на својим страницама истицао антиратне пароле: „Не слушајте свакога, не разносите неистините вести, не заборавите да је наша земља неутрална“, „Непријатељи наше неутралности су развили обавештајну службу“, „Чувајте се сумњивих лица“, „На улици и на јавним местима избегавај разговоре штетне и незгодне по државне интересе“.⁵⁰⁹

Избори за сенаторе су расписани за 12. новембар 1939. године а бојкот су најавиле ДС и ЈНС.⁵¹⁰ Поред 16 изабраних сенатора са владине листе, Намесништво је именовало још њих 37.⁵¹¹ Избори за Народну скупштину су планирани за јануар или фебруар 1940.

⁵⁰¹ *Грађанин* бр. 68, 24. август 1939.

⁵⁰² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, str. 32, 34.

⁵⁰³ *Грађанин* бр. 69, 27. август 1939.

⁵⁰⁴ *Грађанин* бр. 70, 31. август 1939.

⁵⁰⁵ *Грађанин* бр. 77, 24. септембар 1939.

⁵⁰⁶ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I*, str. 297.

⁵⁰⁷ *Грађанин* бр. 73, 10. септембар 1939.

⁵⁰⁸ *Грађанин* бр. 74, 14. септембар 1939.

⁵⁰⁹ *Исто*, *Грађанин* бр. 75, 17. септембар 1939.

⁵¹⁰ *Грађанин* бр. 80, 5. октобар 1939; бр. 81, 8. октобар 1939.

⁵¹¹ *Грађанин* бр. 93, 23. новембар 1939; П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 298-299.

године.⁵¹² Влада је 11. јануара 1940. године прогласила нови изборни закон који је предвиђао тајно гласање и поделу земље на 57 изборних округа.⁵¹³ „Грађанин“ је донео вести о будућем изгледу Пожаревачког изборног округа и представио како би у њему изгледали изборни резултати када се саберу резултати по срезовима са претходних парламентарних избора.⁵¹⁴ Главни одбор ЈРЗ 24. јануара 1940. године још једном је пордржао споразум Срба и Хрвата а одлука о расписивању нових избора је остављена тек након дефинитивног преуређења државе.⁵¹⁵

У Пожаревцу су 5. новембра одржана два политичка састанка, у гостионици „Браничево“ одржана је конференција ЈНС којој су присуствовали П. Живковић, Б. Јевтић, Ј. Бањанин, В. Поповић, К. Кумануди, Д. Којић и В. Трбић, другу конференцију је у „Дому трговачке омладине“ одржао Д. Љотић који је истакао потребу неутралности у рату и опасност која вреба „од зла на Истоку“.⁵¹⁶ Смрт Љубомира Давидовића, дугогодишњег председника ДС, у неколико махова председника владе Краљевине и великог родољуба изазвала је жаљење у целој земљи. И „Грађанин“ је изјавио своје жаљење за великим покојником иако је био противник његове политике.⁵¹⁷ У Пожаревцу је приређен помен Љ. Давидовића а након њега и велики комеморативни састанак.⁵¹⁸

Услед великих поплава у Дунавској бановини 1940. године због лоше организације одбране смењен је бан Јован Радивојевић. За новог бана је постављен Бранко Кијурин.⁵¹⁹ Влада је одобрила велику помоћ из буџета ради санирања последица поплава.⁵²⁰ И влада Немачке је издвојила велика средства како би помогла поплављеној Југославији.⁵²¹

Пред ратном опасношћу министар унутрашњих послова С. Михалцић је прописао забрану зборована, манифестација, јавних поворки и скупова.⁵²² Министарство унутрашњих послова је крајем 1940. године забранило рад Југословенском народном покрету Збор због активности које штете држави.⁵²³

⁵¹² *Грађанин* бр. 94, 23. новембар 1939.

⁵¹³ *Грађанин* бр. 4, 14. јануар 1940.

⁵¹⁴ *Грађанин* бр. 6, 21. јануар 1940.

⁵¹⁵ *Грађанин* бр. 9, 1. фебруар 1940.

⁵¹⁶ *Грађанин* бр. 90, 9. новембар 1939.

⁵¹⁷ *Грађанин* бр. 15, 22. фебруар 1940.

⁵¹⁸ *Грађанин* бр. 16, 25. фебруар 1940.

⁵¹⁹ *Грађанин* бр. 34, 28. април 1940; П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 305.

⁵²⁰ *Грађанин* бр. 29, 11. април 1940.

⁵²¹ *Грађанин* бр. 34, 28. април 1940.

⁵²² *Грађанин* бр. 41, 23. мај 1940.

⁵²³ *Грађанин* бр. 94, 24. новембар 1940.

Прва годишњица споразума донела је похвале због уређене државе, неутралности у рату, сарадње Срба и Хрвата.⁵²⁴ Ради пропагирања идеје окупљања Срба, у Пожаревцу је 23. септембра 1940. године основан огранак Српског културног клуба.⁵²⁵

Ратни вихор је угрозио Југославију по избијању рата између Грчке и Италије у 28. октобра 1940. године. Налазећи се у близини бојног подручја и Југославија је претрпела штете. „Грађанин“ је известио да је страна авијација 5. новембра у три наврата бомбардовала Битољ при чему је остало 9 мртвих и 21 рањен цивил. Војни званичници су изјавили да ће слични инциденти у будуће бити спречени.⁵²⁶ После стручног истраживања утврђено је да су италијански авиони бомбардовали Битољ па је италијанско ваздухопловство изразило жаљење због жртава.⁵²⁷ После оставке министра војске и морнарице генерала Милана Недића 6. новембра 1940. године тај ресор је поверен генералу Петру Пешићу.⁵²⁸

„Грађанин“ је извештавао о посети мађарског министра иностраних послова, грофа Чакија Београду, као и о његовој богатој биографији.⁵²⁹ Гроф Чаки и Александар Цинцар-Марковић потписали су у Београду пакт о вечном пријатељству између Мађарске и Југославије.⁵³⁰ Иако је Југославија са свим суседима одржавала пријатељске односе, страх од рата није престајао. „Грађанин“ је у тексту „У доба вечитих пријатељстава“ упозоравао народ и државнике да морају бити спремни на евентуални рат уз пословицу „ако хоћеш мир спремај се за рат“.⁵³¹ Најављивање судбоносних догађаја је настављено и у наредним бројевима. Лист је још једном упозорио да је Југославија за мир али да „нисмо сигурни од изненађења и прекшаја дате часне речи од стране других“.⁵³²

„Грађанин“ је поздравио преузимање власти младог краља који је достојанствени наследник славног Витешког краља.⁵³³ Из текста пренесеног из „Соколског гласника“ сазнаје се да опште одушевљење које је изазвао 27. март није виђено још од уједињења 1. децембра 1918. године. Истиче се да треба сузбијати страну пропаганду али да нема разлога за страх јер се државно кормило налази у сигурним рукама. За бана Дунавске

⁵²⁴ *Грађанин* бр. 69, 29. август 1940.

⁵²⁵ *Грађанин* бр. 77, 26. септембар 1940. Српски културни клуб је основан 1937. године с циљем да ојача српски национални фронт у Југославији. Председник ССК је био Слободан Јовановић. Споразум Цветковић-Мачек и стварање Бановине Хрватске допринели су наглом расту утицаја ССК који је предлагао уједињење свих бановина са српским становништвом у посебну бановину „Српску земљу“ (В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I*, str. 303-306, 334).

⁵²⁶ *Грађанин* бр. 89, 7. новембар 1940.

⁵²⁷ *Грађанин* бр. 93, 21. новембар 1940.

⁵²⁸ *Грађанин* бр. 90, 10. новембар 1940.

⁵²⁹ *Грађанин* бр. 99, 12. децембар 1940.

⁵³⁰ *Грађанин* бр. 100, 15. децембар 1940. Пакт о вечном пријатељству је омогућио још лакши пропагандни рад мађарских националиста јер су државни органи попустили контролу (П. Вајагић, *нав. дело*, стр. 311-313).

⁵³¹ *Грађанин* бр. 10, 9. март 1941.

⁵³² *Грађанин* бр. 12, 23. март 1941.

⁵³³ *Грађанин* бр. 13, 30. март 1941.

бановине је постављен Милорад Влашкалин. Војвода Петар Бојовић је постављен за врховног инспектора целокупне војне силе.⁵³⁴

⁵³⁴ *Грађанин* бр. 14, 6. април 1941.

Закључак

Дугогодишње писање листа „Грађанин“ оставило је велики утицај на историју међуратног Пожаревца. Читање листа је била свакодневница за велики број становника који су се тим путем информисали о дешавањима у свету, држави, области/бановини, срезу и граду. Велики значај листа се види и по бројним огласима којима су становници Пожаревца објављивали своје потребе али и нудили своје услуге другима.

Бројни текстови о привреди, култури, просвети, спорту и политици су доказ о континуираном развоју Пожаревца који је пратио југословенске, европске и светске трендове. Осим сведочанства о разоноди у прошлости, ови текстови пружају информације о порпагандној акцији листа који је њима желео да привуче што шири круг читалаца да посећују бројне манифестације.

Текстови о политици на државном и локалном нивоу су изразито пристрасни. То не чуди јер је уредништво и власништво листа било активно у деловању Народне радикалне странке па су самим тим и на својим страницама морали да нападају противнике своје странке. Иако ватрени поборници идеја које је утемељио Никола Пашић, уредништво „Грађанина“ је у годинама диктатуре потпуно потпало под утицај владајуће „камариле“ чиме су напустили политику „славног покојника“ на кога су се често позивали а који је умео тактички да попусти пред захтевима монарха али никада да у потпуно одступи од својих идеја. Лист је признавао Југословенску радикалну заједницу за праву наследницу Народне радикалне странке, што је она у почетку и била док се М. Стојадиновић није сукобио са Главним одбором. Након расцепа у ЈРЗ лист је о Главном одбору писао са потцењивањем али никада са оним жаром са којим су нападане демократе. О Аци Станојевићу као наследнику Николе Пашића писало се као о исправном политичару кога су обманули лоши политичари и из тих текстова се може слутити да ће једног дана и он стати уз владајући режим (што се није испунило) а напади су усмерени на Милоша Трифуновића који је био мета жестоке критике.

Демократска странка је као наследница бивше Самосталне радикалне странке била нападана од листа који није могао да заборави њихово одвајање од матице почетком двадесетог века. Ни у једном тексту није било речи хвале за демократе, а често су означавани епитетима издајника и сарадника сила које прижељкују распадање југословенске државе. Посебно је нападан председник странке Љ. Давидовић док је В. Маринковић као политичар близак двору био поштеђен оптужби.

Тенденциозно писање листа је најсликовитије изражено у тзв. „хрватском питању“. У време влада П. Живковића, В. Маринковића, М. Сршкића, Н. Узуновића и Б. Јевтића лист је оповргавао постојање „хрватског питања“ и писао како је хрватски народ свим срцем за јединствену Југославију. Промена владе 1935. године довела је до промене односа према

хрватској опозицији па самим тим и писања о „хрватском питању“ које је признато да постоји али је истицано да ће га влада решити тек када буде решила друга важнија питања. Са друге стране када је опозиција преговарала о решавању истог питања лист је осуо најгоре увреде на политичаре који „никога не представљају а закључују неке споразуме“. Нова промена владе 1939. године поново је узроковала промену писања па је сад „хрватско питање“ постало приоритетно а коначни споразум је прилично хваљен с обзиром на чињеницу да је био неповољнији него онај који је опозиција потписала две године раније.

Што се тиче критике ХСС лист је периодично нападао њене активности, онда када су интереси владајућих кругова то захтевали. Тако је до завођења краљевог „личног режима“ ХСС нападана када је била противница НРС и због залагања за променом државног уређења. У периоду Шестојануарске диктатуре главни напади су усмерени на србијанску опозицију јер се ХСС није смела превише нападати због њене велике заступљености у хрватском народу. Влада Милана Стојадиновића је желела да се договори са Хрватима али није имала намеру да испуњава њене услове већ се ограничила на њихово придобијање на сарадњу због чега је лист морао да буде обазрив у критици.

Писањем о овој теми желео сам сагледати међуратну прошлост Пожаревца али и целе државе на основу сведочења листа „Грађанин“. Такође, желео сам да будућим истраживачима локалне историје усмерим пажњу на важност проучавања периодике у писању историјских радова јер осим грађе која је настала радом званичних државних институција историчар мора посветити пажњу и ставовима и реакцијама тадашњег становништва које се до изражаја најбоље сагледавају преко периодике.

Извори и литература

Штампа и периодика:

- „Грађанин“ (1888-1941)

Литература:

- Вајагић Предраг, *Банови Дунавске бановине*, Нови Сад 2016.
- Gligorijević Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.
- Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941. II-III*, Београд 1997.
- Žutić Nikola, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd 1991.
- Манојловић Миroljub, *Požarevac u međuratnom vremenu 1918-1941. I*, Požarevac 2017.
- Митровић Андреј, *Време нетрпеливих*, Београд 1974.
- Мраовић Маријана, Живковић Јасмина, Цветковић Слободанка, *Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944-окупациона управа, избеглице и просвета*, Пожаревац 2015.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. I*, Beograd 1988.
- Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992.
- Попов Димитар, Божилов Иван, Георгијева Цветана, Косев Константин, Пантев Андреј, Баева Искра, *Историја Бугарске*, пр. Срђан Пириватрић, Београд 2008.
- Прибићевић Светозар, *Диктатура краља Александра*, Земун 2018.
- Радојевић Мира, *Удружена опозиција 1935-1939*, Београд 1994.
- Рајић Сузана, Леовац Данко, *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века*, Београд 2018.
- Sijić Milorad, *Fudbal u Kraljevini Jugoslaviji*, Aleksandrovac 2014.

- Симић Бојан, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007.
- Стојановић Дубравка, *Рађање глобалног света 1880-2015: ваневропски свет у савременом добу*, Београд 2015.
- Стојановић Дубравка, *Србија и демократија 1903-1914. Историјска студија о „златном добу српске демократије”*, Београд 2019.
- Стојков Тодор, *Влада Милана Стојадиновића (1935-1937)*, Београд 1985.
- Стојков Тодор, *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, Београд 1969.
- Фелдић Драган, *Кафане старог Пожареваца*, Пожаревац 1994.